

התנ"ך המבואר

עם פירוש
הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזולץ)

שפע

למד את עמי

הוצאת קורן ירושלים

תוכן העניינים

הקדמה קצרה למהדורת 'התנ"ך המבואר'	7
טיבו של החיבור	9
שבעת ימי בראשית	15
תיאור הבריאה השני	33
קורות משפחת אדם וחוה	55
ספר תולדות אדם	69
האנושות מכזיבה	75
לקראת המבול	79
המבול	87
סוף המבול והיציאה מן התיבה	91
בעקבות המבול: חידוש הקשר בין אלוקים לנפשות אשר בארץ	97
משפחת נח לאחר המבול	105
צאצאי נח והתפתחות האומות	107
דור הפלגה	119
שושלת שם	123
מסע אברם לכנען בצו ה' ובברכתו	127
אברם במצרים	131
אברם ולוט בכנען	135
אברם ומלחמת המלכים	141
המחזה וכריתת ברית בין הבתרים	153
הריון הגר ולידת ישמעאל	161
ברית מילה	167
התגלות ה' וביקור המלאכים אצל אברהם	177
הפיכת סדום והצלת לוט ומשפחתו	189
אברהם ושרה בגרר	201
יצחק מלידה עד גמילה	207
גירוש הגר וישמעאל	209
אברהם ואבימלך כורתים ברית	215
עקדת יצחק	219
צאצאי נחור והולדת רבקה	227
מות שרה וקבורתה	229
אשה ליצחק	235
שאר צאצאי אברהם, מות אברהם וישמעאל	253

בראשית

נח

לך לך

וירא

חיי שרה

יעקב, עשו והבכורה	259
יצחק והארץ	265
יעקב, עשו והברכות	275
יעקב בבית אל - חלומו ונדרו	291
נישואי יעקב בחרן	297
הולדת אחד עשר בני יעקב ובתו	305
פרדת יעקב מלבן	313
מחניים	333
הכנותיו של יעקב למפגש עם עשו	335
המאבק הלילי	341
המפגש בין יעקב ועשו	347
מעשה דינה	353
קיום הנדר	361
לידת בנימין ופטירת רחל	365
סיכומים הקשורים למשפחת יעקב	367
תולדות עשו	371
מכירת יוסף	379
מעשה יהודה ותמר	393
יוסף - מבית פוטיפר לבית האסורים	403
יוסף פותר חלומות	409
יוסף עולה לגדולה במצרים	415
ירידתם הראשונה של אחי יוסף למצרים	431
בין הירידה הראשונה למצרים לירידה השנייה	439
אחי יוסף יורדים שנית לשבור בר	447
יוסף מחריף את התנכרותו ולבסוף מתוודע לאחיו	453
האחים שבים אל יעקב	469
ירידת יעקב ומשפחתו למצרים	471
מפגש יעקב ויוסף והתיישבות המשפחה בארץ גושן	477
יוסף מנהל את כלכלת מצרים	483
פרדת יעקב ממשפחתו ופטירתו	489
בעקבות הסתלקותו של יעקב	515
מות יוסף	521
הפטרות	523
מקורות והערות	633

בראשית א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: א

וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ וּבְהוּ וַחֲשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי: ב

פרק א

א | בְּרֵאשִׁית. חֲמַר רַבִּי יַצְחָק: לֹא הָיָה צְרִיךְ לְהַתְחִיל חֵת הַתְּנוּחָה חֲלָל מִן־הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכַסֵּי (שְׁמֹת יב, ב) שֶׁהָיָה מְנוּחָה רִשְׁוֹנָה שְׁנַנְטוּ וַיִּשְׁחַל וּמֵה טַעַם פִּתְחָ בְּ"בְרֵאשִׁית" - מִשּׁוֹם "פִּיחַ מְנַעֲשֵׂיו הַיָּד לַעֲמֹד לַתַּת לְהַם נִחְלַת גֹּיִם" (תְּהִלַּם קִיחָ, ו) שֶׁאִם יִחְמְרוּ חֲמוֹת הַעוֹלָם לַיִּשְׂרָאֵל: לְקַטִּים חֲתָם שֶׁבְּבִשְׁתָּם חֲרָעִית שְׁבַעֲנָה גֹיִם, הֵם חֲמוֹמֵרִים לְהַם: כָּל הַחֲרָץ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הוּא, הוּא בְּרָאָה וְנִתְּנָה לְחֶסֶד גֵּר פְּעִיעֵנו, בְּרָעוֹנוּ נִתְּנָה לְהַם, וּבְרָעוֹנוּ נִטְלָה מֵהֶם וְנִתְּנָה לָנוּ: בְּרֵאשִׁית בָּרָא. חֵין הַמִּקְרָח הָיָה חֲמוֹר חֲלָל דְּרַעַנִּי, כְּמוֹ שֶׁדְּרַעַנִּי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: שֶׁבְּבִיל הַתְּנוּחָה שְׁנִקְרָאת "רֵאשִׁית דְּרָבּוֹ" (מִשְׁלַח ת, כב), וּבְשֶׁבִיל יִשְׂרָאֵל שְׁנִקְרָאוּ "רֵאשִׁית תְּבוּאֹתֶיהָ" (וַיְמִיחָ ב, ג), וְאִם בָּאת לְפָרְשׁוֹ כְּפִשְׁטוֹ, כָּךְ פִּרְשָׁה: בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית שְׁמִים וְחָרָץ, וְהַחֲרָץ הָיְתָה תְהוֹ וּבְהוּ וַחֲשֶׁךְ, וַיִּחְמַר חֲלָהִים יְהִי חוֹךְ, וְלֹא בָּא הַמִּקְרָח לְהוֹרֹת סָדֵר הַבְּרִיאָה לִמְדָה שְׁחָלוּ קְדָמוֹ, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרֹת כֶּן, הָיָה לוֹ לְכַתֵּב: בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֵת הַשָּׁמַיִם וְגו', שֶׁחֵין לְכָךְ "רֵאשִׁית" בְּמִקְרָח שְׁחָינוּ דְּבִיק לְתַבָּה שֶׁל חֲחָרְיוֹ, כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית מְמַלְכֶת יְהוּיָקִים" (שֵׁם כז, ח) "רֵאשִׁית מְמַלְכֶתֵנוּ" (בְּרֵאשִׁית י, א) "רֵאשִׁית דְּגַנְךָ" (דְּבָרִים יח, ד), חֵף פֶּחֶן חֲתָה חֲמוֹר: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא חֲלָהִים" וְגו' כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא", וְדוֹמָה לוֹ: "תְּחִלַּת

דְּבַר ה' בְּהוֹשָׁע, כְּלוֹמֵר תְּחִלַּת דְּבָרוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּהוֹשָׁע, וַיִּחְמַר ה' חֵל הוֹשָׁע" וְגו' (הוֹשָׁע ח, ב), וְאִם תִּחְמַר לְהוֹרֹת בָּא שְׁחָלוּ תְּחִלָּה נְבִרָחוּ, וּפִרְשׁוּ: "בְּרֵאשִׁית הַכָּל בָּרָא חֵל", וְיֵשׁ לָךְ מִקְרָחוֹת שְׁמִקְרָמִים לְשׁוֹנִם וּמְמַעֲטִים תְּבָה חֲחַת, כְּמוֹ: "כִּי לֹא סָדֵר דְּלַתִּי בְּטוֹנִי" (חֲמוֹב ג, י) וְלֹא פִרְשׁ מִי הַסּוֹגָה, וְכְמוֹ: "יִשָּׂא חֵת חֵיל דְּמִשְׁקָ" (שְׁעִיחָ ת, ד) וְלֹא פִרְשׁ מִי יִשָּׂאֵנוּ, וְכְמוֹ: "חֵם יִחְרוֹשׁ בְּבִקְרִים" (עַמְנוֹס ו, יב) וְלֹא פִרְשׁ "חֵם יִחְרוֹשׁ חֲדָם בְּבִקְרִים", וְכְמוֹ: "מַעֲד מִרֵּאשִׁית חֲחָרִית" (שְׁעִיחָ מו, י) וְלֹא פִרְשׁ "מַעֲד מִרֵּאשִׁית דְּבַר חֲחָרִית דְּבַר" - חֵם כֶּן תְּמָה עַל עַנְמָן שֶׁהָרִי הַמַּיִם קְדָמוֹ, שֶׁהָרִי פִתְּנָב: "וְרוּחַ חֲלָהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (לְהֵלֵךְ פִּסְחוֹ ב, ג), וְעֵדוֹן לֹא אֶלְהַ הַמִּקְרָח בְּרֵית הַמַּיִם מִתְּנִי הָיְתָה, לְמַדָּת שֶׁקְדָמוֹ לְחָרָץ, וְעוֹד שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַמַּיִם נְבִרָחוּ, עַל כֶּרְחָךְ לֹא לְמַד הַמִּקְרָח בְּסָדֵר הַמִּקְרָמִים וְהַמִּחְחָרִים כְּלוֹם: בָּרָא אֱלֹהִים, וְלֹא חֲמַר "בָּרָא ה'", שֶׁבְּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְבָרָאתֵנוּ בְּמַדָּת הַדִּין, וְרָחָה שְׁחָין מִתְּקִיִּם, וְהַקְּדִים מַדָּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפִיה לְמַדָּת הַדִּין, וְהָיְנוּ דְּכִתְּנָב: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' חֲלָהִים חֲרָץ וְשָׁמַיִם" (לְהֵלֵךְ ב, ד):

ב | תְהוֹ וּבְהוּ. תְהוֹ לְשׁוֹן תְּמָה וְשָׁמַיִם, שֶׁאִדָּם תְּנוּחָה וּמְשַׁתְּנָמִם עַל כֶּהוּ שְׁפָה: תְהוֹ. חֵיסְטוֹרִדִישׁוֹן בְּלַעַז: בְהוּ. לְשׁוֹן רִיקוּת וְגו': עַל פְּנֵי תְהוֹם. עַל פְּנֵי הַמַּיִם

שבעת ימי בראשית

פרק א - פרק ב פס' ג

מקובל לחשוב שפתיחתו של ספר בראשית עוסקת בקוסמוגוניה, כלומר בתיאור היווצרות היש. אולם בניגוד למקבילותיו בספרות העולמית, אין הוא מתעניין בשאלה מה היתה נקודת הראשית של ההווה כולה. יש בכך כדי להסביר את העובדה שהספר אינו מתחיל בראשית הכול, אלא בנקודה כלשהי אחרי הראשית. כך יש לבאר את המלה בְּרֵאשִׁית, הפותחת את הספר, ואשר גרמה כמעט לכל המפרשים חיבוטי נפש או חיבוטי לשון. אילו היה כתוב 'בְּרֵאשִׁית' או 'בְּרֵאשׁוֹנָה', היה הדבר פשוט הרבה יותר. בְּרֵאשִׁית היא צורת נסמך שאין אחריה סומך, כלומר בתחילתו של דבר שמהותו אינה ברורה, ושאינן הוא נזכר בספר. נראה כי חבוי כאן מסר יסודי: מעשי ספר בראשית נפתחים בכך שְׁבַרֵאשִׁית - בשלב ראשוני כלשהו של התחוללותה העלומה של ההווה - בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.

פרק א א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים קיומו של אלוקים מונח כבר בפסוק הפותח כנתון. אין הפסוק דן בשאלות מהיכן הוא ומה הוא. אלוקים הוא ההווה המוחלטת שממנה מתחיל הכול. **את השמים ואת הארץ.** השמים והארץ מופיעים בתחילת הסיפור כהוויות מוגדרות וכמסגרת לכל מה שיסופר בפירוט בהמשך. **והארץ, ובהמשך יתברר שגם השמים,** אך הכתוב מתמקד בארץ המיושבת שלפנינו, על כל יצוריה וסדריה, **הייתה תהו ובהו,** תהייה וריקנות, מציאות מטושטשת, בלתי מוגדרת ובלתי מאורגנת בשום מבנה או סדר. **וחשך.** בשלב כה ראשוני בהתהוות העולם שום ישות עדיין לא הוגדרה ולא נראתה. החושך אינו אלא היעדרו של האור שעתיד להתגלות. **על פני תהום,** המים, או: הריק, המציאות הבלתי מוגדרת, **רוח אלהים מרחפת על פני המים.** הם החומר המסוים הראשון שמוזכר בתורה, שהרי השמים והארץ הם הוויות כלליות בלבד. אין מסופר על בריאת החומר הבסיסי הזה של המציאות. כוחו או רצונו של אלוקים מצוי באופן כלשהו במציאות זו. אין הוא רק שרוי בתוך הדברים ובוודאי אינו זהה להם, אלא הוא סמוך להם ונבדל מהם.

כאן מגיעה נקודת ההתחלה: **ויאמר אלהים: יהי אור,** קשה לדעת מה מובנה של האמירה האלוקית במלים הללו, ומה משמעותן. אין להבין מתיאור ראשוני וסתום זה אלא שאלוקים שידר 'מסר

זהארץ היתה תהו ובהו' חלק ממפרשי המקרא הבינו, שבשמים ובארץ היו טמונים כבר מתחילה כל מרכיבי הבריאה, כבליל נטול סדר וחסר משמעות. (ראו רמב"ן פס' א; בראשית רבה א,יד). לפי תפיסה זו, מהותו של תהליך הבריאה היא העמדת הפרטים השונים על מכונם - קביעת מקומו, מעמדו, עניינו ותפקידו של כל נברא ונברא.

אֹר וַיְהִי־אֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל
 אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר
 יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
 אֶחָד:

שְׁעַל הַחֹרֶן: וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת. פֶּסַח
 הַכְּבוֹד עוֹמֵד בְּחֹזֵר וּמְרַחֵף עַל פְּנֵי
 הַמַּיִם בְּרוּחַ פְּיוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 וּבְמַחְמְרוֹ, כִּיּוֹנָה הַמְּרַחֶפֶת עַל הַקֶּן,
 חֲקוֹנִיטִי"ר פִּלְעוֹ:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל.
 חֲף בְּזֶה חָנוּ עֲרִיכִים לְדַבְּרֵי חֲגֵדָה, קָרָאוּ:
 שְׁחִינוּ קְדָחֵי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ הַשְּׁעִים וְהַבְּדִילוּ
 לְעֲדִיקִים לְעֲתִיד לְבָא. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ, כִּךְ
 פְּרָשָׁה: קָרָאוּ כִּי טוֹב וְחִין נָחָה לוֹ
 וַיֵּרָא אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּלִשָּׁה הָיָה
 לוֹ לְכַתֵּב: יוֹם רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בַּשֵּׁחֵר
 הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנֶיךָ
 "אֶחָד"? עַל שֶׁשֶׁ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדֵד בְּעוֹלָמוֹ, שְׁלֹא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כִּךְ מְפָרֵשׁ בְּבִרְחָשִׁית קֶדֶשׁ
 (ג, ח):

הַיָּמִים: שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לְפָנֶיךָ
 "אֶחָד"? עַל שֶׁשֶׁ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 יַחֲדֵד בְּעוֹלָמוֹ, שְׁלֹא נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים
 עַד יוֹם שְׁנֵי. כִּךְ מְפָרֵשׁ בְּבִרְחָשִׁית קֶדֶשׁ
 (ג, ח):

תקשורת' שיהיה אור, וַיְהִי אֹר. האור הוא הבריאה הראשונה היוצאת מגדר תוהו ובוהו. שלא כאור המוכר לנו, אין האור הזה נובע ממקור מסוים ואין הוא תלוי בדבר, ואולי אינו פיס, אלא הוא הוויה לעצמה. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־טוֹב. מיד לאחר שיצא האור מן הסתמיות, הופיע כלפיו שיפוט, הבחנה בין טוב לרע. וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. לאחר שנוצר האור והובחן כטוב, התחולל השלב הבא ביצירתו - שלב ההבדלה, המבליט את האור, והקובע אותו כישות מוגדרת ומתוחמת. פעולת ההבדלה וההבחנה תימשך בכל ימי עולם, והיא תשוב ותופיע גם בצורותיה האנושיות והחברתיות. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם. מראשיתם של המושגים אור ויום מתקיימת ביניהם זהות כלשהי, ואף על פי כן הם חלוקים בשמותיהם. המושג 'יום', מלבד משמעותו האחת החופפת לאור,³ מציין יחידת זמן. בשלב הראשוני, עם היווצרות האור נוצר גם הזמן.⁴ במציאות גולמית זו דבר עדיין לא הוגדר עד תום - אף לא המקום והזמן. מושגים אלו נולדים עם יציאתה של הרצייה האלוקית אל הפועל. וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה. גם החושך יוצא מהגדרתו הכללית, המתייחסת לחלל בלבד, ומקבל תבנית של זמן. מושגי היום והלילה שהופיעו עד עתה, מבטאים את מה שקרוי בלשון חכמים 'סדר זמנים',⁵ מושגי קדימה ואיחור, שטרם חלו כאשר הארץ היתה עדיין תוהו ובוהו. עתה נוספים מושגים חדשים: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, המהות היסודית של הזמן מכילה את הערב, הקשור באופן כלשהו לחושך וללילה, ואת הבוקר, הקשור לאור וליום. לאחר הערב והבוקר בא לסיומו יום. מלה זו, שביטאה קודם לכן את שעות האור לבדן, ואף זוהתה עם האור, מקבלת כאן משמעות נוספת, יממה, כלומר יחידת זמן הכוללת הן את האור הן

הטוב השימושי, כלומר המועיל; והטוב כמהנה, כלומר הנעים. (ראו שמונה פרקים לרמב"ם ה; ספר העיקרים ג, לה). במקרא הוא משמש גם במשמעות האסתטית - היפה. נראה שבתהליך הבריאה משמש התואר טוב במשמעויותיו השונות.
 'ויהי ערב ויהי בקר' מתי מתחיל היום? אנשים רבים חשים כי הוא מתחיל עם הפצעת אור הבוקר. מדידת הזמן המקובלת בחברה שלנו מתחילה קודם לכן, בחצות הלילה. מפסוקי הבריאה ואף ממקומות שונים במקרא כולו עולה כי יחידת הזמן של היממה החדשה מתחילה בערב, כלומר, החשיכה קודמת לאור. (ראו ויקרא כב, ז; כג, לב; ברכות ב ע"א). תיאור זה מייצג תפיסה של סדר עולם: ההיעדר קודם להוויה. (ראו צדקת הצדיק יא). החושך נתפס כמציאות בסיסית יותר,

רק בבסיסו של ספר בראשית, אלא אף ביסודם של שאר ספרי המקרא, ואף בתשתיתה של כל תפיסת היהדות. (ראו עוד בהקדמה לספר ויקרא). על כן נמנית המלה המעריכה טוב עם מלותיה הראשונות של התורה. הטוב הוא הרעיון המופשט הראשון הנזכר בתורה. המושג טוב מציין שיפוט חיובי במישורים אחדים. בדורות קודמים הבחינו בין הטוב המוסרי, שהיפוכו רע;

האור הראשון אם נניח שהיה לו קיום פיס, נוכל לתארו כנובע מהפלסמה עצמה, משטף מציאות הדברים. האור הזה לא היה מוגדר ומתוחם, אלא פזור על פני המציאות כולה. לא לחינם אמרו שאפשר היה לראות בו מסוף העולם ועד סופו (חגיגה יב ע"א).
 'כִּיטוֹב' תהליך השיפוט יחזור ויישנה גם בשלבי הבריאה הבאים, והוא עומד לא

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל
 בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין
 הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל
 לַרְקִיעַ וַיְהִי־כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי־
 עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:

11 וְיִהְיֶה רְקִיעַ. יחזק הַרְקִיעַ, שָׁחַף עַל פִּי
 שְׁנֵי־רָאשָׁיו שְׁמַיִם בְּיוֹם רִאשׁוֹן, עֲדוּן לְחַיִּים
 הָיָה, וְקָרָאָהוּ פֶשֶׁט מַגְעֵרַת הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ
 הוּא בְּחֵמְדוֹ: "יְהִי רְקִיעַ", וְזֶהוּ שְׂכֵתוֹב:
 "עַמּוּדֵי שְׁמַיִם יְרוֹכְפוּ" (חִיב. כו. יח) כָּל יוֹם
 רִאשׁוֹן, וּבְשֵׁנִי – "וַיִּתְמַהוּ מַגְעֵרַתוֹ" (סג),
 כְּחֵדָם שְׁמַטְתֵּימָם וְעוֹמֵד מַגְעֵרַת הַמַּאֲחִים
 עָלָיו: בְּתוֹךְ הַמַּיִם. בְּחֵמְדָה הַמַּיִם, שֶׁיֵּשׁ
 הַכֶּשֶׁשׁ בֵּין מַיִם הָעֲלִיוֹנִים לַרְקִיעַ כְּמוֹ
 בֵּין הַרְקִיעַ לַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ. הָאֵל לְמַדָּת
 שֶׁהֵם תְּלוּיִים בְּמַמְרֵהוּ שֶׁל מֶלֶךְ:

12 וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ. תִּקְּנוּ עַל
 עַמּוּדוֹ וְהָיָה עֲשִׂיתוֹ, כְּמוֹ: "וַעֲשִׂתָה חֵת

צִפְרֹנֶיהָ" (דְּמִי־כַח, יג). מֵעַל לַרְקִיעַ. עַל
 הַרְקִיעַ לֹא נִחְמַד חֵלֶף "מֵעַל", לְמִי שֶׁהוּן
 תְּלוּיִין בְּחֵמְדָה, וּמִפְּנֵי מֶה לֹא נִחְמַד 'כִּי
 טוֹב' בְּשֵׁנִי? לְמִי שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלַאכְת
 הַמַּיִם עַד יוֹם שְׁלִישִׁי וְהָיָה הַתְּחִיל בְּהַ
 בְּשֵׁנִי, וְדָבָר שֶׁלֹּא נִגְמַר חֵינּוּ בְּמִלּוּחוֹ וְטוֹבוֹ,
 וּבְשִׁלְשִׁי שְׁנִגְמְרָה מְלַאכְת הַמַּיִם וְהַתְּחִיל
 וּנְגַמְרָה מְלַאכְתָּהּ חֲחֲרָת, כְּפֶלֶשׁ בּוֹ 'כִּי טוֹב'
 שֶׁנִּי פִּעְמִים (לְהֵלֵךְ פְּסוּקִים י, יג). חֲחֲרָת לְגַמְרָה
 מְלַאכְתָּהּ שֶׁנִּי וְחֲחֲרָת לְגַמְרָה מְלַאכְתָּהּ הַיּוֹם:

13 וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. שָׁחַ
 מַיִם, שֶׁסַּמַּיִם, חָשׁ וּמַיִם שֶׁעֲרָבָן זֶה בְּזֶה
 וְעֵשָׂה מִהֶם שְׁמַיִם:

את החושך. אַחַד, ולא 'יום ראשון', מפני שיום זה הוא מהות לעצמה. מקיומו לא נגזר ההכרח שיבוא אחריו יום שני. מה שיגיע אחריו ייברא אף הוא באופן ספונטני ובלתי צפוי. הוא איננו 'שני' במשמע של מה שנובע מן הראשון, אלא רק בכך שהוא מופיע אחרי שכבר היה אַחַד. הבריאה הראשונית יחידאית ונבדלת, משום שהתגלות האור יוצרת ומגלה את המערך הבסיסי של החלל והזמן מעיקרו.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם. אין זו חלוקה מקומית, גיאוגרפית, אלא הבדלה בין מהויות.⁶ וְיִהְיֶה מַבְדֵּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם. שבירת הוויית המים הקדמונים שאפפו הכול, הכרחית להמשך הבריאה. מי העולם הראשוניים שהקיפו הכול, מצטמצמים והופכים לשתי מהויות נפרדות, והרקיע הוא פס ההבדלה, הריקוע המפריד אותן זו מזו.⁷ וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הַרְקִיעַ, וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לַרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לַרְקִיעַ, וַיְהִי־כֵן. הבדלה זו מתחוללת בין המציאות החומרית לבין המציאות הרוחנית. מכאן ואילך יחדלו החומר והרוח להיות ישות אחת. הם יתקיימו זה בצד זה, או ישקיפו מרחוק, כביכול, זה על זה כשתי הוויית עצמאיות.⁸ וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַרְקִיעַ שָׁמַיִם. היו שדרשו את המלה שָׁמַיִם 'שם מים',⁷ אך מסתבר יותר ששמים היא צורת הכפילות של המלה שָׁם – שם שם, כלומר מה שנמצא מעבר.⁸ גם בריאת היום השני נכנסת לקטגוריות מדידות, אולי לא בגדרי החלל, כמו ביום הראשון, אלא במימד הזמן. וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם שֵׁנִי. ביום זה הגיעה הבריאה לסדר אחר, שאמנם אינו דומה עדיין לעולם המוכר לנו, אך הוא מכיל בנוסף לאור, גם הפרדה היררכית.

המציאות האחדותית הקדמונית, שכללה את שתייהן. חכמים העירו כי את כל שלבי הבריאה ראה הקדוש ברוך הוא כטובים, מלבד היום השני. רק בו לא נאמר כי טוב (פסחים נד ע"א). ההבחנה חיונית לקיום העולם, שכן עולמו איננו רצף של תופעות, אלא הוא מתוח בין קטבים מובחנים ונע ביניהם. היום השני, יום חלוקת המציאות, הוא המאפשר התקדמות, תנועה בכיוונים שונים, התפתחות וחיים. אמנם כבר ביום הראשון הופיעה ההבדלה, אך ביום השני התווספה אליה הפרדה האנכית, בין

שמתוכה ובניגוד לה ינבע האור. היום מתחיל מן הערב ומשך עד לסוף אור היום, כשם שראשית ההוויה כולה טמונה בהיעדרה. בתפיסה זו כרוכה תקווה: הראשית חשוכה, סגורה ונעלמת, ומתוכה יתחדש ויצמח האור. זיבדל חכמים אומרים כי המים התחתונים בוכים: "גם אנחנו רוצים להיות לפני המלך" (תיקוני זוהר יט, ב, וראו רבנו בחיי ויקרא ב, ג). כלומר, הפרדת החומר מן הרוח גורמת למציאות החומרית לבכות על כך שהיא איננה רוח עוד, ולהתגעגע אל

עליונים ותחתונים. בהבדלה שהתרחשה ביום השני כרוך דבר עמוק יותר, ואולי נמוך יותר, מאשר בהבדלה הקודמת. בניגוד לה, המבנה ההיררכי שנוצר בחלוקה שאירעה ביום השני, בין מעלה ומטה, מדגיש ומעצים את מושגי העליון והקדוש, אך הוא גם מאפשר את קיומו של הנחות והטמא. על רקע הדיכוטומיה שהוטבעה עתה במציאות העולמית, יכולות לצמוח מהויות שאינן ניטרליות. אשר על כן, את ההבדלה שמתרחשת ביום השני אפשר להגדיר כטובה רק במובן השימושי: זוהי תבנית נחוצה ורצויה בגלל התועלת

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל-
מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים
לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קְרֵא וַיִּרָא אֱלֹהִים
כִּי-טוֹב: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תְּדַשֵּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב

טו וַיִּקְווּ הַמַּיִם. שָׁהוּ שְׁטוּחִים עַל פְּנֵי כָל
הָאָרֶץ, וְהָקַם פְּחוּקֵינָם, הוּא הַיָּם הַגָּדוֹל
שֶׁכָּל הַיַּמִּים:
יו קְרֵא יַמִּים. וְהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? חָלָּה
חִינּוּ דוֹמָה טַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּעַבּוּ
לְטַעַם דְּגַ הָעוֹלָה מִן הַיָּם פְּחֵסְפִמְיָח:
יא תְּדַשֵּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב. לֹא
דָשָׂא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דָּשָׂא,
וְלֹא הָיָה לְשׁוֹן הַמְּקָרָח לֹאמַר: 'תַּעֲשִׂיב
הָאָרֶץ, שְׁמַיְנֵי דָשָׁיִן מְחַלְקִין, כָּל אֶחָד
לְעַנְמֹו נִקְרָח עֵשֶׂב פְּלוּנֵי, וְחִין לְשׁוֹן
לְמַדְבַּר לֹאמַר דָּשָׂא פְלוּנֵי, שְׁלֵשׁוֹן דָּשָׂא
הוּא לְבִישַׁת הָאָרֶץ כְּשֶׁהוּא מִתְמַלֵּאת
בְּדָשָׁיִם: תְּדַשֵּׂא. תִּתְמַלֵּא וְתִתְכַסֶּה לְבוֹשׁ
עֵשֶׂבִים פְּלֵשׁוֹן לְעַן נִקְרָח דָּשָׂא חִירֵבִידִי"ן,
כָּלֵן פְּעַרְפוּבִיחַ, וְכָל שֶׁשׁ לְעַנְמֹו נִקְרָח

ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. כאן כבר מדובר במים החומריים שמתחת לרקיע, הדומים למים שלנו. המים נקראים להתארגן ולהתנקז אל מקום אחד, וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה, כאשר המים יתרכזו במקום אחד, ייחשף המקום היבש. וַיְהִי כֵן. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ, מלשון הכתובים אין להוכיח שהיבשה היתה קיימת כיחידה לעצמה, צבורה בתוך המים. נראה יותר כי כשם שהאור הגיח מתוך החושך, כך היבשה היתה בלועה תחילה, כביכול, בתוך המים. רק ביום השלישי היא התייבשה, התגבשה והפכה לישות עצמאית שתכונה מכאן ואילך אֶרֶץ. וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קְרֵא יַמִּים. גם המקום שבו נקוו המים – ולא רק הימים אלא גם מקווי המים הנפרדים, כאגמים הגדולים והקטנים – הפך לישות עצמאית, שתכונה מעתה יָם. מכאן ולהבא הארץ והים יהיו שתי ההוויות הגדולות ביותר במציאות. וַיִּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. לעומת הבריאה החידתית של היום הראשון, ולעומת הפרדה הבעייתית שהתחוללה ביום השני, יצירת היום השלישי היא כבר ראשית תבנית העולם. הן ליבשה הן למים מקום לעצמם, תכונות משל עצמם ותכונות שיאפשרו את גידול היצורים המיוחדים להם. קיומם העצמאי מתאפשר, דווקא משום שהם נבדלים זה מזה. את הצירוף הזה וגם את ההבחנה הזאת רואה אלוקים כיצירה טובה וראויה.

במבט חיצוני חשיפת היבשה על הריה הגבוהים, מישוריה וגאיותיה, נראית כאירוע דרמטי ביותר. ואולם באותו יום מתרחשת בריאה נוספת, שהיא משמעותית לנו יותר – וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תְּדַשֵּׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא, הארץ מצטווה להוציא סוגים שונים של צמחים. אם עד עכשיו עסקה התורה במטפיסיקה ובפיסיקה, הרי שבמאמר הבריאה השני של היום השלישי נבראת הביולוגיה. לא עצם עובדת הגדילה וההתפשטות היא המתחדשת כאן, שהרי תהליכים כאלה מתקיימים גם בשלולית מים או בתלולית עפר. ייחודה של צמיחת

להציף את היבשה ולשטוף מחדש את העולם, אך נבלם בקו החוף (איוב ז,יב; כו,י; ירמיה ה,כב ועוד). מצד שני, נוצרה ביניהם גם תלות הדדית עמוקה: בהמשך יתברר כי היבשה איננה עצמאית לגמרי, שהרי אין היא יכולה להתקיים בלי הים. אף הימים זקוקים באופן כלשהו ליבשה,

לא רק בתור מה שגידר ויגביל אותם, אלא גם כמקור הזנה. המים המגיעים מן המעינות שביבשה דרך הנהרות והנחלים הזורמים בה הולכים אל הים. תלות הדדית זו עולה מכמה התייחסויות לגשם ולנהר, ששניהם צורות מסוימות של חיבור בין יבשה למים. (ראו דברים יא,–

הרחבות | תולדות האדם כולו, וזרעיו טמונים כבר בראשיתו. יצירת השמים מותחת את הקו המבחין בין החומרי, הנתפס והמצוי עמנו, לבין הרוחני, החמקמק והמתקיים מעבר לנו. הוויית הרקיע איננה פשוטה כהוויית האור, משום שבתוכה נכללת גם ההבחנה בין מעלה ומטה.

ים ויבשה מכאן והלאה נוצר יחס מורכב של ניגוד וצירוף בין הים ובין היבשה. מצד אחד, היבשה הוגדרה כמקום שבו אין מים, ובכך הפכו הים והיבשה לשתי הוויית נבדלות השוללות זו את זו. בפסוקים שונים בתנ"ך נזכר המאבק המתמיד של הים ביבשה. הים מבקש

מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה לְמִינֹו אֲשֶׁר זֶרְעוֹ-
 בּוֹ עַל-הָאָרֶץ וַיְהִי-כֵן: וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב^{יב}
 מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה-פְּרִי אֲשֶׁר זֶרְעוֹ-בוֹ^{יג}
 לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עָרֵב וַיְהִי-בֹקֶר^{יד}
 יוֹם שְׁלִישִׁי:^{טו}
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל^{טז}

עֵשֶׂב: מִזְרִיעַ זֶרַע. שֶׁיִּגְדַל בּוֹ זֶרְעוֹ לְזֶרַע
 מִמֶּנּוּ בְּמָקוֹם אַחֵר: עֵץ פְּרִי. שֶׁיִּהְיֶה טַעַם
 הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי. וְהָיָה לֹא עֵשֶׂתָּה כֵּן,
 חָלָל וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ עֵשֶׂה פְּרִי, וְלֹא
 הָעֵץ פְּרִי, לְפִיכֵךְ פִּשְׁתָּתְקַלל חָדָם עַל
 עוֹנֵוֹ נִפְקָדָה גַּם הָיָה עַל עוֹנֵהוּ וְנִתְקַלְלָה:
 אֲשֶׁר זֶרְעוֹ בּוֹ. הֵן גְּרַעֲיֵי כָּל פְּרִי שָׂמָהוּ
 הָחַיְלָן עֲנִמַח כְּשֶׁנֻּטְעֵן חֹרְתָן:

יב. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ וְגו'. חָף עַל פִּי שְׁלָל
 נִיאֶמַר 'לְמִינֵהוּ' בְּקִשְׁיוֹן פְּנוּיִיָהוּ, שְׁמַעֲנוּ
 שְׁנַטְטוּוּ הָחַיְלָנוּת עַל כֵּךְ וְנִשְׁאָזוּ קַל וְחִמְרָה
 כְּעֵצְמֹנוּ, כְּמִפְרָשׁ בְּאַגְדָה פְּשָׁחִיתִית חֲלוּן
 (חֲלוּן ס ע"א):

יד. יְהִי מְאֹרֹת וְגו'. מִיּוֹם רָחֲשׁוֹן נִבְרָחוּ,
 וּבְרָבִיעֵי עוֹה עֲלִיָהָם לְהַתְּלֹות בְּרָקִיעַ,
 וְכֵן כָּל תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וְחָרָץ נִבְרָחוּ
 מִיּוֹם רָחֲשׁוֹן וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נִקְבַּע בְּיוֹם
 שְׁנַטְטָר עֲלָיו, הָיָה שְׁכַתְּנֹב (לַעֲלֵ פְסוּק ח'). "חַת
 הַשָּׁמַיִם" - לְרִבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם, "חַת
 הָאָרֶץ" - לְרִבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם: יְהִי מְאֹרֹת.
 חֶסֶד וַי"ו כְּתִיב, עַל שֶׁהָיָה יוֹם מְאֹרֹת
 לְפַל אֶסְכְּרָה בְּתַנּוּקוֹת, הָיָה שְׁנַטְטָנוּ:
 בְּרָבִיעֵי הָיוּ מִתְעַנְּסִים עַל אֶסְכְּרָה שְׁלָל
 תְּפַל בְּתַנּוּקוֹת (תַּעֲנִית ס ע"ב). לְהַבְדִּיל בֵּין
 הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. מִשְׁנַטְטָנוּ הָחֹזֶר הַרְחָשׁוֹן,
 חָבַל בְּשַׁבְעַת יָמֵי בְּרָאשִׁית שְׁמַטְטָנוּ הָחֹזֶר
 וְהִחְשֵׁךְ הַרְחָשׁוֹנִים זֶה בְּיוֹם זֶה וְזֶה בְּלַיְלָה:

הדשא נעוץ בכך שבדשא אצורה מהות חדשה, אשר נקראה בעבר
 'הנפש הצומחת'. הדשא הוא הבסיס לכל צורות החיים הגבוהות
 יותר שייבראו בהמשך, לא רק משום שצורות אלה תלויות בצומח,
 אלא משום שהן וריאנטים מפותחים של הצומח, שהרי כל דבר חי
 מוכרח להיות גם צומח. תיאור בריאת הביולוגיה אינו כולל רק את
 הצמיחה, אלא גם את ההתרבות: **עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע, עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה**
פְּרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זֶרְעוֹ בּוֹ, הגדרת המערכת הביולוגית באמצעות
 התהליך הגורם לתא או לקבוצת תאים להתחיל לגדול, ויותר
 מזה – להתרבות, איננה רעיון חדש. אמנם תופעה זו נוגדת את
 כל השיקולים הפיסיקליים של העולם, משום שהיא פועלת נגד
 האנטרופיה, אך זוהי הגדרת החיים: צמיחה, גידול ופריון. וַיְהִי כֵן.
יב. וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׁא, עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ, וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר
זֶרְעוֹ בּוֹ לְמִינֵהוּ. לא מוצגת כאן קלסיפיקציה של המינים השונים,
 ואף קביעת אמות המידה למיון אינה מעניינינו של הכתוב. הפסוק
 מציין כי כל אחד מהברואים הללו מוגדר כמין לעצמו; אין מדובר
 בשריצה בלתי מוגדרת של הוויות צומחות. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.
 היום השלישי אינו רק יום היחשפות היבשה; הוא יומם של החיים.
 סימן לחשיבותו של יום ראשית החיים ניתן לראות באזכור הכפול
 של הביטוי **כִּי טוֹב**. לפני היום השלישי היו עצמים בלבד; מכאן
 מתחילים חיים, גם אם מדובר עדיין בחיים שאינם תבוניים. הצמחים
 אינם מכילים את כל תכונות החיים, אך טמונים בהם יסוד החיים
 ומקורם, בהיותם שומרים על קיומם, גדלים ומתרבים. **יג. וַיְהִי עָרֵב**
וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי.

יד. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: יְהִי מְאֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם. כאן מתגבשים עצמים
 והופכים למאורות, כלומר להוויות היוצרות אור ומפיצות אותו,
 שאינן זהות לאור עצמו. ביום הראשון נברא האור המופשט, ואילו
 ביום הרביעי נבראו המאורות, שהם חלק ממבנה היקום המסודר.

יב; קהלת א, ז; תענית ט ע"ב; סנהדרין
 קח ע"א ועוד).
 האנושות, אבל עקרונית העולם יכול היה
 להתקיים גם אילו ניזון ממקור אחר של
 אור או של אנרגיה, שאינו מרוכז בשמש.
 תיאורטית אפשר לחשוב על מקור אור
 ואנרגיה שלא ירוכז במקומות מסוימים,
 אלא יהיה מבוזר ופרוש על כל רקיע
 השמים.
 'מְאֹרֹת' גרמי השמים מעצבים כמעט את
 כל קביעות הזמן של האדם, ועל פיהם
 נוצרת הערכת הזמן האנושית. אמנם
 השמש היא גם מקור האנרגיה של

בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וְלַיָּמִים
 וְשָׁנִים: וְהָיוּ לְמַאֲוֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
 הָאָרֶץ וְיִהְיֶה-כֵּן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרֹת
 הַגְּדֹלִים אֶת-הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם וְאֶת-
 הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים:
 וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל-
 הָאָרֶץ: וְלַמְּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר
 וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-
 בֹקֶר יוֹם רִבְעִי:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף
 יְעוֹפֵף עַל-הָאָרֶץ עַל-פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם: וַיִּבְרָא
 אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה וְ
 הַרְמֻשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֵת כָּל-עוֹף כָּנָף

וְהָיוּ לְאֹתוֹת. כִּשְׁמֵאֲוֹרוֹת לֹחֶזֶן סִימָן רַע
 הוּא לְעוֹלָם, שְׁנֵי-מִינֵי הַשָּׁמַיִם
 חַל תַּחֲתֵנו" (דמיה ג' ב), פִּעֲשׂוֹתֶכֶם לְעוֹן
 הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֵן אֲתָם צְרִיכִים לְרַחֵם
 מִן הַפְּרֻעָנוֹת: וְלַמּוֹעֲדִים. עַל שֵׁם הַעֲתִיד,
 שְׁעִתְנִידִים יִשְׁחָל לְהִצְטוּוֹת עַל הַמּוֹעֲדוֹת,
 וְהֵם נִמְנָסִים לְמוֹלַד הַלְּבָנָה: וְלַיָּמִים. שְׁמוֹשׁ
 הַחֲמֶה חָצֵי יוֹם וְשְׁמוֹשׁ הַלְּבָנָה חָצֵי הַלַּיְלָה
 יוֹם שָׁלֵם: וְשָׁנִים. לְסוּף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים
 וְחֲמֵשֶׁה יָמִים יִמְרָדוּ מֵהַלְּבָנָה בְּשָׁנִים עֶשְׂרִי
 מִזְלוֹת הַמְּשָׁרְתִים חוֹתֶם, וְהָיָה שָׁנָה:
 טו וְהָיוּ לְמַאֲוֹרֹת. עוֹד זֹאת יִשְׁמָשׁוּ,
 שְׁחִירָיו לְעוֹלָם:
 טז הַמַּאֲוֹרֹת הַגְּדֹלִים. שְׁנֵים נִבְרָאוּ,
 וְנִתְמַעְטָה הַלְּבָנָה עַל שְׁקִטְרָהּ וְחֲמֶה:
 חֵי חֲפֶשֶׁר לִשְׁנֵי מַלְכִים שִׂישְׁתַּמְשׁוּ בְּכֶתֶר
 חֶזֶד: וְאֵת הַכּוֹכָבִים. עַל יְדֵי שְׁמַעֲנֵט אֵת
 הַלְּבָנָה, הַרְבֵּה גְבֻיָּה לְהַפִּיֵס דַּעְתָּה:
 כו נֶפֶשׁ חַיָּה. שְׂחִיחַ פֶּה חַיִּית: שָׂרָץ. כָּל
 דְּבַר חֵי שְׂחִינֵי גְבוּהָ מִן הָאֲרֶץ קָרִי שָׂרָץ,
 פְּעוּף - כְּגוֹן זְבוּבִים, בְּשָׂקֵי-כַס - כְּגוֹן
 נְמָלִים וְחַפְזֵי-שִׂית וְתוֹלְעִים, וּבְבִרְיוֹת -
 כְּגוֹן חֹלֵד וְעַבְבָר וְחִמְט וְכִיּוֹנֵץ פָּהֶם, וְכָל
 הַדְּגָיִם:
 כא הַתַּנִּינִם. דְּגַיִם גְּדוֹלִים שְׂפִיִם. וּבְדִבְרֵי
 חֲזָה: הוּא לְוִיתָן וְכֵן זֶנֶב, שְׂבָרָחַס זָכַר
 וְנִקְבָה וְהִקָּה אֵת הַנִּקְבָה וּמְלַחָה לְעִדִּיקִים
 לְעִתִּיד לְבָרָא, שָׂחַס יִפְרֹדוּ וְרִבְצוּ לֹא יִתְקִים
 הַעוֹלָם בְּפִנְיָהֶם: נֶפֶשׁ חַיָּה. נֶפֶשׁ שִׂישׁ
 פֶּה חַיִּית:

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה. חֲשִׁיבוֹת הַהַבְדֵּלָה בֵּין שְׁנֵי חֻלְקֵי
 הַיָּמָה אֵינָה נְעוּצָה רַק בְּכֹךְ שְׁבוּם הַשֶּׁמֶשׁ מֵאִירָה, וּבַלִּילָה הַיָּא
 נְעַלְמַת, אֲלֵא גַם בְּעֶצֶם בְּנִיַת קֶצֶב הַזְּמַן. תְּפִקִיד הַמַּאֲוֹרוֹת הוּא
 בְּרֵאשׁ וּבְרֵאשׁוֹנָה לְקֶצֶב אֵת הַזְּמַן וּלְחַלְקוֹ לְפִרְקִים. וּבִיתֵר פִּירוּט -
 וְהָיוּ לְאֹתוֹת, תּוֹפְעוֹת הַמִּתְרַחְשׁוֹת בְּשָׁמַיִם וּבְאֶרֶץ וְלַמּוֹעֲדִים, הַמַּאֲוֹרוֹת
 מִשְׁמָשִׁים לְקַבִּיעַת הַתַּאֲרִיכִים, אוֹ: לְקַבִּיעַת תְּקוּפוֹת הַשָּׁנָה וְעוֹנוֹתֶיהָ
 וְלַיָּמִים, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַקְּטָנוֹת וְשָׁנִים, יַחֲדוֹת הַזְּמַן הַגְּדוֹלוֹת. טו וְהָיוּ
 כָּל אֱלֹהִים לְמַאֲוֹרֹת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, וְיִהְיֶה כֵּן. טז וַיַּעַשׂ
 אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמַּאֲוֹרֹת הַגְּדֹלִים, כְּפִי שְׁהֵם נִיכְרִים לְעִינֵינוּ, אֵת
 הַמַּאֲוֹר הַגָּדֹל לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם, הַשֶּׁמֶשׁ, וְאֵת הַמַּאֲוֹר הַקָּטָן לְמַמְשַׁלֵּת
 הַלַּיְלָה, הַיָּרַח, וְאֵת הַכּוֹכָבִים. יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם
 לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ, יח וְלַמְּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרַח נִרְאִים לְעֵין
 כְּשִׁלְטֵי הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה, שְׁהָרִי אֵי אִפְשֵׁר שְׁלֵא לְהַבְחִין בְּשֶׁמֶשׁ, או
 לְחַלּוּפִין - בְּהִיעֲדָרָה, וְכֵן בְּהוֹפְעָתוֹ וּבְהִיעֲלָמוֹתוֹ שֶׁל הַיָּרַח. וְלְהַבְדִּיל
 בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. גַּם קוֹדֵם לְכֵן סוֹפֵר עַל קִיּוּמָם שֶׁל יוֹם וּלְיֵלָה,
 עֶרֶב וּבֹקֶר, הַקְּשׁוּרִים לְאֹר וְחוֹשֶׁךְ; אֲלֵא שְׁעַד כֹּה טֵרֵם הוֹגְדֵרוֹ
 לְחַלּוּטִין. יט וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. יז וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רִבְעִי.

מִן הַצְּמַחִים וּגְרָמֵי הַשָּׁמַיִם עוֹבֵר הַכְּתוּב אֵל בְּעֵלֵי הַחַיִּים: כ וַיֹּאמֶר
 אֱלֹהִים: יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה, יִצוֹר שִׁישׁ בּו חַיִּים, שְׂאִינוֹ צוּמַח
 וּגְדָל בְּאוֹפֵן עִיווֹר, כְּצוּמַח, אֲלֵא יֵשׁ בּו גַּם רִצּוֹן וְתַנּוּעָה. יו וְעוֹף יְעוֹפֵף
 עַל הָאָרֶץ, עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם. כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם
 הַגְּדֹלִים. בְּמִקּוּמוֹת אַחַדִּים בְּתַנ"ךְ מְזוּהָה הַתַּנִּין עִם הַלוּוִיתָן אוֹ קְרוֹב
 אֲלָיו, אֲךְ בּוֹדָאֵי יִצוֹרִים אֱלֵא אֵינֶם זֵהִים לְבְעֵלֵי הַחַיִּים הַמְּכוּנִים
 בְּפִינוּ 'תַּנִּין' אוֹ 'לוּוִיתָן'. יא אֲלוֹ הֵם יִצוֹרֵי מִסְתוּרִין יְמִיִּים, שְׁנוּצָרוּ
 בְּתוֹךְ הַמַּיִם, וְזִיקְתָם לְעוֹלָמָנוּ אֲנוּ אֵינָה בְּרוּרָה. יב וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה
 הַרְמֻשֶׁת, הַיִּצוֹרִים הַקְּטָנִים, אֲשֶׁר שָׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם. מִגּוֹן הַיִּצוֹרִים

מַאֲוֹרוֹת הַלֵּאִיר עַל הָאָרֶץ בְּרֵאשִׁית אֵינוֹ
 סִפֵּר עַל הַיָּקוּם כּוֹלוֹ, אֲלֵא הוּא סִפֵּר
 תּוֹלְדֵת אֲדָם (לְהֵלֶן הָא), כִּיווֹן שֶׁהוּא
 עוֹסֵק בְּאֵדָם, עַל בְּעִיּוֹתָיו, דְּרַכִּי חַיִּיו
 וְתַכְלִיתוֹ, הַעוֹלָם מִתּוֹאֵר בּו מְנֻקְדָת
 הַמִּבְטָה הָאֲנוּשִׁית, וְרַק מִן הַצַּדִּדִים
 הַרְלוּוֹנִיִּים לְאֵדָם. בְּהַתְּאֵם לְכֹךְ, אֵף עַל
 פִּי שִׁחִי הַגּוֹדֵל בֵּין הַמַּאֲוֹרוֹת הַעֲצוּמִים
 לְבֵין כְּדוֹר הָאָרֶץ הֵיוּ יְדוּעִים מְקַדְמַת
 דְּנָא, אֵין לְתַמּוּהָ עַל כֹךְ שְׁגֵרְמֵי הַשָּׁמַיִם
 מוּצָגִים כְּאֵין בְּלֵא כָּל הַתִּיַחְסוֹת לְגוֹדֵלָם
 וּלְתַפְקוּדֵיהֶם שְׁמַעֲבֵר לְקַבִּיעַת זְמַנּוֹ שֶׁל
 הָאֵדָם וְלְהֵאֲרָתָם עַל הָאָרֶץ. מְכִיווֹן שְׂאֵין
 לְשִׁמְשׁוֹת הַמְּצִיּוֹת בְּמִרְחָק שְׁנוֹת אוֹר
 מֵאֲתַנּוּ זִיקָה לְמַצִּיאוֹת שְׁלָנוּ, אֵין הַסִּפֵּר
 עוֹסֵק בָּהֶן.

לְמִינְהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים
 לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהַעֹף יִרֶב
 בָּאָרֶץ: וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה
 וּרְמֵשׂ וְחַיֵּת־אָרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים
 אֶת־חַיֵּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת־
 כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ

כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם. לפי שמחסרים חוֹתֶם וְגִדְוּ מִן חֹלְקֵי חוֹתֶם, הַנְּרָבָה לְבָרְכָהּ. וְאִךְ הַחַיּוֹת הַנְּרָבָה לְבָרְכָהּ, חָלָף מִפְּנֵי הַנְּחָשׁ הַעֲתִיד לְקַלְלָהּ, לְכַן לֹא בָרַךְ, שֶׁלֹּא יֵחָד הָיָה בְּכֹל: פָּרוּ. לְשׁוֹן פָּרִי, כְּלוּמַר עֲשׂוּ פְרוֹת:

כד תּוֹצֵא הָאָרֶץ. הוּא שְׂפָרְשָׁתִי (לְעֵיל פְּסוּק) יח שֶׁהַכֹּל בְּרָחַ מִיּוֹם רָשׁוֹן וְלֹא הִנְרָבָה חָלָף לְהוֹצִיָא: נֶפֶשׁ חַיָּה. שֵׁשׁ בַּהּ חַיּוֹת: וּרְמֵשׂ. הֵם שְׂרָעִים שֶׁהֵם נְמוּכִים וְרֹמְשִׁים עַל הָאָרֶץ, וְנִחָסִים כְּאֵלֶּיךָ נִגְדָּיִן שְׂחִין הַלּוֹכֵן נֶפֶד, כָּל לְשׁוֹן רֶמֶשׂ וְשָׂרָן בְּלִשְׁוֹנֵי קוֹנְמוֹכְרִי"ש:

כה וַיַּעַשׂ. תִּקַּן לְעִבְיוֹנָן בְּקוֹמָתָן:

כו נַעֲשֵׂה אָדָם. עֲנִיתֵנוּ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרִיךְ הוּא לְמַדְנֵנוּ מִכִּיחַ, לְכִי שֶׁהָאָדָם

הנחשבים כנפש חיה, משתרע מהדגיגים הקטנים הממלאים את הנהרות, האגמים והנחלים, ועד לכרישים העצומים, והוא כולל אף את היצורים המצויים על גבול המופשט, שייתכן שיש בהם אפילו דעה כלשהי - התנינים הגדולים. וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינָהּ, על כל אלפי או עשרות אלפי המינים שבו, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. כב וַיְבָרֶךְ אֶתְּם אֱלֹהִים לֵאמֹר, כך: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים, וְהַעֹף יִרֶב בָּאָרֶץ. רבייתם של הצמחים אוטומטית, והם אינם צריכים לעשות מעשה כדי לפרות ולרבות. לעומת זאת, רבייתם של כל היצורים החיים - בין שהם דו-חיים ובין שהם דגים או עופות - כוללת גם תהליכי חיזור לשם מציאת בן הזוג. על כן הם זקוקים לברכה מיוחדת, שתיטע בהם את הדחף הפעיל לפרות ולרבות. כג וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם חַמִּישִׁי.

עד כה נוצרו יצורי המים והעופות, שהם יצורי מים משוכללים או יצורי רקק. ביום השישי ייווצרו בריות הארץ: כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה, הַכּוֹלֵלֶת סוּגִים רַבִּים שֶׁל בַּעֲלֵי חַיִּים, וְלֹא רַק בַּהֲמוֹת בַּיִת,¹³ וּרְמֵשׂ, הַכּוֹלֵל יצורים קטנים למיניהם. הגדרת הרמש אינה זואולוגית, אלא היא תלויה בהסתכלותנו: הרמשים הם היצורים הקטנים המתרוצצים ורוחשים על הארץ, כגון עכברים ונחשים. וְחַיֵּת אָרֶץ לְמִינָהּ, כל מיני החיות שאינן בכלל בהמות. ייתכן שחיתו ארץ היא החיה הטורפת, או זו הניזונה מן החי, ואילו הבהמה היא בעל חיים צמחוני.¹⁴ וַיְהִי כֵן. כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיֵּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ, וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב.

עתה מגיע שיאו של פרק הבריאה כולו: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ. למרות שמבחינה פסיכולוגית האדם דומה למדי לבעלי חיים אחרים, הוא הוויה לעצמה. בשונה משאר הנבראים, האדם נעשה בדמותו של הקדוש ברוך הוא, לא מבחינת פרצופו, אלא

כדמויות המלאכים ויתקנחו בו, לפיכך נמלך בהם. וכשהוא ין חת המלאכים הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מענו פאחאב שאמר לו מוכה: "רחיתי חת ה' ישב על פסחו וכל עבד השמים עמד עליו מימינו ומשאנלו" (מלכים ח' כב, יט), וכי יש ימין ושמאל לפניו? חלף חלו מימינם לזכות וחלו משמאלים לחובה, וכן: "בגדת עירין פתגמא ומחמר קדישין שאלתח" (דניאל ה' יד), חף פחו בפמליא שלו נטל קשית. אמר להם: יש פעליונם כדמוית, חס חין פתחתונם כדמוית הדי יש קנחה פמעשה פרחשית: נעשה אדם. חף על פי שלא סיעוהו פיערתו, ויש מקום למינים לרדות, לא נמענ הפתוב מללמד דרך חרץ ומדת ענה, שיהא הגדול נמלך ונטל קשית מן הקטן. ואם פתג אעשה חדם' לא למדנו שיהיה מדבר עם פית דינו, חלף עם ענמו. וינאזבת הפינים

למדי, חודר יסוד עצמאי - האדם. נוכח הופעתו של הגורם הזר, שייחודיותו תשוב ותתגלה בהמשך, מציע המדרש, שהקדוש ברוך הוא מתייעץ, כביכול, עם מלאכיו ושואל לדעתם על רעיון בריאת האדם. (ראו בראשית רבה יז, ט).

'עשה אדם' פירושים שונים ניתנו ללשון רבים זו. בבריאה זו נכנס גורם חדש אל המציאות - מעבר לנפש החיה שבאדם - כוח הרציה שלו - נוספת אצלו גם היכולת לבחור ולהשפיע על המציאות. אל הבריאה, שביסודה היא מערכת אקולוגית מאוזנת

הנחש - מארסיותו, הכבשה - מתמימותה, והפרפר - ממעופו. לפי מדרש זה, האדם נברא בצלמם וכדמותם של כלל יצורי העולם. (ראו זוהר ח"ג רלח, ב; ילקוט שמעוני בראשית ג).

הסבר פיוטי יותר מופיע במדרש קדום, המספר שה' פנה אל כל העולם ואמר: "הבה נעשה כולנו אדם". כיוון שהאדם כולל את הבריאה כולה, יש לכלל היצורים זיקה אליו. למען בריאת האדם תרם האריה מגוברתו, השועל תרם מערמומיותו,

וַיְרִדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְבִהֶמָּה וּבְכָל־
הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא
אֱלֹהִים | אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא
אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים
וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בְדִגְתַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיֵּה
הָרֶמֶשׂת עַל־הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם
אֶת־כָּל־עֵשֶׂב | זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ
וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה

פתג פגדו: "ויברא אלהים את האדם",
ולא פתג "ויברא": בצלמונו. בפסוק שלפני:
בדמיונתנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת
הים. יש פלגון הזה לשון רדוי ולשון
ירידה, זכה - רודה פחיות ובהמות,
לא זכה - נעשה ירוד לפניהם והחיה
מושלטת בו:

כזו ויברא אלהים את האדם בצלמו.
בפסוק העשירי לו, שהכל נברא במחמך
והוא בידים, שנאמר: "ותשת עלי פפכה"
(תהלים קלט, ה) נעשה פחותם פמטפע
העשירי על ידי לשם, שקורין קוין
פלע, וכן הוא אומר: "תתהפך כחמך
חותם" (חוב לז, יד). בצלם אלהים ברא
אותו. פקש לך שחותן עלם המנתקן לו

כט-ל | לכם יהיה לאכלה ולכל חית
הארץ. השנה להם הפתוי בהמות
וחיות למחכל, ולא הגשה לחם ולחשתן

הרחבות | זירדו... שלטונו של האדם בבעלי החיים
אינו מקרי. גם אם במשך דורות רבים ייאבק
בהם, בסופו של דבר, האדם הוא המושל
בעולם. זהו חלק מהתפקיד שהוטל עליו
בשל תכונותיו הקיצוניות, חסרות הגבולות
והרסן, הכורכות יחדיו עצמה, כוח רצון,
בחירה חופשית ואולי אפילו שיגעון.
רעידות אדמה, הרי געש ושטפונות - כל

מבחינת מהותו. דמיון זה איננו מתבטא רק ברמת האינטליגנציה
הגבוהה שלו, אלא בעיקר בבחירה החופשית. תכונה זו ייחודית
לאדם ולא לוקים. שאר יצורי העולם נעים במעגלותיהם, כפופים
לרשת ארוכה של סיבה ומסובב, ואילו היצור האנושי משוחרר
מכפיפות זו. וירדו, ימשלו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל
הארץ, במחצבים הדוממים¹⁵ ובכל הרמש הרמש על הארץ. כזו ויברא
אלהים את האדם בצלמו, העניק לו את החופש ואת יכולת הפעולה
הרחבה והשינוי, בצלם אלהים ברא אותו. וכאן הערה שתפורט
בהמשך: זכר ונקבה ברא אותם. לכאורה, יכול היה להיות בעולם אדם
יחיד, כשם שהקדוש ברוך הוא יחיד.¹⁶ יש חידוש בכך שהאדם הוא
חלק מהפאונה - ממערכת החי. ההדגשה שנבראו זכר ונקבה מעידה
על כך שאין מדובר באדם כפרט, אלא במין כולו, שכאן ראשיתו. מצד
שני, ראוי לשים לב שאף על פי שגם שאר בעלי החיים נבראו זכר
ונקבה, רק בבריאת האדם מצוינת עובדה זו במפורש, כדי להדגיש
כי אין מדובר ביצורים שההבדלים ביניהם ביולוגיים בלבד אלא
בהוויות שונות. כזו ויברך אותם אלהים, ויאמר גם להם אלהים: פרו
ורבו. כיוון שעבור האדם הרבייה איננה פעולה אוטומטית, כמו אצל
הצמחים, זוהי ההוראה הראשונה, הפונה אל בחירתו החופשית.
ההוראה השנייה היא: ומלאו את הארץ, אל לכם להסתפק בפרייה
ורבייה בלבד. בניגוד לקרפדה, החיה במקומה, האדם מצווה ליישב
את הארץ. וכבשה. כמובן, אין הדבר שולל את ישיבתם של יצורים
אחרים בארץ, אך על המין האנושי מוטלת חובה מיוחדת לאכלס
את כל העולם ולכובשו מיד השממה או החיות. ולבסוף - ורדו, שלטו
בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ.

כט ויאמר אלהים: הנה נתתי לכם, לפי שעה, לפחות, את כל עשב
זרע זרע אשר על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע

העולם ולשעבדו. עליו לבנות גשר על
הנהר, אנייה שתחצה את הים, מטוס
שימריא לשמים וחללית שתגיע הרחק
מזה. כל אלה אינם מוצגים כאן כתוצרי
יצר לב האדם, אלא כפעולותיו החיוביות.
האדם צריך להחזיק בידו את השלטון
בעולם, וכוחו לבצע את המשימה הזאת
הולך וגדל בהתמדה.

באדם, והנחת תחתיו את העולם כולו?
ואכן, בפרקיו הבאים ידון הספר ותעסוק
ההיסטוריה האנושית כולה בשאלות אם
יצור כזה יציב דיו, ואם כוחות ההרס שלו
אינם מסוכנים מדי לעצמו ולעולם.

שלטון האדם כברכה וכחובה על האדם
הוטלה החובה הכללית להשתלט על

לֹאֲכַלְהָ: וְלֹכַל-חַיַּת הָאָרֶץ וְלֹכַל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלֹכַל ו
 רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק
 עֵשֶׂב לֹאֲכַלְהָ וַיְהִי-כֵן: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר
 עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם
 הַשִּׁשִּׁי:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם ב
 הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
 מִכָּל-מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם
 הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְלֹאכְתּוֹ
 אֲשֶׁר-בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

להקמית בקיה ולחכל פשה, חך כל ירק
 עשב יחכלו יחד כלם. וכשפאו בני נח,
 התיר להם פשה, שנאמר: "כל קמט חשך
 הוא חי וגו' פירק עשב" שהתקתי לחם
 הקדושן "נתתני לכם חת כל" (להלן ט. ג.)

לא יום השישי. הוסיף ה"ח פשטי בגמר
 מנעשה בראשית, לומר שהתנה עמקה
 על מנת שיקבלו עליהם ישחל חמשה
 חמשי תורה. דבר חכה, "יום השישי", כלם
 תלויים ועומדים עד יום השישי, הוא שפי
 בסיון המוכן למתן תורה:

פרק ב
 ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. רפי
 שמעון חומר: פשר ודס שאינו יודע עתמו
 ורעיו צריך להוסיף מחול על הקדש,
 הקדוש פרוך הוא שידע עתמו ורעיו,
 נכנס בו פחוט השערה, ונחה פחלו
 פלה בו פיום דבר חכה: מה היה העולם
 חסר? מנוחה, פחת פחת מנוחה,
 פלחה ונמרה המלחה:
 ג וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ. פרכו פמן, שכל זמות
 השבע יודד להם עמר לגלגלת, ובששי

זרע, לכם יהיה לאכלה. מותר לכם להיזון מכל סוגי הצמחים - מן
 העשב, מן הירקות ומן הפרות - ככל שיערב לכם. ל ולכל חית
 הארץ ניתן הצומח לסוגיו השונים, ולכל עוף השמים ולכל רומש
 על הארץ אשר בו נפש חיה, את כל ירק עשב לאכלה, ויהי כן. ייתכן
 שבתחילת בריאתם היו כל יצורי העולם צמחונים.¹⁷ האדם ובעלי
 החיים רשאים להתפרנס מן העשב, מפני שהווייתם, הכוללת נפש,
 גבוהה מן הצומח.

לא וירא אלהים את כל אשר עשה, המכלול - מן האור ועד
 האדם - והנה טוב מאד. ויהי ערב ויהי בקר, יום השישי.

חלוקת הפרקים המקובלת, הקובעת כאן את סופו של הפרק
 הראשון בתורה, אינה יהודית. הן מבחינת מבנה הטקסט ופרטיו
 והן מבחינת המסורת היהודית, הפרק צריך להסתיים לאחר שלושת
 פסוקיו הראשונים של הפרק הבא. פסוקים אלו, המתארים את
 בריאת השבת, הם ללא ספק סיכומו של הפרק הראשון. רק כשתגיע
 השבת, תושלם מלאכת הבריאה, ולעולם יהיה קיום.

פרק ב א וַיְכַלּוּ, נגמרו, תמה מלאכתם והסתיים שכלולם של
 השמים והארץ וכל צבאם, שפע היצורים שבהם, על כוחותיהם
 ותפקידיהם. ב וַיְכַל, סיים אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר
 עשה בששת הימים. וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
 תם התהליך שבו נוצרו בכל יום ויום ברואים חדשים, שלא היה
 דומה להם קודם. מכאן ואילך ממשיכים להתקיים ולנוע אותם
 ברואים בסדר שנקבע להם. בשל מהותו העצמית הייחודית של
 יום השבת - ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ, נתן בו
 קדושה יתרה, כי בו שבת מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

הכולל גם חושך ולילה, צמיחתם של
 עשבים וקמיתם, זריחת השמש ושקיעתה,
 היווצרות ומוות. הביטוי טוב מאד מתייחס
 אל כלל התופעות, על עליותיהן
 ומורדותיהן, על מלאותן וחסרונן. (ראו
 בראשית רבה ט, ו-יב; שמות רבה יא;
 זוהר ח"א קמד, ב).
 זיברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו'
 יש מקומות בעולם שבהם נמנעים ביום

השביעי ממלאכה, מתוך ההנחה שזהו
 יום של מזל רע. כאן מודגש הצד ההפוך:
 היום השביעי הוא יום של ברכה, של
 קדושה ושל השלמת העולם. רק עכשיו
 עומד העולם כראוי, שהרי אין הוא
 כולל רק עשייה, אלא גם הימנעות; אין
 הוא כולל רק ימים של דיבור, אלא גם
 יום של שתיקה. השתיקה וההימנעות
 באות מכוח שלמותו ומלאותו של יום
 השבת.

הנחיות אכילה אחת הסיבות להוראות
 אלה נובעת מיכולת הבחירה של האדם
 ומאינספור האפשרויות הפתוחות בפניו.
 כיוון שכך, האדם זקוק להדרכה גם באשר
 לצדדים פשוטים ביותר של חיו. הפרה
 או הדג אינם מתחבטים בשאלה מה
 יאכלו. לעומתם, האדם זקוק, כפי הנראה,
 להוראות מפורטות ומוגדרות יותר.
 'כל אשר עשה... טוב מאד' האם העולם אכן

שני ב

אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ד
 יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: וְכֹל וְשִׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרֵם ה
 יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם יִצְמַח כִּי לֹא
 הַמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעַבֵּד
 אֶת-הָאָדָמָה: וְאָד יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-ו
 כָּל-פְּנֵי הָאָדָמָה: וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם ו

זה תפלוש: עדין לא היה בראיין פשעמנה
 בריחת העולם בששי קדם ונבדח חקם,
 וכל נעש השדה עדין לא צמת. ונשלישי
 שפתינו: "ויתנוח הארץ" (לעיל ח, יב), על
 פתיח קרקע עמדו עד יום ששי: כי לא
 המטיר. ומה טעם לא המטיר? לפי
 שחכם חין לעבד חת האדמה וחינו מפיר
 בטובתם של גשמים. וכשכח חקם וידע
 שהם ערך לעולם התפלל עליהם וירדו,
 ונמחו האילנות והדשאים: ה' אלהים. ה'
 הוא שמו, אלהים - שהוא שליט ושופט
 על כל, וכן פרוש זה בכל מקום לפי
 פשוטו: ה' שהוא אלהים:

אֱלֹהֵי. האמונים למעלה "תולדות
 השמים והארץ": בהבראם ביום עשות
 ה'. ללמדך שכלם נבראו בראשון.
 דבר חסר, "בהבראם", פה"י בראש,
 שפתינו: "פיה ה' עור עולמים" (ישעיה כו,
 ג) שפתי חזיתות הללו של השם יצר
 שני עולמים, ולמדך פחו שהעולם הזה
 נברא פה"י, רמו שירדו הקשעים למטה
 לקחות שחת, פה"י זאת שפתומה מכל
 הנקדים ופתוחה למטה לרדת דרך
 שם:

וְאָד יַעֲלֶה. לענין ברייתו של חקם,
 העלה התהום והשקה עננים לשדות
 העפר ונברא חקם, כגבל זה שנותן
 מים וחסר כך לש חת העשה, חף פחו
 "והשקה" וחסר כך "וייצר":

וַיִּיצֶר. שתי יצירות, יצרה לעולם הזה
 ויצרה לתחתית המיתנס, חבל בפמה
 שאינה עומדת לדיון, לא נכתב ביצירתה

לחס משנה. וקדשו פמן שלא ירד בו מן
 כלל, והמקרח פתנו על העתיד: אשר
 ברא אלהים לעשות. המלאכה שהיתה
 לחייה לעשות ככל ועשה בששי,
 כמו שפלוש בבראשית דכה (יח, ט):

ה' אלהים. האמונים למעלה "תולדות
 השמים והארץ": בהבראם ביום עשות
 ה'. ללמדך שכלם נבראו בראשון.
 דבר חסר, "בהבראם", פה"י בראש,
 שפתינו: "פיה ה' עור עולמים" (ישעיה כו,
 ג) שפתי חזיתות הללו של השם יצר
 שני עולמים, ולמדך פחו שהעולם הזה
 נברא פה"י, רמו שירדו הקשעים למטה
 לקחות שחת, פה"י זאת שפתומה מכל
 הנקדים ופתוחה למטה לרדת דרך
 שם:

טָרֵם יִהְיֶה בָאָרֶץ. כל טרם שפמקח
 לשון עד לא, הוא, וחינו לשון קדם, וחינו
 נפעל לומר: הטרים, פחש יחמר:
 הקדים, וזה מוכיח, ועוד חסר: "כי טרם
 תבראון" (שמות ט, ג) עדין לא תבראון. וחי

תיאור הבריאה השני

פרק ב פס' ד - פרק ג

פרשה זו היא מן העלומות והמאתגרות בתורה. חלק מן המסופר בה ניתן להבין באופן קלוש בלבד. זהו אחד העניינים הדרמטיים והמסתוריים ביותר בכתבי הקודש.

לאחר התיאור הכוללני, העוסק בהיקפיה הרחבים של המציאות ושל מכלול הזמנים וחלוקתם שבעניין הראשון, מגיע תיאור מפורט של תהליכי השתלשלות של ברואים היוצאים מן האין אל היש. תיאור הבריאה הזה מוחשי ומדורג יותר מאשר התיאור המופשט והמושגי שבעניין הראשון. גם השם הקדוש שונה בעניין זה. בעניין הקודם חוזר ונשנה שם 'אלוקים', המבטא, מצד אחד, את שלטונו ואת יכולתו של הקדוש ברוך הוא, ומצד שני, הוא מגלם את מהותו הכוללת והבלתי אישית. לעומת זאת, בעניין הזה מופיע הצירוף 'ה' אלוקים'. ה' הוא שמו הפרטי. כאן האלוהות אינה רק הוויה פילוסופית-תיאולוגית מופשטת, שהלמה את העניין שבו דובר בתכנית הגדולה, אלא מהות המתייחסת אל פרטי תהליך יצירת העולם.

ד אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם, בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים
 אֶרֶץ וְשָׁמַיִם. ה בשלב זה העולם עדיין איננו שלם - וְכֹל שִׁיחַ
 הַשָּׂדֶה טָרֵם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכֹל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם יִצְמַח, כִּי לֹא הַמְטִיר
 ה' אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ. הגשם הוא חלק מסדר העולם וממערכת הים
 והיבשה, אך יש בו גם משום בריאה חדשה שעדיין לא הוזכרה
 בעניין הקודם, עם יצירת הימים, היבשה והצמחים. מכיוון שהוא
 לא הגיע, הצמחים עדיין לא צמחו בשלמותם.¹⁸ וְאָדָם אֵין לְעַבֵּד אֶת
 הָאָדָמָה. בני אדם עובדים את האדמה גם כשאינו גשם, באמצעות
 הטיית המים ממקום למקום, אבל כאן אין עדיין אדם, ולכן האדמה
 אינה מעובדת. וְאָד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ, וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאָדָמָה.
 תמצית הגשם כבר קיימת, אבל עדיין לא קיים מחזור גשמים שלם.
 כאן מדובר בטרומ-גשם, במה שקדם לסדר הגשמים הקבוע, אך
 גם במערכת המוכרת לנו. ראשיתו של הגשם היא באד העולה מן
 הארץ, שלאחר מכן הוא מתעבה ומשקה את פני האדמה.

תהליך יצירתם של הצמחים, שהתרחש ביום השלישי, זוכה כאן לתיאור מפורט. ברייה חשובה הרבה יותר, שבריאתה תוארה בכללות לעיל ושיצירתה ומעשיה יבואו עתה לידי פירוט, היא האדם - וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרוֹ מִן הָאָדָמָה. בניגוד לבעלי החיים האחרים, שנוצרו בבת אחת, את האדם יצר הקדוש ברוך הוא בשלבים: בשלב הראשון הוא היה גוש עפר, ובלשון

עֵפֶר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי
הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: וַיִּטֵּעַ יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן־בְּעֵדֶן
מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יִצָּר: וַיִּצְמַח
יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה
וְטוֹב לְמֵאֵכֶל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֶּן וְעֵץ הַדַּעַת
טוֹב וְרָע: וַנְהָר יִצָּא מֵעֵדֶן לְהִשְׁקוֹת אֶת־הַגֶּן וּמִשָּׁם
יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רְאשִׁים: שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן
הוּא הַסָּבִב אֶת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב:

שְׁנֵי יוֹדִי'ן: עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה. עֵבֶר עֵפֶרוֹ מִכָּל הַדְּמָה מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, כָּכֵל מְקוֹם שְׁמֵי תְּהֵא קוֹלְטֵתוֹ לְקִבּוּקָה. דְּבַר חֵחֵר, נִטַּל עֵפֶרוֹ מִמְּקוֹם שְׁנֵי־מֵרָמֵר פֹּ: "מִזְבֵּחַ הַדְּמָה תַּעֲשֶׂה לִּי" (שְׁמוֹת ב, כח), הַלְּוָחִי תְּהֵא לֹו כִּפְרָה וְיִכְלַל לַעֲמֹד: וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ. עֵשָׂאוֹ מִן הַתְּחַתּוֹנִים וּמִן הָעֲלִיוֹנִים, אֲגוֹ מִן הַתְּחַתּוֹנִים וּנְשָׁמָה מִן הָעֲלִיוֹנִים. לְפִי שְׂבִיּוֹם רָחֲשׁוֹן נִבְרָאוֹ שְׁמִים וְחָרָךְ, בְּשָׂעֵי בְּרָחָ רְקִיעַ לְעֲלִיוֹנִים, בְּשָׁלִישֵׁי "תְּרַחָה הַיִּבְשָׁה" לְתַחַתּוֹנִים, בְּרִבְעֵי בְּרָחָ מֵאֲדוֹרֵת לְעֲלִיוֹנִים, בְּחִמִּישֵׁי "יִשְׂרָעֵי הַמַּיִם" לְתַחַתּוֹנִים, הַזְּקָה הַשָּׁשִׁי לְבְּרָחוֹת פֹּ בְּעֲלִיוֹנִים וּבְתַחַתּוֹנִים, וְחָס לְאֹו יֵשׁ קִנְיָה בְּמַעֲשֵׂה בְּרָחָשִׁית, שִׁיְהִיו חֲלוֹ רָבִים עַל חֲלוֹ בְּבְרִיחֵת יוֹס חָחָד: לְנֶפֶשׁ חַיָּה. חָךְ בְּהִמָּה וְחַיָּה נִקְרָאוֹ עֶפֶס חַיָּה, חָךְ זֹו שֶׁל חָדָם חַיָּה שְׂבִיבְלָן, שְׂנִתּוֹסֶךְ פֹּ דַעָה וְדְבוֹר:

טו וַיִּצְמַח. לַעֲנֵן הַגֶּן הַפְּתוּיִם מִדְּבַר: בְּתוֹךְ הַגֶּן. בְּחֵמְעֵה הַגֶּן:

יא פִּישׁוֹן. הוּא נִלוֹס נְהַר מִנְּרִים, וְעַל שֵׁם שְׁמִימִיו מִתְּבַרְכִּין וְעוֹלִין וּמִשְׁקִין חַת הַחָרָךְ נִקְרָא "פִּישׁוֹן", כְּמוֹ: וּפִשָּׁו פְּרָשִׁיו" (חֲבִיבִין ח, ח). דְּבַר חֵחֵר, "פִּישׁוֹן", שֶׁהוּא מִגְּדָל פְּשָׁתָן, הוּא שְׂנֵי־מֵרָמֵר בְּיַעֲנִיָּה חָצֵל מִנְּרִים: "וּבְשָׂו עֲבָדֵי פְּשָׁתִּים" (שְׁעִיָּה יט, ט):

ח מִקְדָּם. בְּמִזְכִּחוֹ שֶׁל עֵדֶן נִטַּע חַת הַגֶּן וְחָס תְּחֵמָה, חָרִי כְּבַר פְּתַב: "וַיִּבְרָח... חַת הַחָדָם" וְגו' (לַעֲלֵל ח, ט)? רְחִיחֵת בְּבְרִיחֵתָ שֶׁל רְבִי חֵלְעִינֵר בְּנֵו שֶׁל רְבִי יוֹסִי הַגְּלִילִי

חכמים - 'גולם',¹⁹ המציאות החומרית כשלעצמה. אחר כך - וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים, ואז הפך יצור דומם זה לאדם. וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. נפש האדם חיה לא רק במובן זה שאין היא מתה, אלא שיש בה חיות וחיוניות מיוחדת - נפש מדברת.²⁰ נשמת החיים שבאדם אינה הוויה מופשטת או קדושה החבויה בתוכו בלבד; היא גם מקרינה מתוכו החוצה.

כחלק מתהליך הבריאה, ח וַיִּטֵּעַ ה' אֱלֹהִים גֶּן בְּעֵדֶן. עדן הוא שם מקום.²¹ אולם משמעותו הפנימית של שם זה היא עונג. אל סתימותו של שם המקום הזה מצטרפת גם העובדה שהוא מְקָדָם, בצד מזרח - בלא שהכתוב מפרש מזרחית למה, לתוספת מסתורין. מקום זה אינו חלק מהעולם המוכר, אלא הוא כעין מרכיב זר למציאות. וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יִצָּר. ט וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה שבגן עדן פֶּלֶאֱעַץ נַחְמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֵכֶל. וְעֵץ הַחַיִּים, שייסופר עליו בהמשך, בְּתוֹךְ, במרכז²² הַגֶּן, וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע. י וַנְהָר יִצָּא מֵעֵדֶן, לְהִשְׁקוֹת אֶת הַגֶּן, וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רְאשִׁים. נוצרו ממנו ארבעה נהרות גדולים: יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן, הוּא הַסָּבִב אֶת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב. מקובל לזהות את הפישון <

וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ נְשָׁמַת חַיִּים' אפשר לראות כאן רמז דק לכך שנשמתו של האדם היא חלק שנותן אלוקים מעצמו, כביכול (על פי ספר הקנה: "מי שנופח - משלו הוא נופח"). מכאן דמותה הייחודית של הוויית האדם, בצלמו כדמותו של הבורא.

וְעֵץ הַחַיִּים בתוך הגן ועץ הדעת' מקומו של עץ הדעת טוב ורע אינו מוזכר כאן, ורק בהמשך האשה ממקמת אותו בתוך הַגֶּן (להלן ג, ג). אפשר שלא היו אלה שני העצים נבדלים, אלא שני צדדים של אותו עץ, שני ענפים או שני גזעים היוצאים מתוך עץ אחד. (ראו רמב"ן).

וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שֶׁשֶׁם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם: ^{יב}
 וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל-אֶרֶץ ^{יג}
 כּוּשׁ: וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת ^{יד}
 אֲשׁוּר וְהַנְּהָר הָרְבִיעִי הוּא פָּרַת: וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים ^{טו}
 אֶת-הָאָדָם וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשֹׂמְרָהּ: וַיִּצְוֶה ^{טז}
 יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל
 תֹּאכַל: וּמֵעֵץ הַדְּעֵת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי ^{יז}

יב-יד | גיחון. שְׁהִיָּה הוֹלֵךְ וְהוֹמָה וְהִמְיִתָּהּ גְדוּלָּה מְאֹד, כְּמוֹ: "וְכִי יֵצֵא" (סְמוּיִת כח, כח), שְׁמִימִיּוֹ וְהוֹלֵךְ וְהוֹמָה: חֲדַקְל. שְׁמִימִיּוֹ חֲדִין וְקִלִּין: פָּרַת. שְׁמִימִיּוֹ פְדִין וְקִבִּין וּמִכְבִּין חֵת הַחֶסֶם: כּוּשׁ וְאֲשׁוּר - עֵדֶן לֹא הִי, וְנִכְתָּב מִקְרָא עַל הַעֲתִיד:

קִדְמַת אֲשׁוּר. לְמִזְרְחָהּ שֶׁל חֲשׂוֹךְ: הוּא פָּרַת. הַחֲשׂוֹב עַל כָּלֶם, הַנּוֹכֵחַ עַל שֵׁם חֲדָן יִשְׁחָל:

טו | וַיִּקַּח. לְקַחוּ בְּדִקְדָּם נְאֻמִּים וּפְתָהוּ: לְכַנֵּס:

שזיהו אותם עם נהרות גדולים באסיה הסמוכים לפרת והחידקל.

הנהרות והגן אם נהר פישון הוא אכן הנילוס, הזורם מדרומה של אפריקה לצפונה, הרי אין לו כל נקודה משותפת

פישון וגיחון לפי אזכור כוש וארץ החוילה, שאותם סובבים הפישון והגיחון, נראה שהנהרות זורמים בארצות בני חם, כמוזכר ברשימת העמים להלן (י-ז). על כן רבים מזהים אותם עם יובלים שונים של הנילוס. אולם כיוון שמוצא אחד לכל הנהרות, היו

העולם

עם הנילוס.²³ יב וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב. איכותו של הזהב המצוי במרבצים אלו גבוהה. שֵׁם גם הַבְּדֵלָח וְאֶבֶן הַשֵּׁהֶם. יג וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁנַי גִּיחוֹן, הוא הַסּוֹבֵב אֶת כָּל אֶרֶץ כּוּשׁ. ייתכן שהיא אתיופיה של ימינו. והיו שזיהו את ארץ כוש עם המחוז ההררי ההודי המכונה כעת 'הינדו-כוש'.²⁴ יד וְשֵׁם הַנְּהָר הַשְּׁלִישִׁי חֲדַקְל, הוא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אֲשׁוּר, ממזרח לאשור. החידקל הוא נהר עצום מימדים במסופוטמיה ומוכר בשם זה גם בימינו, וְהַנְּהָר הָרְבִיעִי הוּא פָּרַת. על מיקומו של נהר פרת אין צורך לציין דבר, משום שכמעט בכל המקרא, כשנזכר 'הנהר' סתם - מדובר בנהר פרת.²⁵ נהר זה הוא הגבול שבין ארצות המזרח הקרוב לארצות הסובבות אותו.²⁶

טו וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם, וַיַּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשֹׂמְרָהּ. בניגוד לשאר צמחי הגן והיצורים שפוזרו בגן עדן, האדם הונח בו לשם תכלית מסוימת - לעבוד את האדמה ולשמרה. כשם שבעניין הקודם הוטל על האדם לשלוט בעולם כולו, כך מוטלת עליו כאן האחריות כלפי פיסה מסוימת של עולם-לא-עולם. העולם עדיין אינו פועל כסדרו. ייתכן שבגן עדן לעולם אין גשם, את כל חיותו הוא שואב מנהרותיו, והוא תלוי בטיפולו של האדם בו. מכאן חשיבותה הרבה של עבודת האדם לדאוג לצמיחת עצי הגן ולשמירתם מכל נזק.

טז וַיִּצְוֶה ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר: מִכָּל עֵץ הַגֵּן אָכַל תֹּאכַל. כל עצי הגן מותרים לך; מהם תיזון. יז וּמֵעֵץ הַדְּעֵת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, כִּי בְיֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת. אם תאכל מן העץ הזה - הרי אתה מת.²⁷

דניאל (י,ד) הוא מכונה הַנְּהָר הַגְּדוֹל, שכן אורכו כ-1950 ק"מ, והוא אחד משני הנהרות החשובים במסופוטמיה (מסופוטמיה - משמעה בין הנהרות). החידקל, המאופיין בזרימתו החזקה, יוצא מהרי ארמניה בצפון-מערב, ממשיך במקביל להרי הזגרוס ונשפך אל המפרץ הפרסי בדרום-מזרח.

עם הפרת והחידקל שבאסיה. דווקא זיהוי ארבעת הנהרות מרמז שגן עדן אינו מקום ממשי, גיאוגרפי, המצוי במחוז נסתר שאפשר לחפש אחריו על פני תבל. בגן הפלאי יכול לזרום נהר שיצאו ממנו ראשים במקומות רחוקים זה מזה.

חֲדַקְל מקור השם באכדית אדגלת. בספר

בְּיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים
 לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵצַר פְּנֵגְדוֹ:
 וַיִּצַר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה
 וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לְרֹאוֹת מֶה־
 יִקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נָפֶשׁ חַיָּה הוּא
 שְׁמוֹ: וַיִּקְרָא הָאָדָם שִׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף
 הַשָּׁמַיִם וְלִכְלַל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְלֹא־מָצָא עֵצַר
 פְּנֵגְדוֹ: וַיִּפֹּל יְהוָה אֱלֹהִים וַתְּרַדְמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן

שלישי

יח | לא טוב היות וגו'. שלא יאמר שתי
 קטניות הן, הקדוש ברוך הוא פעלונט
 יחיד וחין לו זוג וזה פתחונט חין לו
 זוג: עזר פנגדו. זכה - עזר, לא זכה -
 פנגדו' להלחם:

כ" כי תגור חל עיר" (דברים כ, יט) ספגשן
 תחת ידו של חס: וכל אשר יקרא לו
 האדם נפש חיה וגו'. סרסהו ופסהו:
 כל נפש חיה אשר יקרא לו החס סס,
 היא שמו לעולם:

יט | ויצר... מן האדמה. היא יערה היא
 עשה החנוקה למעלה: "ועש חלהים
 חית חית החרץ" וגו' (עיל ח, כה) חלף בח
 ופגש שהעופות נבראו מן החרק, לפי
 שאמר למעלה (עיל ח, כ) מן המים נבראו,
 וכן חמר מן החרץ נבראו. ועוד למדך
 פחו, שפעת יערתן מיד פו פים התיחס
 חל האדם לקרות להם סס. ונדברי
 חצה יערה זו לשון רדוי וכבוא, כמו:

כ-א | ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה'
 אלהים תרדמה. פשהכחו, התיחן
 לפינו כל מין ומין זכר ונקבה, חמר:
 לכלם יש בן זוג ולי חין בן זוג, מיד
 "ויפל": מצלעתיו. מסטריו, כמו: "ולכלע
 המספך" (שמות כו, כ), זהו שאמרנו (ברכות סח
 ע"ח): שני פרעפין נבראו: ויסגר. מקום
 החתך: ויישן ויקח. שלא יראה חתכת
 הפער שממנו נבראת ותתבה עליו:

יח | וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים: לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ. כל בעלי החיים
 נבראו זכר ונקבה, והם עשויים לפרות ולרבות. רק האדם נברא
 יחיד, ללא בן זוג.²⁸ שמא האדם לא נברא מראש לפרות ולרבות?
 שמא ברא ה' בתוך העולם את בן דמותו - בעל הדעת והבחירה
 החופשית - כמציאות מקבילה לו - הקדוש ברוך הוא מצוי למעלה,
 כבורא, והאדם מצוי למטה, בתור העובד והשומר, ודי בשניהם?
 כנגד אפשרות זו נאמר כאן כי מציאותו של האדם כיצור יחיד
 אינה טובה, בין אם עבורו ובין אם עבור העולם.²⁹ לפיכך אעשה לו
 עזר, השלמה פנגדו. האדם זקוק לשותפות עם זולתו, ובשותפות זו
 ראשיתה של האנושות.

יט | בתוך כך - ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף
 השמים, וביא אל האדם לראות מה יקרא לו. הקדוש ברוך הוא הראה
 לאדם, אדון הבריאה של מטה, את כל יצורי העולם, כדי שיקרא
 להם שמות. וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה - הוא שמו. האדם
 נתן שמות לכל היצורים. ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף
 השמים ולכל חית השדה. וכיוון שכל בעלי החיים שעברו לפני אדם
 כונו בשמות, התברר - ולאדם לא מצא עזר פנגדו. אין אדם נוסף.
 הבריאה הראשונה, הטרום-סמלית, רואה כל פרט בפני עצמו - עץ
 מסוים, חיה מסוימת. יכולת ההסמלה וההמשגה הלשונית כרוכה
 בהיווצרותן של קטגוריות. קודם היות הקטגוריות ייתכן שהאדם לא
 ידע כלל שהוא יחיד, מפני שבעולם נטול קטגוריות כל פרט הוא
 יחיד ואינו נערך עם זולתו. כאשר החל האדם לחשוב בקטגוריות
 של זני צמחים, מיני חיות ומשפחות בעלי חיים ושל זכר ונקבה
 בבעלי החיים, הוא הגיע לתודעת בדידותו, שכן נוכח לדעת כי דבר
 מכל הפרטים שסקר אינו מתאים לו.

כא | ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם, ויישן. ויקח אחת מצלעתיו,

קודם החלוקה המגדרית מתחילתו נברא
 האדם כיצור אחד בעל שני צדדים, שעדיין
 לא התחלק לזכר ולנקבה, כמו שמתואר
 בהמשך - זכר ונקבה בראש... ויקרא את
 שמו אדם ביום הברא (להלן ה, ב).
 באותה הוויית אדם דור-פרצופי לא היו
 סימני זכרות ונקבות מובהקים, אלא מעין
 שתי פנים. צדדי הזכר והנקבה שבאדם
 הראשון היו קרובים זה לזה יותר מתאומים
 סיאמיים, שכן הם היו מחוברים במוחם
 ולא רק בגופם. יצור מושלם זה חשב בראש
 אחד. (ראו ברכות סא ע"א). ושמא אותו
 אנדרוגינוס קדום מגלם את הרעיון שבכל
 גבר יש צד נשי, ולהיפך.

הרחבות | ויקרא האדם שמות' נתינת השמות
 מתוארת בדברי המדרשים כמבחן לחכמתו
 של האדם אל מול המלאכים. האנושיות
 מגולמת ביכולת הלשונית. הדעה והדיבור
 של האדם אינם נבחנים במיומנות הטכנית
 להשמיע קולות, אלא ביכולתו לייצג את
 המציאות בסמלים. כשהאדם עבר על כל
 יצורי העולם וקרא לכל אחד בשמו, הוא
 יצר מאות אלפי סמלים. המלאכים לא יכלו
 לעשות זאת; בין השאר, מפני שאין בכוחם
 ליצור יצירות מן הדמיון. מעלתו המיוחדת
 של האדם נעוצה ביכולתו לחדש מושגים.
 (ראו בראשית רבה יז, יט; אבות דרבי נתן
 ח).

וַיִּקַּח אֶחָת מִצֵּלְעָתָיו וַיִּסְגֹּר בְּבֶשֶׂר תַּחְתָּנָה: וַיְבִין יְהוָה אֱלֹהִים וְאֶת־הַצֵּלַע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָה אֶל־הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עֵצָם מִעֵצָמִי וּבֶשֶׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת: עַל־כֵּן יַעֲזֹב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהֵיוּ לְבֶשֶׂר אֶחָד: וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עֶרְוָמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ: וְהִנְחַשׁ הָיָה אֵלָּהֵם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים

כב וַיְבִין. כִּבְנֵנו, קִבְּהָ מִלְמַטָּה וּקְצֵה מִלְמַעְלָה לְקַבֵּל הַזֶּלֶה, כְּחוֹצֵר שֶׁל חֲטוּיִם שֶׁהוּא רִחַב מִלְמַטָּה וְקָצֵר מִלְמַעְלָה שֶׁלֹּא יִכְבֵּד מִשָּׂאוֹ עַל קִירוֹתָיו: וַיְבִין... אֶת הַצֵּלַע... לְאִשָּׁה. לְהִיּוֹת אִשָּׁה, כְּמוֹ: "וַיַּעַשׂ חוֹתֵן גְּדֵעוֹן לְחִכּוֹד" (סוֹפְטִים ת, טו) לְהִיּוֹת חִכּוֹד: כג זֹאת הִפְעַם. מִלְמַד שֶׁכִּי חָדַשׁ עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְלֹא נִתְקַדְּהָ דְעֵתוֹ בְּהֵמָה: לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ וְגו'. לְשׁוֹן נֹפֵל עַל לְשׁוֹן, מִכָּאֵן שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ: כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ חוֹמְקֵת

כז, לְחַסֵּד עַל כֵּן נִחַ עֲרִיּוֹת: לְבֶשֶׂר אֶחָד. הַזֶּלֶה נֹצֵר עַל יְדֵי שְׂנֵיָהֶם, וְשֵׁם נִעְשָׂה בְּשֵׂרָם אֶחָד: כח וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ. שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים דְּרָךְ צְנִיעוּת לְהִבְחִין בֵּין טוֹב לְרָע, וְחָף עַל פִּי שְׂנֵיָהֶם בּוֹ דְעָה לְקַרְחַ שְׂמוֹת, לֹא נִתַּן בּוֹ יָצֵר הַרְעָה עַד חֲכֵלוֹ מִן הָעֵץ, וְנִכְנַס בּוֹ יָצֵר הַרְעָה וַיִּדַע מִה בֵּין טוֹב לְרָע: כט פֶּרֶק ג א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם. מִה עֵנְיוֹ זֶה לְכַאֲרָה? הִיָּה לוֹ לְסַמֵּךְ: "וַיַּעַשׂ... לְחָדָם וְלֹא־שָׂתַן כְּתַנּוּת עוֹר וַיִּלְבָּשׁ" (לֵהֲלֵךְ פְּסוּק כח) חֲלָף לְמַדְרֵךְ מֵחִיזוֹ עֵנָה קָפַן הִנְחַשׁ עֲלֵיהֶם.

אחד מצדדיו.³⁰ וַיִּסְגֹּר בְּבֶשֶׂר תַּחְתָּנָה, את מקום הצלע. כב וַיְבִין ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם, לְאִשָּׁה, הצורה שבנה היתה שונה מצורת הזכר, וַיְבָאָה אֶל הָאָדָם, לאחר שהתעורר.

קודם שהופלה התרדמה על האדם היתה האשה חלק ממנו. כג רק עתה - וַיֹּאמֶר הָאָדָם: זֹאת הִפְעַם, ההוויה המסוימת הזאת, היא עֵצָם מִעֵצָמִי וּבֶשֶׂר מִבְּשָׂרִי. מצד אחד, הוא ידע שהיא חלק מתבניתו הראשונית, ומצד שני, ידע כי היא זרה לו. מה שהיה קודם הוויה אחת, התפצל עתה לשתי הוויות שונות המסוגלות להתייחס זו לזו. לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה, כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי זֹאת. שתי הצורות הדומות דקדוקית זו לזו - אִשָּׁה וְאִישׁ - מעידות על הדמיון בין שני היצורים המסומנים על ידיהן.

מאחר שהאיש והאשה לא נבראו כשני יצורים נבדלים, אף הקשר ביניהם מיוחד. בניגוד לזכרים ולנקבות בעולם החי, שהם הוויות נבדלות המתפתחות בנפרד, האיש והאשה הם, אף שהיו ישויות נפרדות, היו חלקים מדמות ראשונית אחת. ייחודיות זו יוצרת את קשר האהבה ביניהם ואת משמעות הנישואין:³¹ כד עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהֵיוּ לְבֶשֶׂר אֶחָד. הקשר ההדוק והראשוני ביותר בין אנשים הגדלים בתוך משפחה הוא הקשר עם הוריהם. אף על פי כן, הקשר שבין איש ואשה חזק ממנו, ואף גובר על הקשר שבין אדם לבין משפחת המוצא שלו. הקשר עם ההורים בוודאי נשאר, אך כוחו נחלש.

כאן מופיעה מעין הקדמה להתרחשויות שיתוארו בהמשך: כה וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עֶרְוָמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׂשׁוּ. כשאר בעלי החיים, אף האדם ואשתו לא היו זקוקים לכיסוי והסתרה בגן עדן. כחלק מעולם הטבע כולו, אף האנושות הראשונית היתה חשופה וגלויה, כפי שנבראה.

פרק ג א וְהִנְחַשׁ הָיָה עָרוֹם, חכם מאוד, בעל חכמה פעילה,³² מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה, ייתכן שהנחש

לגבי משמעות הנישואין ולגבי הזכויות, החובות ושאר היסודות הכלולים בהם, כגון היחס בין המשפחה המולידה למשפחה המתהווה. כאן מופיעה רק הקביעה הכללית המסבירה את מהות הקשר בין איש ואשה, ובהמשך ינבעו ממנה החוקים, הדינים והמשפטים על פרטיהם.

הרחבות | 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד' כאן מוסברת לראשונה מהותם של הנישואין. קשר הנישואין אינו מבוסס על תשוקה בלבד, ואף לא על אינסטינקט ההולדה

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הָאִשָּׁה אֵף כִּי־אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
 מִכָּל עֵץ הַגֵּן: וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל־הַנַּחֲשׁ מִפְּרִי
 עֵץ־הַגֵּן נֹאכַל: וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגֵּן אָמַר
 אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן תָּמָתוּן:
 וַיֹּאמֶר הַנַּחֲשׁ אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תָּמָתוּן: כִּי
 יֵדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם
 וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע: וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי

רָחַה חוֹתֶם עֵרְמִים וְעוֹסְקִים בְּתַסְמִינֵי
 לָעֵין כֹּל וְנִתְחַוָּה לָהּ: עָרוֹם מִכָּל לְפִי
 עֵרְמִתוֹ וְגִלְתֵּנוּ הִיתָה מִפְּלִתוֹ, עָרוֹם
 מִכָּל חֲרוֹר מִכָּל (להלן פסוק יד): אֵף כִּי אָמַר
 וְגו'. טָמֵא חָמַר לָכֶם: "לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל"
 וְגו', וְאֵף עַל פִּי שְׂרָחָה חוֹתֶם חוֹכְלִים
 מִשָּׂחָר פְּרוֹת, הִרְפָּה עֲלֶיהָ דְבָרִים כְּדִי
 שְׂתִיבְנֶנּוּ וְיִבַח לְדַבֵּר בְּחוֹתוֹ הָעֵץ:
 הוּא כִּי יֵדַע כֹּל חֲמֵן שׂוֹנֵחַ חֵת בְּנֵי חֲמֵנוּתוֹ,
 מִן הָעֵץ חָכַל וְזָרַח חֵת הָעוֹלָם: וְהִייתֶם
 כְּאֱלֹהִים. יוֹגְרֵי עוֹלָמוֹת:
 וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה. לְחַתָּה דְבָרָיו שֶׁל נָחֵשׁ
 וְהִנְחֹז לָהּ וְהִיאֲמִינֶתָּ: כִּי טוֹב הָעֵץ. לְהִיֹּת
 כְּאֱלֹהִים: וְכִי תֹאֲוָה הוּא לְעֵינַיִם. "וְנִפְקַחוּ
 עֵינֵיכֶם" (לעיל פסוק ה'): וְנִחְמָד... לְהִשְׁכִּיל.

מִנֵּיעוּי שֶׁל הַנַּחֲשׁ הַתּוֹרָה אֵינָה מִסְפֶּרֶת מֵהַ
 הַנִּיעַ אֶת הַנַּחֲשׁ לְהִסִּיתוֹ. יִיתְכֵן שֶׁהַנַּחֲשׁ
 הָיָה מִעֲנֻיִין לְהַגִּיעַ לְדַרְגָּה גְבוּהָה יוֹתֵר
 בְּהִירֻכְיָהּ שֶׁל גֵן הָעֵדֶן, וְלִהְיוֹת לְרֹאשׁוֹן בֵּין
 יִצְוֵי הַגֵּן. (ראו בראשית רבה כ,ה).
 אִפְשָׁרוֹת אַחֶרֶת – מֵאַחֲזוֹרֵי הַסֵּתֶת הַנַּחֲשׁ
 לֹא עֲמָדָה תְּכִלִּית כִּלְשָׁהּ; הַנַּחֲשׁ הָיָה
 הַתְּגַלְמוֹת הָרַע כְּשֶׁלְעֲצָמוֹ. הַמְדַרְשׁ מְצִיֵּר
 בְּמִלּוֹתָיו אֶת הַשֵּׁטֶן כְּרוֹכֵב עַל גְּבֵי הַנַּחֲשׁ,
 כְּלוֹמֵר הַנַּחֲשׁ מֵתוֹאֵר כְּכֹלִי שֶׁרֶת בִּידֵי
 כּוֹחוֹת שֶׁל רוּע מוֹחֲלֵט (פְּרָקִי דְרַבִּי אֱלִיעִזֵּר
 יב). אֲכֹן, גַּם אִם תּוֹלִים רוּע זֶה בִּשְׁטָן, עֵדִיין
 קִשָּׁה לְהַלּוֹם אֶת פֶּשֶׁר קִיּוּמוֹ שֶׁל הָרוּע
 הַמוֹחֲלֵט זֶה בְּעוֹלָם. שֶׁאֵלֶת מִנֵּיעוּי שֶׁל
 הַנַּחֲשׁ נוֹתֵרֶת לְלֹא הַכְרַעָה גְמוּרָה. (ראו
 זוהר ח"א לה,ב).
 הַנַּחֲשׁ רָצָה בְּרוּע, כְּלוֹמֵר בְּהַפְרָתוֹ שֶׁל
 חוֹקֵי הַמִּצְוִיאוֹת, אֲךָ כִּנְרָאָה הוּא עֲצָמוֹ
 לֹא הָיָה מְסוּגֵל לְאֹכֹל מִפְּרִי עֵץ הַדְּעִת
 טוֹב וָרָע, שֶׁכֵּן כִּשְׂאֵר הַיִּצְוִרִים, הוּא

הרחבות

בחר לפנות דווקא אל האשה, משום שה' לא דיבר אליה במישרין. הציווי ניתן לאדם, ולמרות שכנראה היא היתה אז חלק ממנו, מסתבר שהצד הזכרי שבו לבדו הוא ששמע את הציווי באופן ישיר. קל יותר להסית ולהטות את מי ששמע את האיסור דרך מתווך. טעם עמוק יותר קשור לכך שהנחש המפתה מנסה לעורר בה סקרנות. ייתכן שתכונה זו מאפיינת יותר את האשה. אולי קלה יותר להתפתות בגלל שרצונה להתנסות ולהבין כיצד מתרחשים הדברים בעולם; ואולי הפנייה אל האשה קשורה דווקא לכך שפיתוי זה איננו אינטלקטואלי בלבד, אלא יש בו צדדים רגשיים וחוויתיים, כפי שמשתמע בהמשך המקראות, וצדדים אלו היו מפותחים יותר באשה מבאדם. וכך פותח הנחש בפנייתו המתוחכמת: אף כי אָמַר אֱלֹהִים: "לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן". בערמתו רקם הנחש מזימה מורכבת. הוא ידע שדבריו לאשה: "האמנם אלוקים אסור עליכם לאכול מכל פרות הגן", אינם נכונים, אך הם דורשים תגובה כלשהי, ותגובה זו היא שתאפשר את המשך השיחה אתו.

וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל הַנַּחֲשׁ: מִפְּרִי עֵץ הַגֵּן נֹאכַל, אֲלוֹקִים לֹא אֲסוּר עֲלֵינוּ אֶת אֲכִילַת פְּרוֹת עֵצֵי הַגֵּן, אֲךָ מִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ, בְּמִרְכֵּז הַגֵּן, אָמַר אֱלֹהִים "לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן תָּמָתוּן". זהו עץ מסוכן. ממנו אסור לנו לאכול, ובו אסור לנו לנגוע, כי שריו בו מוות. וַיֹּאמֶר הַנַּחֲשׁ אֶל הָאִשָּׁה: לֹא מוֹת תָּמָתוּן. אֵינְכֶם צְרִיכִים לַחֲשׂוֹשׁ לְמוֹת. עֵץ הַדְּעִת טוֹב וָרָע אֵינוֹ מְמִית. כֵּאֲמוֹר, הָאָדָם הִיָּה אַחֲרוֹן הַבְּרֹאִים, וְעַל כֵּן נִיסִיּוֹן חִיֵּיהֶם שֶׁל הַיִּצְוִרִים כּוֹלֵם הִיָּה עֵשִׂיר מִשְׁלוֹ. כִּךָ יִכּוֹל הִיָּה הַנַּחֲשׁ לְהַתְּבַטֵּא בְּבִיטְחוֹן וּלְפָנוֹת אֶל הָאִשָּׁה כְּבֶרֶס־סַמְכָא. הַנַּחֲשׁ חֲשָׁף, כְּבִיכּוֹל, אֶת מִנֵּיעֵי הָאִיסוּר הָאֲלוֹקִים: כִּי יֵדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם, וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע.

אסור בכבלים. מאחר שרק אדם וחיה משוחררים מכבלים אלו, הוא פנה אליהם. לחלופין, אולי הנחש היה ערום, מפני שפגש בעץ הדעת טוב ורע במקרה ואכל ממנו, שהרי הוא לא הוזהר עליו. (ראו חזקוני).
 דעת טוב ורע כמה שאלות מהותיות עומדות בשורשו של סיפור זה: האם העץ אכן גורם לדעת טוב ורע? ואם אמנם כך הוא, מדוע הקדוש ברוך הוא אוסר על האדם לטעום מפרי העץ המשפיע דעת? האם הוא רוצה למנוע דעת מן האדם ולבלום את התפתחותו? רבים פירשו שהדעת שמביאה האכילה מן העץ, אינה אינטליגנציה או חכמה אלא דעת הרע. ראוי להזכיר, שהעץ אינו מכונה בסיפור עץ הדעת סתם, משום שאין מדובר כאן בדעת ניטרלית, דוגמת מתמטיקה, אלא הוא קרוי באופן עקבי

טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֹאֲדָה הוּא לְעֵינַיִם וְנַחְמַד
הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וְתִקַּח מִפְּרִיו וְתֹאכַל וְתִתֶּן גַּם-
לְאִשָּׁה עִמָּה וַיֹּאכַל: וְתִפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ¹

"יִדְעוּ טוֹב וְרָע" (סב) וְתִתֶּן גַּם לְאִשָּׁה. ¹ וְתִפְקַחְנָה וְגו'. לְעֵינֵי הַחֲכָמָה דְקָרָה
שֶׁלָּא תִמְנֹת הִיא וְיִחְיֶה הוּא וְיִשָּׂא חֲחֻקָּתָּ: הַפְתִּיחַ וְלֹא לְעֵינֵי רַחֲמֵי מַמְשָׁה, וְסוּף
גַּם. לְרִבּוֹת פְּהֻמָּה וְחֵיָה: הַמְקַרָּח מוֹכִיחַ: "וַיֵּדְעוּ פִּי עֵרְוָתָם הֵם" -

אלוקים אינו רוצה שתאכלו, לא מפני הסכנה הטמונה בעץ, אלא משום שאכילת פריו תעלה אתכם למעלה גבוהה יותר. הוא רוצה למנוע מכם לדעת טוב ורע כמותו.

וְתֹרָא הָאִשָּׁה, בכך התחילה האשה להיכנע לפיתוי, וכאן נעוצה ראשיתו של החטא. שורש החטא קדם להמריית הצו. הוא היה טמון בעצם הנכונות להביא בחשבון את האפשרות שלא לציית לצו. נכונות זו לא צצה באשה מאליה, והיא התעוררה בעקבות דברי הנחש, שהציג בפניה את האפשרות לעשות דבר בניגוד לדברי ה'. ייתכן שעוד לפני ששמעה את דברי הנחש, העץ הטיל עליה אימה, ושמה נמנעה מלהביט בו או להתבונן על טיב פריו ועל השפעתו. ועתה ראתה פִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל, העץ טוב כשאר העצים, וְכִי תֹאֲדָה הוּא לְעֵינַיִם, הוא נראה גם יפה וגם טעים, וְנַחְמַד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל. דבר מה בעץ הזה מעניין, מפתה, ומושך את הלב להתקרב אליו ולהבין אותו. ואז - וְתִקַּח מִפְּרִיו וְתֹאכַל, וְתִתֶּן גַּם לְאִשָּׁה עִמָּה. כאשה טובה, האוהבת את בעלה, חלקה אתו מיד את התגלית הגדולה שנחשפה אליה - וַיֹּאכַל.

וְתִפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ פִּי עֵרְוָתָם הֵם. במובן העובדתי הפשוט, ברור שגם לפני כן ידעו האדם ואשתו שהם נטולי בגדים. הדבר נזכר - כתיאור עובדתי - בסוף הפרק הקודם. בראשונה לא התביישו במערומיהם, כשם שאנשים אינם מתביישים להראות את אפם

הרחבות

עץ הדעת טוב ורע. ואכן, בסיפור זה טמונה תמציתה של שאלת הרע. הרע אפשרי, אך אינו הכרחי. עשייתו מושתתת, בין היתר, על חופש הבחירה ועל יכולת ההכרעה האנושית. ברע כרוך עיוות, אך עיוות זה אינו רחוק מעצם מהותה של היצירתיות האנושית, שכן היצירה האנושית נובעת מתפיסת הדברים שלא כפי שהם. החירות להתבונן מחדש יכולה להוליד פתיחות למגוון אפשרויות, ליצירה ולהרכבים חדשים. במובן זה, ידיעת הטוב והרע אינה בהכרח הכרתן של תהומות הרע, אלא ההכרה בכך שדברים אינם חייבים להתנהל בצורה הנכונה, הישרה והראויה, ושאפשר להוליכם באופן אחר. מדוע? דווקא; מפני שכך מתחשק לי; מפני שזה מעניין; מפני שזה יפה - כל אלה הם ביטויי הרע.

האכילה מפרי עץ הדעת טוב ורע נאסרה, משום שהאדם אינו יכול לדעת טוב ורע מבלי להיבדל מן הרע. הידיעה האנושית - בשונה מזו של המלאכים - אינה מסוגלת להיות אובייקטיבית לחלוטין. מעצם טבעה היא מכילה הטיה ומעורבות רגשית. (הפועל 'לדעת' יכול לכלול מוטיב אמוציונלי. ראו להלן ד,א: וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד. ראו עוד רבנו בחיי ואברבנאל על אתר; שמות ב,כה). ייתכן שהאדם היודע טוב ורע הופך להיות גם כאלוקים. ואולם במצב זה הוא יהיה גם שונה בתכלית מאלוקים, משום שעצם ידיעתו כרוכה במעורבותו במושאי הידיעה. בניגוד לאלוקים, האדם אינו יכול להביט עליהם ממש מן החוץ. חכמים אמרו שהנחש הוא אחד משלושה שנזכרו בתורה, שאמרו רק אמת (פירקא

דרבנו הקדוש, בבא דשלושה טז). אמנם דברי הנחש הם הסתה, אך הם אינם שקר. הנחש פיתה את האשה בהיוודעות למרחב שלם של ידיעה, שאינו שלילי בלבד. ה' לא רצה להעמיד את בני האדם בניסיונותיו של מרחב זה, לפחות לא בשלב זה. החינוך האנושי באשר הוא מבקש למנוע מן הילד חשיפה לדברים אמתיים, כאשר הוא עדיין אינו מסוגל להכילם ולהתייחס אליהם. אין בכך משום רמאות כלפיו. המחנך ממתין לשלב שבו הילד יהיה מסוגל לדעת את הרע, בלא שייגרר אחריו ויושפע ממנו. הוא יחשוף בפניו את הרע, רק כאשר הילד יבשיל להתמודדות הראויה אתו. רעיון דומה לכך עולה מדבריהם של חכמינו, שייתכן שבסוף היום השישי היה ה' מרשה לאדם ולחווה לאכול מפרי עץ הדעת טוב ורע

הרחבות (בראשית רבה כא,ז). ואולם כיוון שהם לא עמדו בציווים אפילו שעה אחת, ואכלו ממנו קודם הזמן הראוי, השינוי שחוללה בהם אכילת הפרי, הזיק להם.

טוב העץ למאכל מי שנמשך אל הרע מניח כי קיימים גם דברים שאינם נענים להגדרה הנוקשה של הטוב המוסרי, שאף הם טובים: טוב יפה, טוב ערב, טוב שהוא מכשיר יעיל לתכלית אחרת. כשהאשה מגלה פִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל, היא מנתקת בין ערכי הטוב השונים. קודם לכן היו ערכי הנאָה, המועיל, הערב והראוי מאוחדים, ועתה מופיע לפתע דבר, שאולי אינו טוב מוסרי, מפני שהבחירה בו כרוכה בהמריית פי ה', אך הוא מכיל את כל שאר יסודות הטוב - וביתר שאת. (ראו ספורנו בראשית ב,ט; מנחה בלולה על אתר).

או את עיניהם. בדומה לבעלי החיים, כל חלקי הגוף היו שווים בעיניהם. האכילה מפרי עץ הדעת טוב ורע הכניסה גורם חדש לתודעתם – הפיצול בין הערכים השונים הכלולים במושג טוב: המוסרי, המהנה, האסתטי והשימושי. לא עצם המעשה המיני התחדש להם עתה, שכן כפי הנראה הם הכירו תחום זה גם קודם לכן. אלא שקודם לכן עסקו בו כבעלי החיים, בתמימות מוחלטת וללא פיצול. לאחר שאכלו מפרי עץ הדעת טוב ורע, חדרה לעולמם המודעות למאפיין ייחודי של המיניות האנושית – היצר שאין לו גבולות פנימיים, שאינו מוגדר על ידי ערכים אובייקטיביים. בניגוד ליצרם של רוב היצורים, המשמש כחלק מכורח ביולוגי, והמוגבל על ידי צורך ושובע אובייקטיביים, הם פגשו ביצר התלוי ברציה. הם התוודעו אל יכולתם לעשות או להימנע, ותהום נפערה בפניהם. לכן – ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת. כיוון שאין עירומם ניטרלי, אלא הוא מגרה ומפתה, אין להציגו ברבים, והם הזדרזו לכסותו.

קשה להעריך את חומרת חטאו של אדם הראשון, שהפר את המצווה היחידה שהוטלה עליו. מכאן ואילך יתפתח החטא האנושי ויורד אל תהומות, שאדם הראשון אולי הציץ בהן ונרתע. ייתכן שאדם וחווה הפכו נבוכים, אולי מבולבלים ושיכורים מפרות עץ הדעת טוב ורע.³³ וישמעו את קול ה' אלהים, כאילו היה הקול מתהלך בגן לרוח היום. הם חשו בנוכחותו של הקדוש ברוך הוא באופן גלוי בגן עדן. ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים בתוך עץ הגן. קודם החטא דמו לילד קטן, העושה רק מה שהוא אמור לעשות ואינו בוש במעשיו. כאן, לראשונה, הרגישו שעשו מעשה שאינו נכון. לראשונה התוודעו אל הבושה והסתתרו. ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו: איכה? שאלה זו לא נועדה לגלות מידע, כמובן. זוהי קריאה: "היכן אתה נמצא? התייצב!"

והאדם התנצל ויאמר: את קלך שמעתי בגן ואירא, כי עירם אנכי, ואתחבא. אינני עומד בגלוי, מפני שאני נבוך ומבויש. התחבאתי כדי שלא להיראות במערומי.

ויאמר: מי הגיד לך מאין לך לדעת מה פשת? הלוא היית עירום אף קודם, ולא התביישת. ברור שאלוקים אינו

כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת:
 וישמעו את קול יהוה אלהים מתהלך בגן לרוח
 היום ויתחבא האדם ואשתו מפני יהוה אלהים בתוך
 עץ הגן: ויקרא יהוה אלהים אל האדם ויאמר לו
 איכה: ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם
 אנכי ואתחבא: ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה

חפנו. ומשמעו, שמענו חת קול הקדוש
 פרוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח
 היום. לחותו רוח שהשמע פחה משם,
 וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה
 פמערב, והם סרחו בעשירית:

איכה. יודע היה היכן הוא, חלף
 לפגס עמו בדברים, שלא יהא נבדל
 להשיב חס יענישהו פתחום. וכן פקון
 חמר לו: "חי הכל חסיד" (להלן ד ט, וכן
 גבלעם: "מי האנשים החלה עמך" (ממדבר
 כ ט, לפגס עמקה בדברים, וכן בחזקיהו
 בשלוחי חזיל מדודך:

מי הגיד לך מאין לך לדעת מה פשת
 יש פעומד ערם? המן העץ. בתמינה:

הן הסומא יודע פשהו ערם: וידעו
 כי עירמם הם. מנעה חחת היתה פקדס
 ונתערטלו הימנה: עלה תאנה. הוא
 הען שחכלו ממנו, פדבר שנתקלקלו בו
 נתקנו, חבל שחר הענים מנעום מלפול
 עליהם. ומפני מה לא נתפרקס הען?
 שחין הקדוש פרוך הוא חפן להונת
 פקיה, שלא יכלימוהו ויאמר: זהו שלקה
 העולם על ידו. מדדש דפי תנחומא (יירח
 יד):

וישמעו. יש מדדשי חגדה דפס, וכבר
 סדרום דפוחינו על מכונס פברחשית
 דפה ובשחר מדקשות, וחיני לא פחת
 חלף לפשוטו של מקרח ולחגדה
 המנשבת דברי המקרח דבר דבור על

מתייחס כאן לעירום הפיסי, שהרי בכך אפילו חיה קטנה יכולה להבחין. **הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכְלֵ מִמֶּנּוּ אֶכְלֹתָּ!** אף זו שאלה רטורית, הבוחנת כיצד האדם ישיב.

יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם. חרף כל מה שלמד על טוב ורע, האדם עדיין לא למד לשקר. לכן אין בתשובתו סילוף של המציאות. עם זאת, הוא אינו עונה תשובה ישירה. כיוון שכבר הפנים את תחכומו של הנחש, אין הוא עונה בפשטות: "כן", או "חטאתי, עשיתי זאת", אלא: **הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי, הִיא נָתַנָּה לִי מִן הָעֵץ וְאֶכְלֵ.** אתה בראת לי אשה, והיא נתנה לי. כשהאדם מכנה את אשתו: **הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי,** הוא מתנער מאחריות ומנסה להטיל את האשמה עליה, מצד אחד, ועל ה', מצד שני.³⁴

יג וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה: **מַה זֹאת עָשִׂיתָ!** מדוע אכלת, ומדוע נתת לו לאכול? **וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה:** **הַנְּחָשׁ הִשְׁיֵאֲנִי,** פיתה והסית אותי, **וְאֶכְלֵ.** גם היא התנצלה, והתנצלותה קרובה לאמת. היא אומרת: לא היה עולה בדעתי לעשות את הדבר; מישהו אחר (ואין היא מאשימה את הקדוש ברוך הוא) – הנחש – הוא ששכנע אותי בדרכיו המתוחכמות לאכול מן הפרי.

יד וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנְּחָשׁ. ה' לא שאל את הנחש מדוע עשה את שעשה, משום שלנחש, בניגוד לאדם ולאשתו, לא היתה הצדקה. הנחש פעל מתוך רשעות עמוקה שמגמתה לבקוע את תהומות הרע, או מתוך שעשוע. גם אם הוא לא זמם להביא לאותה תמורה עצומה שחוללו לבסוף דבריו בסדרי העולם, וליציאה מהוויית גן העדן, דברי הנחש נבעו לפחות מן המחשבה הזדונית המציעה: "אולי נעשה דווקא ההיפך". ולכן התקלל: **כִּי, כִּיוֹן שֶׁעָשִׂיתָ זֹאת, אָרוּר, מִחוּסֶר טוֹבָה אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיֵּי הַשָּׂדֶה.** על גֶּחֱזֶה תֵלֵךְ, מכאן שקודם לכן הלך הנחש על רגליים, **וְעָפָר תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.** ^{טו} ועונש נוסף – **וַאֲיִבָּה אִשִּׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה,** **וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ.** אם רצית בקשר עם האשה – מאיזו סיבה שתהיה – לא תצליח בכך. מעתה תשרור שנאה בלתי רציונלית בינך ובין האשה – בין זרע האדם לזרע הנחש, והיא תתבטא בכך שהוא **יִשׁוּפֵךְ רֹאשׁ, וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֵהוּ עֵקֵב.** האדם ידרוס אותך בראשך, ואילו אתה תתקיפו בעקבו.

הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכְלֵ מִמֶּנּוּ אֶכְלֹתָּ:
יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִיא נָתַנָּה
לִי מִן הָעֵץ וְאֶכְלֵ: **יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לְאִשָּׁה**
מַה זֹאת עָשִׂיתָ וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנְּחָשׁ הִשְׁיֵאֲנִי
וְאֶכְלֵ: **יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים וְאֶל הַנְּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ**
זֹאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיֵּי הַשָּׂדֶה
עַל גֶּחֱזֶה תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: **טו וַאֲיִבָּה**
אִשִּׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ הִיא
יִשׁוּפֵךְ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֵהוּ עֵקֵב: **אֶל-**

יב אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי. כִּי כִּפּוּר פְּטוּבָה:

יג הַשְׁיֵאֲנִי. הַטְּעַנְנִי, כְּמוֹ: "חַל יִשְׂרָאֵל חֲתָכֶם חֲזָקִיחוּ" (דברי הימים ב' לב, טו).

יד כִּי עָשִׂיתָ זֹאת. מִכָּאן שֶׁאֵין מְהֻפְכָּים בְּזִכְרוֹתָן שֶׁל מִסִּית, שֶׁחָלוּ לְמַה עָשִׂיתָ זֹאת? הֲיֵה לֹו לְהַשִּׁיב: דְּבָרֵי הַקֶּבֶד וְדְבָרֵי הַתְּלַמִּיד, דְּבָרֵי מִי שֶׁמְעַנֵּן: מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיֵּי הַשָּׂדֶה. חֵם מִבְּהֵמָה נִתְקַלֵּל, מִחֵה לֹו כֵּל שֶׁכֵּן? הַעֲמִידוּ רְפוּתֵינוּ מִדְּרֹשׁ זֶה בְּמִסְכַּת בְּכוֹרוֹת (דף ח ע"א) לְלַמֵּד שֶׁיְמֵי עֲבוּדוֹ שֶׁל נָחֹשׁ שְׂבַע שָׁנִים: עַל גֶּחֱזֶה תֵלֵךְ. קוֹלָם הֵיוּ לוֹ וְנִקְנְעוּ:

טו וַאֲיִבָּה אִשִּׁית. חֲתָה לֹו נִתְפַּנֵּת חֲלָה שְׁיִמּוֹת חֹדֶם, שֶׁיֵּחָכֵל הִיא תִּחְלָה וְתִשָּׂחַ חֵת חוּהָ, וְלֹו בָּחַת לְדַבֵּר חֵל חוּהָ תִּחְלָה חֲלָה לְפִי שֶׁהַנָּשִׁים קוֹלוֹת לְהַתְּפִיחוֹת וְיודְעוֹת לְפִתּוֹת בְּעֵלְיָהוּן, לְפִיכֶךָ "וְאִיבָה חֲשִׁית": יִשׁוּפֵךְ יִכְתְּתֶךָ, כְּמוֹ: "וְחִפְתָּ חֲתוֹ" (דברים ט, כז), וְתִקְדָּמוּ: "וְשִׁפִּיתָ וְתִיבָה": וְאַתָּה תִּשׁוּפְנֵהוּ עֵקֵב. לֹו יֵהָ לֶךְ קוּמָה, וְתִשְׁכְּנוּ בְּעֵקֵבוֹ וְיֵה מְשָׁם תִּמְיִתְנוּ. וְלֹו "תִּשׁוּפְנֵהוּ" כְּמוֹ: "נִשֵּׁף בָּהֶם" (ישעיה מ, כד), כִּשְׁהַנְּחָשׁ בָּרָ לְנִשֵּׁף הִיא נִשֵּׁף כְּמוֹן שְׂרִיקָה, וְלְפִי שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן פְּתַח לָשׁוֹן נִשִּׁיפָה בְּשִׁנָּיהֶם:

הָאִשָּׁה אָמַר הֲרֵבָה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנְךָ וְהֲרֵנְךָ בְּעֶצֶב
 תִּלְדֵי בָנִים וְאֶל-אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ וְהוּא יִמְשָׁל-
 בְּךָ: וְלָאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ
 וְתֹאכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל
 מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעֶצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל
 יְמֵי חַיֶּיךָ: וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב
 הַשָּׂדֶה: בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶבְךָ אֶל-
 הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי-עֶפְרָא אֶתָּה וְאֶל-עֶפְרָא

טו עֲצָבוֹנְךָ. זה צער גדול בָּנִים: וְהֲרֵנְךָ. זה צער העבור: בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים. זה צער הִלָּה: וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ. לתשמיש, וְחָץ עַל פִּי כִּן חֵין לְךָ מֵעַח לְתַבְעוֹ פִּיָּה חָלָץ "הוּא יִמְשָׁל בְּךָ", הַכֹּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֶּנּוּ: תִּשְׁוֹקֶתְךָ. תִּחְוֶתְךָ, כִּמּוֹ: "וְנִפְשׁוֹ שׁוֹקֶתָה" (שעיה כג, ח).

כַּשְׁתִּזְרַעְנָה מֵינִי זְרָעִים תַּצְמִיחַ קוֹץ וְדַרְדַּר, קוֹנֵס וְעַבְדִּיּוֹת, וְהוּן נִחְלָקִין עַל יְדֵי תַקוּן: וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה, וּמֵה קִלְלָה הִיא זֹ? וְהִלָּץ בְּכַרְכָּה נִאֲמַר לוֹ: "הִנֵּה נִתְּנִי לְכֶם חָת כָּל עֵשֶׂב זָרַע זָרַע" וְגו' (עלל ח טו)? חָלָץ מֵה חֲמוּר כִּיִּן בְּרֹאשׁ הָעֵנָן: "חֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעֶבְבוֹן תִּחְלָלְנָה", וְחֲחֵר הָעֵנָן: "וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ", כַּשְׁתִּזְרַעְנָה קִטְנִית חוֹ וְיִקְרַת גֵּנֵה, הִיא תַצְמִיחַ לְךָ קוֹעִים וְדַרְדְּרִים וְשֹׁחַר עֵשֶׂבִי שָׂדֶה, וְעַל פְּתַחךָ תִּחְלָלְסָ:

טז בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ. לְחֹחַר שְׁתַּטְרַח כִּן הַקֶּבֶה:

יז אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ. מַעֲלָה לְךָ דְבָרִים חֲרוּרִים, כְּגוֹן זְבוּבִים וּפְרַעוֹשִׁים וְנִמְלִים. מְשָׁל לְיוֹנָח לְתַבְעוֹת קָעָה וְהַפְרִיּוֹת מְקַלְלוֹת שְׂדֵים שִׁנְק מִהֶם:

יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ. הָחֵץ, הָחֵץ,

טו אֶל הָאִשָּׁה אָמַר. הַקְלָלוֹת הַמוֹטְלוֹת עַל הָאִשָּׁה הֵן קְלָלוֹת הַמְּבַחֲחוֹנוֹת אֶת הַנִּקְבָּה הָאֲנוּשִׁית מִכֹּל עוֹלָם הַחַי: הֲרֵבָה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנְךָ. חֵיךְ יִהְיוּ חַיִּי צַעַר רַב. יֵשׁ הַמְּפַרְשִׁים אֶת הַמְּלָה עֲצָבוֹנְךָ כַּמְחֻזָּר הַוּוֹסֵת,³⁵ שְׂאִינוּ קִיִּים אֲצֵל רוֹב בַּעֲלֵי הַחַיִּים. הוּא אִינוּ נֵעִים וְלַעֲתִים גַּם מִכְּאִיב. וְהֲרֵנְךָ, גַּם הַהִירִיוֹן הָאֲנוּשִׁי לֹא יִהְיֶה פְּשוֹט וְטַבְעִי כִּמוֹ זֶה שֶׁל יְצוּרִים אַחֲרִים. חֵלֶק מִהַקּוֹשִׁי נוֹבַע מִן הַתּוֹדָעָה הָאֲנוּשִׁית, וְחֵלֶקוֹ - מִן הַפִּיִּסְיוֹלוֹגִיָּה הָאֲנוּשִׁית. בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָּנִים. כִּךְ גַּם הַלִּידָה הָאֲנוּשִׁית. יֵתֵר עַל-כֵּן, וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ, כִּיוּן שְׂאֵת יִזְמַת, פִּיתִית וּבִיקֶשֶׁת לִיצוּר מְצִיאוֹת חֲדָשָׁה, מַעֲתָה אֶת תִּשְׁתּוֹקֶי אֶל אִישׁךָ. מִצַּב זֶה כִּשְׁלַעֲצָמוֹ אִינוּ שְׁלִילִי, אֲבֵל יֵשׁ בּוֹ פְּסִיבִיוֹת. וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ. נִרְאֶה כִּי אֵין מְדוּבָר כֹּאן בַּמְּבַנָּה הַחֲבֵרֵתִי, אֲלֵא בַּמְּבַנָּה הַמִּינִי.³⁶ הָאִשָּׁה הַתְּקַלְלָה בַּכֵּךְ שֶׁמִּכָּאן וְאֵילֶךְ חֲדָלִים הָאִישׁ וְהָאִשָּׁה לִהְיוֹת בְּנֵי זוּג שְׁוִיִּים. הָאִשָּׁה שְׂרַצְתָּה לְדַעַת מַהוּ רַע - נַעֲנֶשֶׁת שְׂתַחֲוֹשׁ בְּרַע; הָאִשָּׁה שְׂרַצְתָּה לְהוֹלִיךְ וְלְהוֹבִיל - נַעֲנֶשֶׁת שֶׁמִּכָּאן וְאֵילֶךְ תּוֹבֵל וְתִשְׁלַט.

יז וְלָאָדָם אָמַר: כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ, וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר "לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ", עִבּוּרְךָ הָאִיסוּר חֲמוּר יוֹתֵר, מִכִּיוּן שֶׁשִּׁמְעַת בְּקוֹל אִשְׁתְּךָ אֵף עַל פִּי שֶׁשִּׁמְעַת אֶת הָאִיסוּר בַּמְּפּוֹרֵשׁ מִמֶּנִּי - אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרְךָ. לֹא עוֹד אָדָמָה כַּאֲדַמְתוֹ הַפּוֹרִיָּה שֶׁל גֵן עֵדֶן, שֶׁנִּתְּנָה פְּרוּתִיהָ לְלֵא עֵמֶל, שֶׁעֲלִיהָ הֵייתָ צָרִיךְ רַק לְתַת דַּעַתְךָ וְלִהְשִׁיחַ שֶׁלֹּא תִתְקַלֵּק. מַעֲתָה וְהִלָּאָה יִשְׁתַּנּוּ הַיַּחֲסִים בֵּינְךָ לְבֵין הָאָדָמָה - בְּעֶצְבוֹן, בְּסַבֵּל וּבַעֲמַל תֹּאכְלֶנָּה, תֹּאכַל מִמֶּנָּה, אוֹ: תֹּאכַל אֶת תְּבוּאֹתָה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, כֹּל חַיִּיהָ שֶׁל הָאֲנוּשׁוֹת. יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ, בְּנִיגוּד לְהוֹוִייתָ גֵן עֵדֶן, אִם תִּחְכֶּה לְמַה שֶׁהָאָדָמָה תַצְמִיחַ בְּאוֹפֵן סְפוֹנְטָנִי - לֹא יִהְיוּ אֵלֶּה צְמַחִים הַרְאוּיִים לְאֲכִילָה. וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בְּסוֹפּוֹ שֶׁל דְּבַר כַּדִּי שֶׁהַעֲשִׂבִים יוֹתַקְנוּ לְמֵאֲכֹלְךָ, תַצְטוּרְךָ לְעֵמּוֹל עַל גִּידוּלָם. מִכָּאן וְלְהַבֵּא לֹא תוֹכֵל לְאֲכוֹל אֶת כֹּל פְּרוּת הָאָדָמָה כִּפִּי שֶׁהֵם.³⁷ יט עַל מִנֵּת לְאֲכֹלְס תִּידַרְשׁ לְטְרוּחַ - בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם. עַד כִּה חַיִּיתָ בַּעוֹלָם שְׁבוּ הַכּוֹל הִיָּה מוֹכֵן לְפִנִּיךָ. מִכָּאן וְאֵילֶךְ עֲלִיךָ לְהַפִּיק אֶת מְזוֹנוֹתֶיךָ בַּמֵּאֲמֵץ. עַד שׁוֹבֶבְךָ אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ, בְּסוֹפּוֹ שֶׁל דְּבַר גַּם תְּמוֹת, כִּי עֶפְרָא אֶתָּה, וְאֶל עֶפְרָא תִשׁוּב.

הָאָדָם יִהְיֶה בֵּן תְּמוֹתָה. הַיְדִיעָה שְׁבַמּוֹקֵדס אוּ בַמֵּאוּחַר יִגִּיעוּ הַחַיִּים אֶל קֶצֶם, כִּפִּי שְׁכַתוֹב: אֲדַעָה מֵה חֲדָל אֲנִי (תְּהִלִּים לט, ה), הִיא יְדִיעָה מְכוֹנֶנֶת וּמִשְׁמַעוֹתִית בִּיּוֹתֵר בְּתוֹדָעָה הָאֲנוּשִׁית וְאֵין כְּכּוֹחַ הַתּוֹדָעָה הָאֲנוּשִׁית לְהַתְּעַלֵּם מִמֶּנָּה לְחִלוּטִין. אֵילוֹ חֵי אָדָם לְנַצַּח, לֹא הִיָּתָה מִשְׁמַעוֹת שְׁלֵמָה לְהַשְׁלִכּוֹתֵיו שֶׁל הַחֲטָא בְּכֹלל, וְלַעֲמַל וְלִיגִיעָה שְׁבַהן נִתְקַלֵּל בְּפִרְט. (רֵאוּ שׁוֹ"ת רַדְב"ז, רַנְז).

הַהִיּוֹדָעוֹת אֶל הַמּוֹת הָאֵם הִיָּתָה אֲפִשְׁרוֹת שֶׁהָאָדָם יַחִיהָ לְנַצַּח? כְּבַר בִּיצִירַתּוֹ הַרְאוּנָה מַהוּוֹה הָאָדָם הָרֵאשׁוֹן מֵעֵין אֲנוּמִלִּיהָ שֶׁל הַמְצִיאוֹת. הַצִּירוֹף שֶׁל עֶפְרָא עַם נִשְׁמַת חַיִּים שֶׁהַפִּיחַ ה' אִינוּ קִיִּים בְּשֵׂאֵר יְצוּרֵי עוֹלָם. יִיתְכֵּן אֲפּוֹא שֶׁהִיצוּר הַחֲרִיג זֶה לֹא הִיָּה אֲמוֹר לְמוֹת, וְשִׁרְק לְאַחַר הַחֲטָא נִכְנַס הָאָדָם אֶל סִדֵּר הָעוֹלָמוֹת הַרְגִילִי; וּמִכִּיוּן שֶׁכֹּל הַחַיִּים בַּעוֹלָם נוֹצְרִים וּמִתְכַלִּים, מִכָּאן וְאֵילֶךְ גַּם

הַרְחַבּוֹת

תשוב: ויקרא האדם שם אשתו חוה כי הוא היתה
 אִם כָּל־חַי: וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ
 כְּתַנּוֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם:

וַיֹּאמֶר ׀ יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמְּנוֹ
 לְדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה ׀ פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ
 הַחַיִּים וְאָכַל וַחַי לְעַלְמִם: וַיִּשְׁלַח־הוּא יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן־
 עֵדֶן לְעַבְדֹת אֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם: וַיִּגְרֹשׁ
 אֶת־הָאָדָם וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֶן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרִבִּים
 וְאֵת לֶהֱט הַחֲרֹב הַמֵּתֵהֶפֶכֶת לְשֹׂמֵר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ

רביעי ג

כׁ וַיִּקְרָא הָאָדָם. חזר הכתיב לענינו
 הרחשון: ׀ ויקרא האדם שמו׀ (לעיל
 כ, כג) ולא הפסיק חלף ללמדך שעל
 ידי קריאת שמות נדוּעה לו חוה, כמו
 שכתוב: ׀ ולחם לא מצא עזר כנגדו׀
 (סג, סד) לפיכך ׀ ויפלו... תרדמה׀ (סג, סד),
 ועל ידי שכתב: ׀ ויהיו שניהם ערומים׀
 (סג, סד) סמך לו פקשת הנחש, להודיעך
 שמתוך שרחה ערותה ורחה חותם
 עסוקים פתשמיש נתחנה לה, ונח
 עליהם פמחשכה ובמקמה: חוה. נופל
 על לשון ׀ חיה׀ שפניה חת ולדותיה,
 פחשך תחמר: ׀ מה הנה לחם׀ (קהלת ב,
 כג) בלשון ׀ היה׀:

כאׁ פתנות עור. יש דברי חזקה חומרים:
 חלקים כפצחן מדקדקין על עורן. ויש
 חומרים: דבר הכח מן העור, כגון עמר

חרכבים שהיא כך וחס, ונעה להם
 פתנות ממנו:

כבׁ היה כאחד ממנו. הכי היא יחיד
 פתחונם כמו שחני יחיד פעלונם, ומה
 היא יחידות? ׀ לדעת טוב ורע, מה שאין
 כן בפניהם ונחיה: ועתה פן ישלח ידו וגוׁ.
 ומשיחיה לעולם הכי היא קרוב להטעות
 הפניות חכריו ולומר חף היא חלנה. ויש
 מדרשי חזקה, חכל חין מושבין על פשוטו:

כדׁ מקדם לגן עדן. כמזכרו של גן עדן
 חזון לגן: אֶת הַכְּרִבִּים. מלחכי חפלה,
 וחרב מתהפכת ולה להט, לחים עליו
 מלפגס עוד לגן. תקגוס ׀ להט׀ – ׀ שגן׀,
 והוא כמו ׀ שלף שגן׀ כפניה דקין (פס ע״ח)
 ובלשון לען למיׁ. ומדרשי חזקה יש וחיני
 חיני כח חלף לפשוטו:

כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חוּה, לפני שהאדם העלה בדעתו שיהיו על
 פני האדמה אנשים נוספים, לא היה לו צורך לכנותה בשם. הוא היה
 איש, והיא היתה אשה, ודי היה להם בזאת. עכשיו, לאחר ששמע
 כי הם בני תמותה, והאשה תלד אנשים אחרים במקומם, הוא קרא
 לה שם פרטי. כִּי הִיא הִיְתָה אִם כָּל חַי. חיבה ואהבה רבות משוקעות
 בבחירתו בשם זה. אדם יכול היה להעניק לה שמות שונים – ואולי
 לערב בהם גם תרעומת. למרות הכול, הוא קורא לה חוה, כלומר
 יסוד החיים; הוא אומר לה, כביכול: ׀ ממך יבואו החיים לעולם׀.

כא וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתַנּוֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם. ה' התחשב
 בבושה ובתחושת האיום שחשו אדם וחוה בעקבות חטאם. הוא
 ביקש לסייע להם במסלול חייהם החדש, והלביש אותם.

כב וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים: הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמְּנוֹ, כאחד מיצורי מרום,
 משום שהוא מסוגל לְדַעַת טוֹב וָרָע. עתה האדם התחיל לפעול לא רק
 מתוך כורח טבעי או מתוך מה שראוי לעשות. הבחירה החופשית
 של האדם שוב איננה תיאורטית בלבד, אלא בנויה גם על חישובים
 ועל תכניות. וְעַתָּה, פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל, וַחַי לְעַלְמִם.
 עץ החיים הרי היה בתוך הגן זה מכבר, אלא שכנראה הוא לא משך
 את תשומת לבם של אדם הראשון ושל חוה. שמא בניגוד לעץ הדעת
 טוב ורע – שפריו היה מפואר וריחו נדף סביבו – עץ החיים היה
 עץ פשוט, ופרותיו לא היו מרהיבים. אלא שעכשיו, עם ההיוודעות
 הדרמטית של האדם אל המוות, האדם עלול לחפש דרכים להינצל
 ממנו, ויש לחשוש ששום איסור שיוטל עליו ושום איום לא ימנעו
 ממנו מלהשתמש באמצעי שיאפשר לו לחיות לעולם.³⁸

כג וַיִּשְׁלַח־הוּא יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן־עֵדֶן לְעַבְדֹת אֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. האדם חזר אל האדמה הפשוטה, שמחוץ לגן עדן. כד ואולם לא
 היה זה שילוח אדיב – וַיִּגְרֹשׁ אֶת־הָאָדָם, האדם הושלך החוצה.
 וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֶן־עֵדֶן, מצד מזרח של הגן, או: בקדמתו, בחזיתו,
 ושמה הכניסה לגן עדן היתה בצד מזרח, כבמקדש. בפתח הגן הושיב
 ה' אֶת הַכְּרִבִּים, סוג מלאכים,³⁹ וְאֵת לֶהֱט הַחֲרֹב הַמֵּתֵהֶפֶכֶת, חרב
 שאינה חדלה לנוע לעולם, החוסמת את הדרך – לְשֹׂמֵר אֶת־דֶּרֶךְ
 עֵץ הַחַיִּים לפחות לפי שעה, עד אשר יחליט ה' להחזיר את האדם

בהשלט עורו (פרקי דרבי אליעזר יד). מן
 העור שנפשט מהמחטיא הכין ה' בגדים
 שיכסו על בושת חטאם של אדם
 ואשתו.

הרחבות ׀ כתנות עור׀ באחת מדרשות חזׁל נאמר
 שהכותנות הללו נעשו מעור הנחש
 (פרקי דרבי אליעזר כ, מדרש תהלים
 צב,ו). לפי המדרש נעשו הנחש, בין היתר,

הַחַיִּים: **וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ** ^א **וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה:**
וַתִּסְפָּר לְלֵדָת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה ^ב
צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא ^ג
קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה: וְהָבֶל הֵבִיא גַם־ ^ד

פרק ד

אָחִיו אֶת הָבֶל. שְׁלֶשָׁה 'אֲחֵי' רַבּוּיִים
הֵם, מִלְּמַד שֶׁתְּחִלָּתוֹ נִלְכְּדָה עִם קַיִן, וְעַם
הָבֶל נִלְכְּדוּ שְׁתֵּי, לְכַךְ נֹאמַר: "וַתִּסְפָּר":
רֵעָה צֹאן. לְפִי שֶׁנִּתְקַלְלָה הָאֲדָמָה, פָּרַשׁ
לוֹ מַעֲבֹדָתָהּ:

ג מִפְּרֵי הָאֲדָמָה. מִן הַצִּמְעָה, וְיֵשׁ חֲזָקָה
שֶׁאֲמַרְתָּ זֶדַע פֶּשַׁתְּן הָיָה:

א-ב וְהָאָדָם יָדַע. כִּכְר קָדַם עֵנָן שֶׁל
מַעְלָה, קָדַם שְׁחַטָּא וְנִטְרַד מִגַּן עֵדֶן, וְכֵן
הֵהָרִיץ וְהִלְכָה, שָׁחַס פְּתַח 'וַיִּדַע חָדָם'
נִשְׁמַע שֶׁלְּאַחַר שֶׁנִּטְרַד הָיָה לוֹ בְּנִים:
קַיִן. עַל שֵׁם "קָנִיתִי": אֶת ה'. עַם ה',
כִּשְׁפָרָח חֹתֵן וְאֶת אִשִּׁי לְבָדוּ בְרָחֵנוּ,
חָבַל בָּזָה שְׁתֵּי חָנוּ עִמּוֹ: אֶת קַיִן, אֶת

לגן עדן. מלאכים וכוחות הרתעה מפקיעים את הנצח מתחמומו של האדם. האדם ידע כי לא יוכל לשוב עוד אל הגן, ולכן עליו לחפש את ייעודו במקום אחר.

קורות משפחת אדם וחווה

פרק ד

כאן מתחיל סיפור האדם ומשפחתו מחוץ לגן עדן. לאחר שגורשו פותחים אדם וחווה בחיים חדשים, על מורכבותם. משפחתם מתמודדת עם אחדות מבעיות היסוד של האנושות, שאחת מהן היא יחסי אחים. הסיפור נפתח בשני אחים שהיו שונים זה מזה. ייתכן שהיה ביניהם חיכוך כלשהו, אבל כל אחד מהם חי בדרכו ובעולמו. כאן ייפגשו העולמות, ופגישה זו תוליד תחרות ביניהם.

פרק ד א וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ כבר בגן עדן. אולם מכיוון שהלידה התרחשה לאחר הגירוש, מובא כאן הסיפור כולו.⁴⁰ **וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן, וַתֹּאמֶר: קָנִיתִי, קִיבַלְתִּי, יֵשׁ לִי אִישׁ אֶת,** עם ה'. נוכח הלידה האנושית הראשונה התפעלה חווה: "ראו! אני יצרתי איש, ברייה חדשה שלא היתה בעולם, עם ה'. לבדי אינני יכולה ליצור אותן, אך לה' ולי יש קניין משותף בדמות החדשה". מאז ועד היום משתאות נשים שיוולדות, ולא רק הן, מול פלא יצירת האדם כחווה.

ב וַתִּסְפָּר לְלֵדָת אֶת אָחִיו, אֶת זֶה שֶׁנִּקְרָא הָבֶל. בניגוד לקין – שנקרא על שם הקניין, לשמו של הבל לא ניתן הסבר מראש. רבים פירשו שהבל נקרא על שם סופו – שלא נשאר ממנו דבר, כהבל.⁴¹ אפשר לראות בשמו גם משמעות חיובית יותר, של הבל ורוח, כלומר, בילד שנוולד עתה התגלה דבר מה רוחני. כך נוגע הסיפור ביסודות הקיום האנושי: הילד הראשון גורר התפעלות מעצם הלידה, ואילו השני – שאף הוא ילד, אך איננו זהה לאחיו – מגלה את פלא השונות והמגוון, הטבועה ברוח האנושית. גם פלא זה נוטה להתכחות ברבות השנים, אך עבור אדם וחווה, העובדה שמאותם אב ואם יצאו ילדים שונים בתכלית – מפליאה. אין אנו יודעים במה היו שונים בלידתם. ההבדל ביניהם יבוא בהמשך לידי ביטוי מוחשי: **וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן, הֶבֶל רֵעָה אֶת הַצֹּאן, חֵלֵב אוֹתוֹן וּגְזַז אֶת צִמְרוֹן, אֶךְ אֶת בְּשׂוֹרָן לֹא אָכַל. וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה.**

א וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים, אוֹלֵי שָׁנִים לְאַחַר מִכּוֹן,⁴² **וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה**

הרחבות

וְעַי צֹאן וְעוֹבְדֵי אֲדָמָה קִיין וְהַבֶּל שׁוֹנִים זֶה מִזֶּה בְּאוֹפֵיִים וּבְתַחֲמוּמֵי עֵיסוּקֵיהֶם. הַחֲלוּקָה בֵּין רֹעֵה צֹאן לְבִין חֲקֵלָאֵי עוֹבֵד אֲדָמָה הִיְתָה מִשְׁמַעוּתִית בְּמִשְׁךְ דּוֹרוֹת רַבִּים בְּהִיסְטוֹרִיָה. בֵּין שְׁנֵי הַמְּקַצְעוּתוֹת

הַלְלוּ מִצּוִיָה לְפַעֲמִים יְרִיבוֹת, מִשׁוֹם שֶׁבַעֲלֵי הַצֹּאן, שֶׁבְּדֶרֶךְ כֻּלָּם הֵם אֲנָשֵׁי מְדַבְּרִים, נוֹטִים לְשִׁלּוֹחַ יָד בְּשִׁדּוֹת הַמַּעֲבוּדִים. יְרִיבוֹת זֶה הַתַּפְתָּחָה אֶף לְמַלְחָמוֹת שֶׁל שִׁבְטִים וְעַמִּים עַל הָאַרְץ הַמִּיּוֹשֶׁבֶת וְעַל הַמְּרַעָה.

מִנְחָהּ לָהּ. בניגוד לתיאוריות שונות, עולה מכאן שהקרבת קרבנות היא מעשה ראשוני ובסיסי, ואין מקורה בתרבות זרה. כבר בראשית האנושות חשו בני האדם בצורך להביא לה' מתנה. מאוחר יותר כינו את מנחתם 'קרבן עולה' – כלומר שריפת הקרבן לכבודו של ה'. אין זה מס, ואפילו לא חובה. מקבל המתנה כלל אינו זקוק לה, אבל באמצעותה מביע הנותן את יחסו ואת רגשותיו כלפי המקבל. ^ד וְהֵבֵל הֵבִיא גַם הוּא קָרְבַּן לַה' מִבְּכֹרוֹת צֵאֲנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן, מהחלק הטוב והמשובח שבצאנו, וַיִּשַׁע ה' אֶל הֶבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ, ה' פנה אל הבל ואל מנחתו, אך אין הכתוב מפרש כיצד התבטא הדבר. ייתכן שהתגלה אל הבל באמצעות אש היורדת מן השמים, בדומה להתגלויות אחרות, ואולי ניכר שמנחתו של הבל התקבלה מתוך שרוחו התרוממה או שחוה חוויה אקסטטית. ^ה וְאֶל קֵיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה, וַיַּחַר לְקֵיִן מְאֹד. שני האחים היו, מן הסתם, קרובים זה לזה בגיל ובתכונות אחרות, ועל כן העדפת האח האחד חורה לאחיו. וַיִּפְּלוּ פָּנָיו. ביטוי זה עבר בתרגום שאילה גם לשפות אחרות, שכן הוא תיאור מובהק ופשוט להתנהגותו של אדם מבויש, מבוזה וכועס – משפיל פרצופו לארץ.

^ו וַיֹּאמֶר ה' אֶל קֵיִן: לָמָּה חָרָה לְךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ? אכן, בחרתי בהבל, אבל מדוע אתה כועס? אמנם לא זכית לעדיפות, אך לא פגעתי בך, ומדוע אתה בזוי ומבויש. ה' מוכיח את קין על הקנאה המביאה את האדם לא פעם לרוגז שאינו מוצדק. ^ז הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב – שָׂאתָ, אם תיטיב מעשיך ותנהג כראוי – תתרום ותתנשא.⁴³ ייתכן שמלים אלו רומזות שמנחתו של קין לא הובאה בלב שלם, או שלא באה מן המובחר, כמו שדרשו חכמים.⁴⁴ וְאִם לֹא תֵיטִיב – עליך לזכור כי לַפֶּתַח חַטָּאת רִבְיָץ. מעבר לעצם קיומו של הרע, קיים גם החטא – שהוא כניסת הרע לעולם באמצעות האדם. בביטוי הציורי הזה החטא לובש צורה של יצור חי האורב ליד הפתח ומנסה להיכנס; מאחורי פסוק זה מונחת התפיסה שכאשר האדם מיטיב והולך – הוא מונע מן החטאת למשול בו. כאשר אין הוא מיטיב – גם אם אינו מרע בפועל – החטא רובץ לפתחו. וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ, בניגוד לתפיסה הרווחת, שהאדם משתוקק לחטא, כאן החטא, (המואנש), הוא המשתוקק לחבור אל האדם. וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל בּוֹ. ביטוי זה פורש

הוּא מִבְּכֹרוֹת צֵאֲנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל-הֶבֶל וְאֶל-מִנְחָתוֹ: וְאֶל-קֵיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקֵיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קֵיִן לָמָּה חָרָה לְךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב שָׂאתָ וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רִבְיָץ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל-בּוֹ: וַיֹּאמֶר קֵיִן אֶל-הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי

^ד וַיִּשַׁע וַיִּפְּלוּ וְכֵן: "שָׁעָה מַעֲלִיו" (חזק ית).
^ה פָּנָה מַעֲלִיו: וַיִּשַׁע. יָרְדָה אֵשׁ וְלַחֲכָה מִנְחָתוֹ:
שְׁמוֹר: וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ. שֶׁל חַטָּאת, הוּא יִגַּר הָרַע, תְּמִיד שֹׁקֵק וּמִתְחַוֶּה לְהַשְׁטִיחַ: וְאֵתָהּ תִּמְשָׁל בּוֹ. אִם תִּרְעָה תִּתְגַּבֵּר עָלָיו:

^ה לֹא שָׁעָה. לֹא פָּנָה, וְכֵן: "חַל יִשְׁעוּ" (סמות).
^ו חַל יִשְׁעוּ:

^ז הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב. פֶּתַח חַטָּאת פְּרוֹשׁ:
^ח וַיֹּאמֶר קֵיִן אֶל הֶבֶל. נִכְנַס עִמּוֹ בְּדַבְרֵי רֵיב וּמְנָה לְהַתְּגַלֵּל עָלָיו וְלַחֲקֹנוֹ. וַיֵּשׁ בָּזָה מִדְּרָשֵׁי חֲזָקָה, חֵךְ זֶה יִשְׁבּוּ שֶׁל מִקְרָא:

הרחבות | 'אליך תשוקתו ואתה תמשל בו' לקביעה שהאדם מסוגל תמיד למשול בחטא – משמעות רבה מצד עקרון הבחירה החופשית ותפיסת הטוב והרע. אין כוח המכריח אותו לחטוא. החטא מתרחש רק כאשר האדם מחליט להיכנע לו. מדברי ה' לקין עולה שהחטאת – הרבה

יותר מהנחש הקדמוני – היא מין הוויה שאינה שלמה, חסרת קיום לעצמה. היא הופכת לממשות רק בהידבקה באדם, ולכן היא משתוקקת אליו. החטאת היא מעין חלל ריק, מסגרת ללא תוכן, והיא נזקקת לאדם, שממנו יבואו לה תכניה.

בְּהִיּוֹתֶם בְּשָׂדֵה וַיִּקַּם קַיִן אֶל-הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ:
וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן אֵי הָבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא
יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי: וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ קוֹל

טו אי הבל אחיך. להכנס עמו בדרכי נחת, חולי ישיב: חני הכנתו וקטחתו לך: לא ידעת. נעשה כגונב דעת פתח: העליונה: השמר אחי. לשון תמה הוא, וכן כל ה"ח הנקודה פחטף

לא כציווי, אלא כמשפט חיווי המתייחס לפוטנציאל האנושי.⁴⁵ כלומר, אינך כפוף לחטא, שכן אתה מסוגל למשול בו. עליו לזכור כי החטא נוכח תמיד, והוא משתוקק להיבנות ולהתעצם לא רק מכוחו אלא באמצעות חיבור עמך. כל עוד אתה הוא המושל בו, ואינך מניח לו לכבוש אותך או להתאחד עמך – קיומך נשמר.

אף על פי שקיין שמע את דברי ה', הוא לא הפנים אותם כלל, ונצמד לקנאתו. וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו. הכתוב אינו מפרש מה אמר קין להבל. ייתכן שהציע לו לטייל; אולי הטיח בו דברים קשים, ושמא סיפר לו את דבריו של ה'. מכל מקום, היה ביניהם משא ומתן כלשהו, שכנראה מתוכו הוחרף ההבדל ביניהם. וַיְהִי בְּהִיּוֹתֶם בְּשָׂדֵה, כאשר הזדמן להם להיות לבדם, וַיִּקַּם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ. מתוך כעסו הגובר של קין, התנפל על הבל והרג אותו.

בימי ראשיתו של הקיום האנושי, בני האדם עדיין היו מסוגלים לשמוע את דבר ה', הפונה אליהם ישירות – וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן: אֵי, היכן הבל אחיך? בדומה לשאלה שנשאל אדם, אֵיכָה, אף כאן פנה ה' אל החוטא בשאלה בעקבות חטאו. גם לשאלה זו אפשר היה לענות תשובות שונות. קין היה יכול להישבר ולבכות ולהודות שעשה מעשה נורא, אך הוא ניסה להיתמם – וַיֹּאמֶר: לֹא יָדַעְתִּי. מניין לי לדעת היכן נמצא הבל. איננו יודעים מה עשה קין להבל לאחר הריגתו. האם השליך אותו? האם קבר אותו? האם נמנע מלגעת בו? ושמא דבריו אלו כנים, שכן זהו המוות האנושי הראשון. תשובתו של קין, שאין הוא יודע היכן אחיו המת, רלבנטית לשאלה המעסיקה את בני האדם בכל עת – מה קורה למתים? עם זאת, המשך דבריו מעיד על הכחשה ועל ניסיון התחמקות: הַשֹּׁמֵר אָחִי אָנֹכִי!

י וַיֹּאמֶר ה' לקין: מַה עָשִׂיתָ?! חשוב, נסה להיזכר במעשיך. אל תצטדק. אל תתחמק, כאותם אנשים – וביניהם גם פושעים – המתרצים מעשיהם: "קרה מקרה, אירע דבר, התפרצתי, אבדו עשתונותי". קול

מבטאות רק התנערות מן המעשה; הן חושפות את תשתיתו של הפשע. הפשע נובע מאותו יסוד של התנכרות שבתוך נפשו של קין, שמתוכו יאמר באדישות מעושה: הַשֹּׁמֵר אָחִי אָנֹכִי. הרצח. בספורי התורה ובמצוותיה תחזור ותופיע ההנחה העקרונית שמוטל על האדם לשמור את אחיו. תפיסת האח כזר היא שורש הקנאה, השנאה והרצח.

לעורר שנאה, ושנאה יכולה להביא לידי פשע, עד לפשע החמור ביותר – רציחה.

ה'שמר אחי אנכי מלים אלה אינן

הרחבות | זיהרגוהו הפשע הראשון בהיסטוריה הוא רצח אח. אף על פי שהמשפחה האנושית כל כך קטנה ומצומצמת, הגיע קין לידי רצח. המעשה התעורר מתוך קנאה פשוטה, אבל קנאה יכולה

דְּמִי אַחִיךָ צַעֲקִים אֵלַי מִן־הָאָדָמָה: וְעַתָּה אָרוּר
 אֹתָהּ מִן־הָאָדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ לִקְחַת אֶת־
 דְּמִי אַחִיךָ מִיָּדִי: כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאָדָמָה לֹא־תִסָּרֵף
 יַת־כַּחֲזֶה לֶךָ נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר קִין אֶל־
 יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה: הֵן גִּרְשָׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל־
 פְּנֵי הָאָדָמָה וּמִפְּנֵיךָ אֶסָּתֵר וְהֵייתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ

י' דְּמִי אַחִיךָ. דָּמוֹ וְדָם זֶה וְדָמוֹ יִנְיֹנוּ. דָּבָר
 חָחָה, שְׁנֵעָה בּוֹ פְּעֻעִים הַרְפָּה, שְׁלֹחַ הִיָּה
 יוֹדֵעַ מִהִיכָן נִפְשָׁו יוֹצֵאָה:
 חֲחִיךְ" וְגו', וְהֵנִי מוֹסִיף לָהּ קִלְלָה חֲנֶלְךָ:
 "לֹא תִסָּרֵף תַּת פִּיָּה": נֶעַ וְנָד. חִין לֶךָ
 קָשִׁית לְדוֹד בְּמִקּוֹם חָחָד:

יא-יב' מִן הָאָדָמָה. יוֹתֵר מִמָּה שְׁנִתְקַלְלָה
 הִיָּח כְּבָד בְּעֵוֹנָהּ, וְגַם בָּזוּ הוֹסִיפָה לְחַטּוֹא
 "חֲשָׁר פָּנְתָה חֵת פִּיהָ לִקְחַת חֵת דְּמִי
 יג' גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה. פְּתִמְיָה, חֲתָה
 טוֹעֵן עֲלֵיוֹנִים וְתַחֲתוֹנִים וְעוֹנֵי חֵי חֲשָׁר
 לְטַעֵן?!

דְּמִי אַחִיךָ צַעֲקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה. הרצח כשלעצמו זועק את זעקת
 החיים שלא התממשו. הדם שנשפך צועק לא רק על הכאב או על
 העוול, אלא גם על עצם חסרון החיים. י' וְעַתָּה אָרוּר אֹתָהּ, קללתך
 תבוא מן האדמה, אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לִקְחַת אֶת דְּמִי אַחִיךָ מִיָּדִי.
 בניגוד למסופר במדרשים שונים על דם של נרצחים שאינו נבלע
 וממשיך לתסוס,⁴⁶ כאן האדמה בולעת את הדם, ומקבלת אותו,
 כביכול. משום כך אף היא נכרכת בקללתו של קין: יב כִּי תַעֲבֹד
 אֶת הָאָדָמָה – לֹא תִסָּרֵף תַּת פִּיָּה לֶךָ. האדמה מקוללת בגללך; היא
 תחדל מלהיות מקור של חיים עבורך, אלא נֶעַ, חסר שקט, חרד וְנָד,
 נודד תִּהְיֶה בָאָרֶץ. נגזר עליך לנדוד בעולם ולהסתפק במה שתמצא
 באשר תלך. אינך מגורש מן האדמה עצמה, אלא מתנובתה, מפריה.
 בחיים האצורים בה אין לך עוד חלק.

יג' וַיֹּאמֶר קִין אֶל ה': גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוּאָה. ייתכן שקין הבין את חטאו, אבל
 לא יכול היה לשאת אותו, מפני שלעווננו אין כפרה והוא מקולל.
 ואולם נראה שהמלה עוֹנִי, המתפרשת לרוב כחטאי – משמעה כאן
 שונה. כמו במקומות רבים אחרים,⁴⁷ מציינות המלים 'עוון', 'חטא' או
 'פשע' גם את העונש. לפי פירוש זה אומר קין: "האחריות והעונש
 שהטלת עלי כבדים מנשוא". פירוש זה משתלב עם ההמשך – יד הֵן
 גִּרְשָׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה. האדמה אינה רוצה בי עוד, ואני
 חש כאילו הארץ בוערת תחת רגלי. על כן אינני יכול להתיישב
 במקום אחד. וּמִפְּנֵיךָ אֶסָּתֵר, איך אוכל לשאת פני אליך?! קין הוזהר
 על כך שהחטא רובץ לפתחו, וכעת, לאחר שאפשר לחטא למשול
 בו, עד כדי כך שהרג את אחיו, התבייש ולא היה מסוגל לשאת את
 פניו ולפנות לאלוקים. וְהֵייתִי נֶעַ וְנָד בָּאָרֶץ, וְהִיָּה כָּל מִצְאֵי יְהִרְגֵנִי.

ולהתמקם על פני האדמה, נעשה נֶעַ, נד
 וחסר אחיזה.
 בהמשך התורה מופיע דינו של הרוצח
 בשגגה, שאף הוא מגורש מן האדמה
 וגולה (במדבר לה, ט-לד). החכמים
 שדרשו את הקשר בין דין זה לבין
 קין, הסבירו שאף על פי שקין רצח
 בזדון, מעשיו דומים במשהו לרצח
 בשוגג, שכן מכיוון שקין היה הרוצח
 הראשון, מסתבר שלא ידע בדיוק
 מה הוא עושה. באותו זמן לא היתה
 רשות לפגוע בשום יצור בעולם, וייתכן
 בהחלט שקין לא ידע כיצד הורגים. שמא
 המשיך והכה את הבל גם כאשר הבל
 נפח נשמתו. בשל צד השגגה שהיה ברצח
 הזה, זכה קין בהגנת הגלות. (ראו
 דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, ד"ה אז
 יבדיל).

פיצוי ובטקס שיכפר על דמו הזועק של
 ההרוג.

'ארוּר אֹתָהּ מִן הָאָדָמָה... נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ'
 מתחילתו תואר קין כעובד אדמה, וגם
 בהמשך ניכר רצונו להתחבר אל האדמה.
 הוא רוצה למצוא לעצמו מקום, ונענש
 בכך שלא יהיה לו מקום על פני האדמה.
 דווקא בן האדם שרצה להיקבע בחיים

הרחבות | קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה! צעקה
 זו חוזרת פעמים רבות בתורה,
 למשל בדין העגלה הערופה, המהדהד
 לסיפורנו (דברים כא, א-ט). לפי
 אותה פרשה, כשנמצא הרוג ולא
 ידוע מי רצח אותו, צריכה הקהילה
 הקרובה להתייחס לכך ולבצע טקס
 מסוים, ובכך לשאת באחריות
 ציבורית כלפי המוות. יש צורך במעין

וְהָיָה כָּל־מִצְאֵי יַהֲרֹגְנִי: וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לֵבְנִי כָּל־^{טו}
הַרְגֵּ קַיִן שִׁבְעַתַּיִם יָקָם וַיִּשֶׁם יְהוָה לְקַיִן אֹת לְבִלְתִּי
הַפּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מִצְאָו: וַיֵּצֵא קַיִן מִלְפָּנַי יְהוָה וַיֵּשֶׁב^{טז}
בְּאֶרֶץ־נֹד קַדְמַת־עֵדֶן: וַיַּדַּע קַיִן אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרֵי^{יז}
וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוּךְ וַיְהִי בְנָה עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם

^{טו} לְבָנֵי הַרְגֵּ קַיִן: זֶה חָדָד מִן הַמִּקְרָאוֹת
שֶׁקָּרְאוּ דְבָרֵיהֶם וְקָמוּ: וְלֹא פָּרַשׁ: "לְבָנֵי כָּל
הַרְגֵּ קַיִן" לִשׁוֹן גְּעָרָה, פֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ, כִּי
וְכִי עָשָׂה, וְלֹא פָּרַשׁ עָשָׂה: שִׁבְעַתַּיִם יָקָם.
חֵינֵי רוּחַ לְהַקְסֵם מִקֵּוֶן עֲבָשִׁי, לְסוּף שִׁבְעָה
דוֹרוֹת חֵי נֶקֶם נִקְמַתִי מִמֶּנּוּ, שִׁיעֲמֹד לְמַךְ
מִפְּנֵי פָּנָיו וַיְהַרְגֵהוּ: וְסוּף הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר:
"שִׁבְעַתַּיִם יָקָם", וְהִיא נִקְמַת הַכֵּל מִקֵּוֶן,
הוּא לְמַדְוֵי שֶׁתְּחַלֵּת מִקְרָא לְשׁוֹן גְּעָרָה
הִיא שְׁלֹא תֵּהָרֵי בְּרִיָּה מִיִּקְרָתוֹ: וְכִיִּזְעַר פֶּה:
"וַיֹּאמֶר דָּוִד... כָּל מִפְּהַ יִבְסִי וַיַּעַע פְּגַנּוֹר"
(שְׁמוּאֵל ב' י"ח ח) וְלֹא פָּרַשׁ מֵהַ יַעֲשֶׂה לוֹ, חֲבֵל
דָּבָר הַפְּתוּחַ בְּרָמָז: כָּל מִפְּהַ יִבְסִי וַיַּעַע
פְּגַנּוֹר וַיִּקְרַב חֵל הַשַּׁעַר וַיִּכְבְּשֵׁנוּ, "וְחֵת
הַעֲנֹקִים" וְגו', וְגַם חוֹתֶם יִפֶּה עַל חֶשֶׁר
חֲמָרוֹ הַעֵיר וְהַפְּסָח: לֹא יִבֹּא דָוִד חֵל תַּנּוּךְ
הַבְּיָת: הַמִּפְּהַ חֵת חֶלְוֵי חֵי חֲנָשָׁנוּ רֹאשׁ
וְשָׂר. פֶּחָן קָצֵר דְּבָרָיו, וְדַבְּרֵי הַיָּמִים (ח' י"ח)

^{טז} פָּרַשׁ: "וְהָיָה לְרֹאשׁ וּלְשָׂר": וַיִּשֶׁם ה' לְקַיִן
אֹת. חִקַּק לוֹ חוֹת מִשְׁמֵנוּ בְּמִנְחָו:
^{יז} וַיֵּצֵא קַיִן. יֵצֵא פֶּה־נִקְמָה כְּגֹנֵב דַּעַת
הָעֲלִיזָה: בְּאֶרֶץ נֹד. בְּחֶרֶץ שֶׁכָּל הַגּוֹלִים
נָדִים שָׁם: קַדְמַת עֵדֶן. שָׁם גָּלָה חֲבִיז
כְּשֶׁגִּישׁ מִגֵּן עֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁל"ג, כ"ד): "וַיִּשְׁכַּן
מִקְדָּם לְגֵן עֵדֶן" חֵת שְׁמִיכֵת דְּכִךְ מִבּוֹא
הַגֵּן - יֵשׁ לָךְ לְלַמּוֹד שֶׁהִיא חֵדָם שָׁם.
וּמִזְעֵנוּ רוּחַ מִזְרָחֵית קוֹלֶטֶת בְּכָל מִקְוֶם
חֵת הַרוֹחִים: "חֵז יִבְדִּיל מִשָּׁה וְגו' מִזְרָחָה
שְׁמַשׁ" (דְּבָרִים ה' מ"ח). דְּבָר חֲחֵה, "בְּחֶרֶץ נֹד",
כָּל מִקְוֶם שֶׁהוֹלֵךְ הֵיחָדָה הַחֶרֶץ מִזְדַּעְעֵת
מִתְחַתֵּנוּ, וְהַפְּרִיזוֹת חוֹמְרוֹת: סוּרוֹ מַעֲלִיו,
זֶהוּ שֶׁהַרְגֵּ חֵת חֲחֵו:

^{יז} וַיְהִי קַיִן בְּנָה עֵיר, וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר
לְכַר פְּנֵי חֲנוּךְ:

מעתה אני חשוף לכל פגעי העולם; אינני מוצא ביטחון על פני האדמה, אינני יכול לחסות גם בך, ואינני מוגן מפני יצורים חיים אחרים. קין מבטא את בדידותו של הרוצח, החש שהעולם כולו מנוכר לו ושונא אותו.

^{טו} וַיֹּאמֶר לוֹ ה': לֵבְנִי, אֲמַנָם חֲטָאת וְהַרְשַׁעַת, אֲבָל אֵינְךָ נִעֲנֵשׁ בַּמּוֹת מִיָּד. כְּדִי שְׁתּוֹכֵל לְהַמְשִׁיךְ חַיִּים כְּלִשְׁהֵם, תִּזְכֶּה בְּהַגְנָה מִסּוּיֹמֵת - כָּל הַרְגֵּ קַיִן - שִׁבְעַתַּיִם, פִּי שִׁבְעַת אִו יוֹתֵר יָקָם, תֵּהִיָּה הַנִּקְמָה מִמֶּנּוּ. וַיִּשֶׁם ה' לְקַיִן אֹת, סִימֹן,⁴⁸ שֶׁמִּשְׁמַעוֹ הַגְּנָה לְבִלְתִּי הַפּוֹת אֹתוֹ כָּל מִצְאָו. קַיִן קִיבֵל חֲסוֹת אֲשֶׁר תֹּאפְשֶׁר לוֹ לְסַבּוֹל אֶת עוֹנְשׁוֹ.

^{טז} וַיֵּצֵא קַיִן מִלְפָּנַי ה', וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נֹד. קַיִן נִיסָה לְהַתִּישֵׁב בְּאַרְצוֹת שׁוֹנוֹת, וְכָל אֶרֶץ הַקִּיָּאָה אֹתוֹ אֵל נְדוּדִיו,⁴⁹ אִו שְׁזָהוּ שֵׁם אֶרֶץ הַשׁוֹכְנֵת בְּקַדְמַת עֵדֶן.⁵⁰ לְפִי הַהֲבִנָה הַרְאִשׁוֹנָה זֹהוּי הַדְּגָשָׁה נּוֹסֶפֶת לְמַצְבּוֹ הַרְעוּעֵ שֶׁל קַיִן, הַמְצוּי מַחוּץ לְגֵן עֵדֶן. קַיִן הוּא דוֹר שְׁנַי לַגִּירוּשׁ, הוּא מְגוֹרֵשׁ בְּעַצְמוֹ.

בשלב זה התפתחו משפחות אנושיות כתוצאה מנישואי אחים עם אחיותיהם. הקיום האנושי התחיל בכך שאדם וחווה מולידים גם בנות, והן נעשו נשים של אחיהן.⁵¹ וַיַּדַּע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרֵי וַתֵּלֶד יֵלֶד שֶׁנִּקְרָא חֲנוּךְ. וַיְהִי קַיִן בְּנָה עֵיר. קַיִן לֹא הִיָּה רַק הַבֵּן הַמְּקוֹלֵל, אֵלֹא גַם הַבֵּן הַיִּצִירָתִי, וְהַדָּבָר בּוֹלֵט אֶף אֲצֵל צִאצְאָיו. וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנֵו, חֲנוּךְ. שֵׁם זֶה מוֹרָה עַל הַחֲנִיכָה, הַהֲתַחֲלָה. הַעֵיר נִקְרָאָה כִּכְ, מִשׁוֹם שְׁבָה הַחֲלָה הַבְּנִיָּה. שֵׁם זֶה יִכּוֹל לְרַמֵּז גַם עַל כִּכְ שֶׁקִּין לָמַד וְהַתְּחַנֵּךְ. קַיִן בָּנָה עֵיר מִשׁוֹם שְׂרַצָּה לְהַתְּקַשֵּׁר אֵל מִקְוֶם וְלְהִיקָבַע בּוֹ. אִוֹלָם בְּהִיּוֹתוֹ רְדוּף עַל יָדֵי קַלְלַת הַתְּנוּעָה הַמִּתְמַדֶּת, נִבְצַר מִמֶּנּוּ לַחִיּוֹת בְּעֵיר. עַל כֵּן הַמְּבַנָּה הַלְּשׁוֹנִי הוּא בְּנָה עֵיר, כְּלוֹמֵר, הוּא לֹא בָנָה עֵיר בְּעֵבֶר, כְּמִלְאכָה שֶׁהַסְּתִימָה; קַיִן מְגִיעַ לְעֵיר, מִנִּיחַ בַּה אֲבָן אִו שְׁתִּיִּים - וְשׁוֹב בּוֹרַח. וְכִכְ, בְּמִשְׁךְ הַזְּמָן, תוֹךְ כְּדִי נְדוּדִיו מֵאַרְץ נֹד וּבַחֲזָרָה, נִבְנִית אֵט אֵט הַעֵיר.⁵²

כאן מגיע תיאור צאצאיו של קין. ההשוואה לעניין הבא מלמדת

ז'הי בְּנָה עֵיר' הַעוֹבְדָה שְׁדוּקָא קַיִן הוּא בּוֹנֵה הַעֵיר הַרְאִשׁוֹן, עֲשׂוּיָה לְרַמֵּז שְׁבִינִית עֵיר אֵינָה מַעֲשֶׂה רְצוּי. נִיתֵן לְרֹאוֹת מְגַמָּה כְּזוֹ בְּמִקְרָא, כְּפִי שְׁעוֹלָה מִן הַעֵיר וְהַמְּגַדֵּל שְׁבָנוּ אֲנִשֵׁי דוֹר הַפְּלָגָה בְּבָבֶל (לְהֵלֵךְ י"א). יֵתֵר עַל כֵּן, בְּמִקְרָא מוֹפִיעִים מִפְּעַם לְפַעַם הַרְחַבּוֹת

בְּנוֹ חֲנוּךְ: וַיּוֹלֵד לְחֲנוּךְ אֶת-עֵיזָד וְעֵיזָד יָלַד אֶת-
 מַחֲוִיאֵל וּמַחֲוִיאֵל יָלַד אֶת-מִתְוַשָּׁאֵל וּמִתְוַשָּׁאֵל
 יָלַד אֶת-לֶמֶךְ: וַיִּקַּח-לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת
 עֵדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלְהָ: וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת-יִבְל הוּא
 הָיָה אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה: וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל הוּא
 הָיָה אָבִי כָל-תַּפֵּשׁ בְּנֹדָר וְעֹגֶב: וְצִלְהָ גַם-הָיָה
 יְלֵדָהּ אֶת-תּוֹבֵל קִיָן לְטֵשׁ כָּל-חֹרֶשׁ נַחֲשֹׁת וּבְרָזָל

חמישי

יח וְעֵיזָד יָלַד: יש מקום שהיא חומר
 בְּזֶכֶר 'הוליד' וגם מקום שהיא חומר
 'ילד', שהלדה משמשת שתי לשונות,
 ללדת האשה נייטרלית בלעז, וזרעית
 תולדות האיש חניוניערייר בלעז; כשהיא
 חומר 'הוליד' בלשון הפעיל, מדבר בלדת
 האשה, פלוגי הוליד את אשתו בן או בת,
 כשהיא חומר 'ילד' מדבר בזרעית האיש:

כא אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה. הוּא הָיָה
 הדרשון לרועי בהמות במדברות, ויושב
 אהלים חזק פאן וחדש פאן; כשפלה
 המרעה ללחונן במקום זה הולך ונתקע
 אהלו במקום חדר. ומדרש אהלה: פנה
 בתים לעבודה זרה, כמה דחת חמר:
 "סמל הקנאה המקנה" (יחזקאל ת, ג, יג) וכן
 אחיו "תפיש פנוד ועוגב" לומר לעבודה
 זרה:

כב תּוֹבֵל קִיָן. לשון תבלין, תבל והתקין
 חמנותו של קין לעשות פלי זון לרועים:
 לטש כל חרש נחשת וברזל. מחדד
 חמנות נחשת וברזל, כמו: "ילטוש עיניו

יט וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ. לא היה לו לפרש כל
 זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקדם
 הקדוש ברוך הוא בהטחתו שאמר:
 "שבעתים יקם קין", עמד למך לאחר
 שהוליד פנים ועשה דור שביעי והרג את
 קין. זהו שאמר: "כי איש הרצתי לפענני"
 וגו': שתי נשים. כך היה דרכן של דור
 הפגוב, אחת לפרייה ורבייה ואחת
 לתשמיש. זו שהיא לתשמיש משקה פוס
 של עקרין כדי שתעקה, ומקשטה ככלה
 ומאכליה מעדנים, וחקתה נופיה ואכלה
 כאלמנה, וזהו שפרש חזק (כ, כז): "רעה"

קין, הבל ונעמה על נעמה אין המקרא
 מספר דבר, אך חכמים מספרים דברים
 שונים על זהותה ומעשיה. לפי דעה אחת,
 גם נעמה חידשה והמציאה, אלא שהיא
 הכניסה לעולם את הזנות - ולכן לא רצו
 להאריך בה (ילקוט שמעוני בראשית
 קסא). לפי מדרש אחר, נעמה היתה

ביטויי עגוועים אל תקופת נודי ישראל
 במדבר, אל ימינו כעם של רועי צאן ולא
 של יושבי ערים. עם כל יתרונותיה של
 העיר, מתגלה בה גם בעייתיות, הנובעת
 מעצם טיבו של הטבע האנושי. (ראו עוד
 בביאור בישעיהו כג, כז).

הרחבות

שבאותם הימים נקראו הילדים של בני דור אחד בשמות קרובים
 זה לזה. כך ניתן לראות הקבלה בין שמותיהם של בני קין לאלה
 של בני שת. יח וַיּוֹלֵד לְחֲנוּךְ אֶת הילד שנקרא עֵיזָד, וְעֵיזָד יָלַד אֶת
 מַחֲוִיאֵל, וּמַחֲוִיאֵל יָלַד אֶת מִתְוַשָּׁאֵל, וּמִתְוַשָּׁאֵל יָלַד אֶת לֶמֶךְ.

למך זוכה להשתנות מיוחדת בשל ייחודו - יט וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי
 נָשִׁים. ייתכן שזה היה המקרה הראשון של פוליגמיה. מסתבר
 שבתחילה לכל איש היתה אשה אחת בלבד. אולי הדבר לא נבע
 מצו מוחלט, אלא מאינטואיציה בסיסית. מכל מקום, בלקיחת שתי
 נשים פרץ למך את הגבולות הקיימים. ניתן לראות גם בכך את הרצון
 של משפחת קין לגדול וליצור, אך אפשר לייחס את נישואיו של למך
 לשתי נשים לתשוקתו ליותר מאשה אחת או לכך שנשא את האשה
 השנייה לאחר שהראשונה לא ילדה לו בנים. שם האחת עֵדָה, וְשֵׁם
 הַשֵּׁנִית צִלְהָ. כ וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת יִבְל, הוּא הָיָה אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה. גם
 יבל מתחיל סיפור חדש. ייתכן שהוא מנסה להשלים את סיפורו של
 הבל. אפילו שמותיהם דומים זה לזה. הבל היה אמנם רועה צאן,
 אך לא השאיר אחריו צאצאים; הבל - כשמו - התפוגג מן העולם.
 משום כך לא נוצרה תרבות של מרעה צאן. קין, לעומת זאת, ניסה
 לבנות חקלאות יציבה, ומן הסתם בניו אחריו היו חקלאים. קין ניסה
 לבנות עיר - מקום מושב קבוע. והנה מתוך בניו של קין קם מי שחזר
 אל רעיית הצאן, ויצר ממנה תרבות - אָבִי יֵשֶׁב אֱהֹל וּמִקְנָה.⁵³ יבל
 עיצב את אורח החיים של הנוודים, ויושבי האוהל שהם גם בעלי
 המקנה. כא וְשֵׁם אָחִיו יוֹבֵל, ואף הוא היה איש יצירתי, כפי שמצוי
 אצל בני קין - הוּא הָיָה אָבִי כָל-תַּפֵּשׁ בְּנֹדָר וְעֹגֶב, המוסיקאי הראשון,
 היוצר את כלי הנגינה הראשונים. כב וְצִלְהָ גַם-הָיָה יְלֵדָהּ אֶת תּוֹבֵל
 קִיָן, אם השמות יבל ויובל מזכירים את הבל, הרי ששמו של תובל
 קין מערב את שמו של הבל עם שם אחיו, אבי המשפחה. לְטֵשׁ כָּל
 חֹרֶשׁ נַחֲשֹׁת וּבְרָזָל. הוא הראשון שהחל להשתמש במתכת בעולם.

אשתו של נח (בראשית רבה כג, ג). אם
 אכן נעמה - השייכת למשפחת קין -
 נישאה לנח (מצאצאי בנו השלישי של
 אדם הראשון - שת), הרי שזרע קין לא
 נכחד מן העולם ולא כלה במבול.
 האנושות הקיימת עד היום מכילה יסוד
 של קין בתוכה. למרות שהסיפור על

הרחבות

קין והבל נראה חד משמעי, אין לראות
 את היסוד המגולם בקין כשלילי
 בהכרח. שלא כצמד הנחש והאדם, אין
 קין והבל מגלמים מושגים קיצוניים של
 טוב ורע. דמותו של הבל היא המופשטת
 יותר, הרכה יותר ואולי הטהורה יותר,
 ואילו דמותו של קין יצירתית ויצירתית

* וַאֲחֹת תּוֹבֵל־קַיִן נַעֲמָה: וַיֹּאמֶר לְמַךְ לְנִשְׁיֹי עֵדָה כג
 וַצִּלָּה שְׂמֵעַן קוֹלִי נִשְׂי לְמַךְ הַאֲזִנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ
 הִרְגֹתִי לִפְעֻעֵי וַיֵּלֶד לְחִבְרָתִי: כד כִּי שִׁבְעָתַיִם יָקַם־קַיִן
 וּלְמַךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה: וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ כה
 וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים
 זָרַע אַחֵר תַּחַת הַבֶּל כִּי הִרְגוּ קַיִן: ולִשְׁת גַּם־הוּא כו
 יֵלֶד־בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֲנוֹשׁ אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא

לי' (חיוב טו, ט). 'הרש' חינו לשון פעל, חלח לשון פועל, שהרי נקוד קמן (נכרי) וטעמו למטה, כלומר מחדד ומנחצח כל כלי חפנות נחשת וברזל: נעמה. היא השתן של נח. בבראשית רבה (כג, א)

פוקשות מננו מפקימו פקיה וקביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לשבעה דורות, חמרו: מה חנו וילדות לכהלה? למחר המפול בא וטוהף את הכל. והוא חומר להן: וכי איש הרגתי לפענע? וכי חני הרגתי את הכל שהיא איש פקומה וילד פשעם סיהא זרעי פלה פאיתו עון? ומה קין שהרג, נחלו לו שבעה דורות, חני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרפה? והוא קל וחמר של שטות, אם כן חין הקדוש פרוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו:

כה וַיֵּדַע אָדָם וְגו'. בא לו למך חנל חדם הרשון וקבל על נשיו. חמר להם: וכי עליכם לרקרק על גזרתו של מקום? חתם עשו מעותכם והוא יעשה את שלו! חמרו לו: קשוט עמך תחלה, והלא פלשת מחשתך זה מיהא ושלאים שנה משתקנסה מיתה על ירך! מיד - וידע חדם' וגו', ומהו "עוד"? מלמד שנתוספה לו תחנה על תחיתו. בבראשית רבה (כג, ד-ה):

כו אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא. חת שמות החדם וחת שמות הענבים פשמו של הקדוש

עד אז התבססו בני האדם על החומרים הפשוטים ביותר המצויים בטבע. המצאתו המהפכנית של תובל קין היתה הפקת נחושת וברזל מן האדמה. היו שגינו את תובל קין, מפני שהוא שהביא לעולם גם את הנשק,⁵⁴ אבל פסוקים אלו אינם מזכירים כלל את הנשק, אלא את עצם היצירה. וַאֲחֹת תּוֹבֵל־קַיִן נַעֲמָה.

כג וַיֹּאמֶר לְמַךְ לְנִשְׁיֹי, וזוהי השירה הראשונה במקרא, העשויה בתבנית התקבולת בין שני אברים, הרווחת בשירה המקראית: עֵדָה וַצִּלָּה שְׂמֵעַן קוֹלִי, נִשְׂי לְמַךְ הַאֲזִנָּה אִמְרָתִי, כִּי אִישׁ הִרְגֹתִי לִפְעֻעֵי וַיֵּלֶד לְחִבְרָתִי. המקרא אינו מספר על הרקע לדבריו של למך. מדרש אחד אומר שלמך הוא שהרג בשגה את קין, וכך הוא מתוודה: איש הרגתי.⁵⁵ יש מן המפרשים האומרים שלמך אינו מביע חרטה אלא מתפאר במעללו, כאומר: "מי שיפצע אותי או יחבול בי - אהרוג אותו".⁵⁶ ייתכן שלמך מתוודה לפני נשיו שאף הוא נכשל בהריגה כלשהי, לאו דווקא בהריגת קין, ואמנם הוא חטא, אך עשה זאת בשגה. כד על כן, כִּי שִׁבְעָתַיִם יָקַם קַיִן, אם ה' חס על קין ומבטיח לו שיוקם שבעתיים, אז למך, שלא הרג בזדון - שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה, מגיעה לו חסות גדולה פי כמה וכמה מזו של קין.

כאן מסתיים סיפור תולדות קין. אם נשווה סיפור זה לסדר הדורות שיופיע בהמשך, נמצא כי סיפור תולדות קין מגיע עד תקופת המבול.

במשפחת אדם וחוה היו שני בנים, והאחד רצח את האחר. ייתכן שבעטיה של הטרגדיה הקשה של הרצח הראשון במשפחה הראשונה לא המשיכו אדם וחוה לפרות ולרבות מיד. אולי תהו אם הם רוצים להוליד ילדים נוספים. עבר זמן עד ששבו והתאושו. רק אז, כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ, וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת, שם, נתן לי אלהים זרע אחר תחת, במקום הבל, כִּי הִרְגוּ קַיִן. מהמשך ההיסטוריה עולה ששת הוא תשתית העולם. ממנו יצאה האנושות, והוא היה אבי המין האנושי.⁵⁷ כו ולִשְׁת גַּם הוּא יֵלֶד בֵּן, וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲנוֹשׁ, שהוא כינוי אחר לאדם, אִזּו הוֹחֵל לְקָרָא בְּשֵׁם ה'. מלים אלו זכו לשתי פרשנויות סותרות: האחת - בזמן אנוש התחילו בני האדם ליצור תפילה או פולחן מסודרים. קודם לכן הקריבו קין והבל מתוך התעוררות ספונטנית ללא מקדש או תבנית ממוסדת.

בְּשֵׁם יְהוָה:

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם א
 בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: זָכָר ב
 וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמֵם אָדָם
 בְּיוֹם הַבְּרָאָה: וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאֹת שָׁנָה וַיּוֹלֵד ג

פְּרִיזָה הוּא, לַעֲשׂוֹתָן עֲבוּדָה זָכָה וְלִקְרוֹתָן תּוֹלְדוֹת אָדָם. וּמִדְּקָשִׁי חֲגֵדָה יֵשׁ רַבִּים: בְּיוֹם בְּרָא וְגו'. מִגִּיד שֶׁבְּיוֹם שֶׁנִּקְבְּחָ הוֹלֵד:

פְּרָק ה' ג' שְׁלֹשִׁים וּמֵאֹת שָׁנָה. עַד פֶּאֶן פְּרָט א' זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם. זוּ הוּא סְפִירַת מִן הָאִשָּׁה:

רק בדורו של אנוש, כשהחברה האנושית גדלה, נוצרו מבנה ובסיס מאורגנים לקריאה בשם ה' ⁵⁸ והשנייה – הוחל מלשון חולין, חילול, כלומר שבזמן אנוש חיללו את שם ה' והתפתחה עבודה זרה. ⁵⁹ עובדי האלילים האמינו בתחילה כי אף שאלוקים הוא אחד, יש מקום לנשא ולכבד גם גילויים וכוחות חלקיים שלו, שלאחדים מהם יש עצמה, יופי או תכונות מרשימות אחרות. מכאן קצרה הדרך להאלהתם ככוחות עצמאיים נפרדים. בקריאה לכוחות ולעצמים שונים בשם ה', בין שהיא אירעה בשלב אחד ובין שמדובר בתהליך יווני שראשיתו בדור אנוש, נעוצים שורשיה של העבודה הזרה. ⁶⁰

ספר תולדות אדם

פרק ה'

כרוניקה קצרה של עשרת הדורות הראשונים, שהתפתחה דרך שושלת שת, והיא מקיפה כאלף ושבע מאות שנה.

פרק ה' א' זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם. על תולדותיו וקורותיו של אדם סופר קודם לכן, אבל הן לא היו היסטוריות ולא נקשרו לזמנים סדורים. עד כה הוצגו תבניות היסוד: גן עדן, החטא ועונשו, הבחירה הרעה, הילדים הראשונים, היריבות, הרצח הראשון, החרטה. כאן מתחילה סקירה קצרה של דורות רבים בראשית ההיסטוריה האנושית. תחילתו של התהליך הוא בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם, בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ. ייחודו של האדם הוא בהיותו ברוא בדמותו של אלוקים. על כן הוא ראוי להיסטוריה מיוחדת. ב' זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם. לעיל פורט התהליך המורכב של יצירת האדם, כאן מסוכם בקצרה רק שהזכר והנקבה נבראו מראש יחד. על כן אירוע בנייתה של האשה בשעת שהופלה תרדמה על האדם, לא היה אלא ניתוח ההפרדה בין הזכר והנקבה. ⁶¹ וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָה. מתוך השמות הנרדפים השונים: אדם, איש, אנוש, גבר, אדם הוא השם הראשוני והמהותי של המין האנושי, בין משום שהוא יציר האדמה, ⁶² ובין משום שהוא דומה לדמות של מעלה. ⁶³

ג' וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמֵאֹת שָׁנָה, וַיּוֹלֵד בְּדַמּוֹתוֹ בְּצִלְמוֹ. הילד שהוליד

בְּדַמּוֹתָוּ כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת׃ וַיְהִיו יָמֵי־
 אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד
 בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִיו כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי תִּשְׁעַ מֵאוֹת
 שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ
 שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־אֲנֹשׁ׃ וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־אֲנֹשׁ שִׁבְעַ שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
 וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִיו כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה
 שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי אֲנֹשׁ
 תְּשַׁעִּים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־קִינָן׃ וַיְחִי אֲנֹשׁ אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־קִינָן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִיו כָּל־יְמֵי אֲנֹשׁ חָמֵשׁ
 שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי קִינָן
 שְׁבַעִים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־מֶהֱלָאֵל׃ וַיְחִי קִינָן אַחֲרָיו
 הוֹלִידוֹ אֶת־מֶהֱלָאֵל אַרְבַּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת
 שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ וַיְהִיו כָּל־יְמֵי קִינָן עֶשְׂרֵה
 שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת׃
 וַיְחִי
 מֶהֱלָאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וּשְׁשִׁים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת־יֶרֶד׃
 וַיְחִי מֶהֱלָאֵל אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה

אדם, כשהיה בן מאה ושלושים שנה היה דומה לו. היו שאמרו שאולי קודם לכן נולדו לאדם ילדים פגומים, שלא היו בצלמו ובדמותו של אדם,⁶⁴ אך בפשטות נראה שכוונת הכתוב היא שהילד שנולד לאדם היה דומה לו, ולא אירעה כאן ירידה או נפילה. ויקרא את שמו שֵׁת, מלשון תשתית, עליו הושתתה האנושות.

מכאן תיאור התולדות עד המבול בקיצור גדול: ד וַיְהִיו יְמֵי אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בְּמַהֲלַךְ הַזְּמַן הַזֶּה בָּנִים וּבָנוֹת. התורה אינה משתהה בשמותיהם ובפרטי חייהם, כיוון שאין בהם חשיבות עבורנו. ה וַיְהִיו כָּל יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר חַי תִּשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, וַיָּמָת.

ו וַיְחִי שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת אֲנֹשׁ. ז וַיְחִי שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת אֲנֹשׁ שִׁבְעַ שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. ח וַיְהִיו כָּל יְמֵי שֵׁת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. איננו יודעים אם הבנים הנזכרים בשמותיהם כממשיכי השושלת הם הבכורות. ייתכן שאכן נזכר דווקא הבן הראשון, שכן לידתו היא שמחלקת את חיי אביו לשניים: קודם היותו אב ואחרי כן. ואולם ייתכן שייחודו של הבן שהוזכר בשמו נעוץ בסיבה אחרת. על כל פנים, ממנו נמשכת השושלת המגיעה לבסוף לנח. ט וַיְחִי אֲנֹשׁ תְּשַׁעִּים שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת קִינָן, שם נוסף המתקשר לבעלות וקניין. י וַיְחִי אֲנֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת קִינָן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. יא וַיְהִיו כָּל יְמֵי אֲנֹשׁ חָמֵשׁ שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. יב וַיְחִי קִינָן שְׁבַעִים שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת מֶהֱלָאֵל. יג וַיְחִי קִינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת מֶהֱלָאֵל אַרְבַּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. יד וַיְהִיו כָּל יְמֵי קִינָן עֶשְׂרֵה שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. טו וַיְחִי מֶהֱלָאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וּשְׁשִׁים שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת יֶרֶד. טז וַיְחִי מֶהֱלָאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה

יצורי אנוש, היו אז בריאים יותר. (ראו ספורנו בראשית ו,ג). ושם הדמות האנושית יכולה מעצם טבעה לחיות קרוב לאלף שנה, ואם אנשים מתים צעירים יותר - הרי הדבר נובע מן החיים הפגומים שאליהם הידרדרה האנושות מסיבות שונות, כגון מזג האוויר, המזון, אורח

החיים, טיב הפעולות שאנשים פועלים ועוד. ניתן להסביר את משמעותה של אריכות הימים המופלגת ההיא גם מזווית נוספת: העולם המפותח של ימינו מתבסס על מסורת של חינוך, ידע ותרבות שנוצרו לפנינו, ואלו מקלות על התמודדותנו

יותר. בספרי קבלה מתוארות דמויות מסוימות כבאות מ'שורש קין' (שער הגלגולים הקדמה לה-לו). משמעות הדבר היא שהן בעלות עצמה רבה יותר, ושכוחן ליצור דברים טובים לרוב, אך יצירתיותם עלולה להפוך לכלי משחית.

אריכות הימים המופלגת מספר השנים המופלג של כל בני הדורות ההם מתמיה. הרמב"ם שיער שמדובר כאן באנשים יוצאי דופן בגדולתם ובמעלתם, אך אפשר לתלות את אריכות השנים המתוארת כאן בכך שהעולם היה שונה משלנו. ייתכן שהוא היה שלם יותר; אולי כלל בריותיו, וביניהם

הרחבות

וּשְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כֹל-יְמֵי מֵהַלְלָאֵל יְמֵי מֵהַלְלָאֵל חֲמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:^א
 וַיְחִי-יָרֵד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה^ב
 וּמֵאֵת שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת-חֲנוּךְ: וַיְחִי-יָרֵד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ^ג
 אֶת-חֲנוּךְ שְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כֹל-יְמֵי-יָרֵד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:^ד
 וַיְחִי חֲנוּךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיֹּלֶד^ה
 אֶת-מֶתוּשֶׁלַח: וַיְתַהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת-הָאֱלֹהִים אַחֲרָיו^ו
 הוֹלִידוֹ אֶת-מֶתוּשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כֹל-יְמֵי חֲנוּךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְשִׁלֹּשׁ^ז
 מֵאוֹת שָׁנָה: וַיְתַהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת-הָאֱלֹהִים וַאֲיַנְנוּ^ח
 כִּי-לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיְחִי מֶתוּשֶׁלַח^ט
 שֶׁבַע וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה וַיֹּלֶד אֶת-לָמֶךְ: וַיְחִי^י
 מֶתוּשֶׁלַח אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת-לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמּוֹנִים שָׁנָה וְשֶׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כֹל-יְמֵי מֶתוּשֶׁלַח תִּשְׁעֵי וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת:^י
 וַיְחִי-לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה^{יא}
 וּמֵאֵת שָׁנָה וַיֹּלֶד בֶּן: וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ נֹחַ לְאָמֹר^{יב}

שביעי

*

כד וַיְתַהַלֵּךְ חֲנוּךְ. צדיק היה וקל בדעתו לשוגר להקשיעו, לפיכך מהר הקדוש

ברוך הוא וסלקו והמיתו קדם ומנו, וזהו ששנה הכתוב במיתתו, לכתב: "ואיננו" בעולם למלאות סנותנו: כי לקח אתו. לפני ומנו, כמו: "הנני לקח ממך חת מתמד עיניך" (יחזקאל כה, יז):

כט זה ינחמנו. ינח ממנו חת ענבנו ודינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחשבה והוא הכין להם, והיתה החן מוציאה קוץ ודקדקים כשזוקעים חטים, מקללתו של חכם הראשון,

שָׁנָה וּשְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. י וַיְהִי כֹל יְמֵי מֵהַלְלָאֵל חֲמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. יח וַיְחִי יָרֵד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת חֲנוּךְ. יט וַיְחִי יָרֵד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת חֲנוּךְ שְׁמֵנָה מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. כ וַיְהִי כֹל יְמֵי יָרֵד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. כא וַיְחִי חֲנוּךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת מֶתוּשֶׁלַח. כב וַיְתַהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים, חֲנוּךְ הָיָה קָרוֹב אֶל אֱלֹהִים וְעָסַק בְּעַבּוּדָתוֹ.⁶⁵ ייתכן שהוא נביא או צדיק. אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת מֶתוּשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. כג וַיְהִי כֹל יְמֵי חֲנוּךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְשִׁלֹּשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. חֲנוּךְ חָי פָּחוֹת שָׁנִים מֵאֲבִיו וּמִבְּנוֹ. כד וַיְתַהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים, וַאֲיַנְנוּ, כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים. חֲנוּךְ הָיָה דְמוּת חֲרִיגָה וּמַעוֹרְפֶלֶת שֶׁל צָדִיק.⁶⁶ ייתכן שהקדוש ברוך הוא העלה אותו למרום, כשם שלקח את אליהו הנביא.⁶⁷ בכמה ספרים מסופר כי חנוך נשאר במרום עד היום כמין מלאך, בדומה לאליהו.⁶⁸ ושמה האלוקים לקח אותו להיות במחיצתו, כיוון שלא היה שייך לעולם הזה. כה וַיְחִי מֶתוּשֶׁלַח שֶׁבַע וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה, וַיֹּלֶד אֶת לָמֶךְ. כו וַיְחִי מֶתוּשֶׁלַח אַחֲרָיו הוֹלִידוֹ אֶת לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמּוֹנִים שָׁנָה וְשֶׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בָּנִים וּבָנוֹת. כז וַיְהִי כֹל יְמֵי מֶתוּשֶׁלַח תִּשְׁעֵי וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וְתִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. מתושלח היה זקן בני האדם בכתובים. כח וַיְחִי לָמֶךְ שְׁתַּיִם וְשִׁמְנַיִם שָׁנָה וּמֵאֵת שָׁנָה, וַיֹּלֶד בֶּן. כט וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ, לְאָמֹר: זֶה יִנְחַמְנוּ מִצַּעַר מַעֲשֵׂנוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדֵינוּ, מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֲרָרָהּ ה'. ייתכן שילד זה זכה בשמו, משום שכבר בלידתו נראה מיוחד במינו.⁶⁹ נח נקרא על שם הנבואה, התקווה או התפילה לנחמה, הבאה מתוך חיי עמל ועצב. ואכן חייו הוכיחו שהוא היה תקוות האנושות, אך לא היה בכך כדי לנחם את האנושות ממעשיה ומעצבונה, שהרי הוא ומשפחתו לבדם ניצלו ולא הביאו לישועת האנושות הקיימת <

זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעַשְׁנוֹ וּמִעֲצָבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר אָרְרָה יְהוָה: וַיְחִי־לְמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
 נָח חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְחֲמִשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֶד
 בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כָל־יְמֵי־לְמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה
 וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמָת: וַיְהִי־נָח בֶּן־
 חֲמִשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיֹּולֶד נָח אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־
 יָפֶת: וַיְהִי כִּי־הִחַל הָאָדָם לָרֵב עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה
 וּבָנוֹת יָלְדוּ לָהֶם: וַיִּרְאוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בָּנוֹת
 הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר
 בָּחָרוּ: וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא־יִדּוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעַלְמָּ

כולה. ל וַיְחִי לְמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת נָח חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וְחֲמִשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֶד בָּנִים וּבָנוֹת. לא וַיְהִי כָל יְמֵי לְמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה, וַיָּמָת. לב וַיְהִי נָח בֶּן חָמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיֹּולֶד נָח אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת. מתחילת הספר ועד הנה אין נזכרים שלושה בנים בשמותיהם. חכמים עסקו בשאלה אם סדר הופעתם כאן משקף את סדר הולדתם.⁷⁰

כאן נגמר ספר תולדות אדם, ובו שמותיהם של נציגים מתוך עשרת הדורות מאדם ועד נח, כמעט ללא פרטים עליהם. ספר זה מסתיים בדור שבו מתחולל מפנה. על כן זוכה נח ליתר פירוט ולציון העובדה שכבר מלידתו נתלתה בו תקווה או נבואה שיביא לעולם מרפא ותקנה. ואכן, בדרך לא צפויה, בו יתחיל העולם החדש.

האנושות מכזיבה

פרק ו פס' א-ח

אדם וחווה הפכו יודעי טוב ורע באכילתם מפרי עץ הדעת טוב ורע. בחירתם של צאצאיהם ברע מביאה לערעור ההצדקה לקיומם ולקיומם של היצורים הנלווים להם.

פרק ו א וַיְהִי כִּי הִחַל הָאָדָם, המין האנושי לָרֵב עַל פְּנֵי הָאָדָמָה, וּבָנוֹת יָלְדוּ לָהֶם. ב וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים, פירוש ראשון: בני המעמדות העליונים, שאולי גדלו וטופחו בנפרד;⁷¹ כיוון שהאנושות התרבתה, נוצרו בה מעמדות. פירוש שני: מלאכים,⁷² שהגיעו לעולם הזה וקיבלו גוף אנושי ותכונות אנושיות אחדות לשם ניסיון, ונכשלו בו.⁷³ אמנם הם חדלו מלהיות מלאכים, אך לצד היצורים האנושיים שנוספו להם, נותרו בהם כוחות עילאיים. אֶת בָּנוֹת הָאָדָם, לפי הפירוש הראשון, בנות המעמדות התחתונים. לפי הפירוש השני, כפשוטו, נשים מצאצאי אדם. כִּי טֹבֹת, יפות הֵנָּה, וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ, בין צעירות ובין מבוגרות, בין רווקות ובין נשואות, בלא להתחשב בחוקים כלשהם.

החברה אפשרה את שבירת הסדר. איש לא התערב ולא מחה כנגד פריצת הגדרות. ועל כן – וַיֹּאמֶר ה': לֹא יִדּוֹן, לא תישאר קבועה⁷⁴

ובימי נח נחה, וזה ינחמנו – ינח ממנו. ואם לא תפקשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, וחתה צריך לקרות שמו ממנו:

לבו בן חמש מאות שנה. אמר רבי יודן: מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות? אמר הקדוש ברוך הוא: אם השעים הם יאבדו פנים ורע לצדיק זה, ואם צדיקים הם חטריח עליו לעשות תבות הדבה, פגש את מעענו ולא הוליד עד חמש מאות שנה, כדי שלא יחא יפת הגדול שבנינו לחוי לעגשין לפני המפול, דכתוב: "כי הנער בן מאה שנה ימות" (שעה סה, ב) – לחוי לעגש לעתיה, וכן לפני מתן תורה: את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הגדול הוא! חלא פתחלה חתה דוגש חת שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושחברקה ינח ממנו וכו'. פתחאשית דפה (פג, א):

פרקו ב בני האלהים. בני השקים והשופטים. דבר חסר, בני האלהים, הם השקים והזולכים פשליחיתו של מקום, חף הם היו מתערכים בהם. כל 'אלהים' שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח: "וחתה תהיה לו לאלהים" (שמות ד, טז), "דחה נתתך לאלהים" (סס, א, ח): כי טבת הנה. אמר רבי יודן: "טבת" פתוב, משקיו מטיבין חתה מקשטת לפגס לחפה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה: מכל אשר בחרו. חף בעולת בעל, חף הזכר והקהמה:

גו לא ידון רוחי באדם. לח יתקעם ויריב רוחי עלי בשביל החכם: לעלם. לחרך ימים; הנה רוחי נדון בקרפי חס להשחית ואם לחסם, לח יהיה מדון זה ברוחי לעלם, כלומר לחרך ימים: בשגם הוא בשר. כמו 'בשגם', כלומר בשביל

בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה:
הַנְּפֹלִים הָיוּ בְּאָרֶץ בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר
יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בָּנוֹת הָאָדָם וַיִּלְדּוּ לָהֶם
הַמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁם:
וַיֵּרָא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל־יֶצֶר
מַחְשְׁבֹת לְבָבוֹ רָק רָע כָּל־הַיּוֹם: וַיִּנְחַם יְהוָה כִּי־
עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֶל־לְבָבוֹ: וַיֹּאמֶר

מפסוק

עָגַם זֹאת בּוֹ שֶׁהוּא בָּשָׂר וְחָף עַל פִּי כֵן
חִינוּ נִכְנַע לִפְנֵי וּמָה חָס יְהוָה חָס אִו
דָּבַר הַשָּׂה פִּינִיחַ בּוֹ: "עַד שֶׁקָּמְתִי דְבוּרָה"
(ספוטניס ה' ז) כְּמוֹ 'שֶׁקָּמְתִי' וְכֵן: "שֶׁחֲתָה
מְדַבֵּר עִמִּי" (סס ז יח) כְּמוֹ 'שֶׁחֲתָה' חָף
'בְּשֶׁגֶם' כְּמוֹ 'בְּשֶׁגֶם': וְהָיוּ יָמָיו וְגו'. עַד
מֵחָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה חֲחֲרִיךְ לָהֶם חֲפִי,
וְחָס לֹא יִשׁוּבוּ - חֲבִיחַ עֲלֵיהֶם מִבּוֹל.
וְחָס תִּחְמָה מְשֻׁנָּל וַיִּפֹּת עַד הַמִּבּוֹל
חִינוּ חָלָל מֵחָה שָׁנָה? חִינוּ מִקֶּדֶם וּמֵאַחֵר
פִּתְרוּקָה, כִּבְד הִיחָה הַגְּזֵרָה גְּזוּקָה עֶשְׂרִים
שָׁנָה קֶדֶם שֶׁהוֹלֵד נִחַ תּוֹלְדוֹת, וְכֵן מְיַנְעוּ
בְּסֵדֶר עוֹלָם (סוף פִּכִּיח). יֵשׁ מְדַרְשֵׁי חֲזָה
דְּבִים בְּ"לֹחַ יָדוֹן", חֲבֵל זֶה צָחַח פִּשׁוּטוֹ:

הַנְּפֹלִים. עַל שֶׁסְּנַפְּלוּ וְהִפִּילוּ חֵת
הָעוֹלָם, וּבְלִשׁוֹן עִבְרִית לְשׁוֹן עֲנָקִים הוּא:
בְּיָמֵים הָהֵם. בְּיָמֵי דוֹר חֲנוּשׁ וּבְנֵי קֵוֹן:
וְגַם אַחֲרֵי כֵן. חָף עַל פִּי שֶׁכָּחוּ בְּחֲבָדָן
שֶׁל דוֹר חֲנוּשׁ, שֶׁעֲלָה אוֹהֲרֵנוּס וְהִצִּיף
שְׁלִישׁ הָעוֹלָם, לֹא נִכְנַע דוֹר הַמִּבּוֹל
לְלַמֵּד מִהֶם: אֲשֶׁר יָבֹאוּ. הָיוּ יוֹלְדוֹת
עֲנָקִים כְּמוֹתֵם: הַגִּבֹּרִים. לְמַלְד בְּמִקּוֹם:
אֲנָשֵׁי הַשָּׁם. חוֹתֵם שֶׁנִּקְבוּ בְּשֵׁמוֹת: עֵירֵךְ
מִחוּחַל מִתְּנַחֵחַל, שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שֶׁסְּחֲבָדָן,
שֶׁנִּמְחוּזוּ וְהִתְשָׁוּ דָּבַר חֲחָה חֲנָשֵׁי שֶׁמִּמּוֹן,
שֶׁשִּׁמְמוּ חֵת הָעוֹלָם:

רוּחֵי בָּאָדָם, בְּמִין הָאֲנוּשֵׁי לְעֹלָם, בְּשֶׁגֶם הוּא בָּשָׂר, מִשׁוּם שֶׁהָאָדָם
שׁוֹב אִינוֹ מִמַּמַּשׁ אֶת עֲלִיוֹנוֹתוֹ עַל שָׂאֵר יִצּוּרֵי עוֹלָם; אִף הוּא בִּשְׂר.
וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. עַד שִׁיּוֹכְרַע דִּינָם, אֶתֵן לָהֶם אֲרֻכָּה שֶׁל
מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. אִם לֹא יִשְׁתַּנוּ - יִפְסַק קִיוּמָה שֶׁל הָאֲנוּשׁוֹת
בְּמַתְכוּנְתָה הַנוֹכַחִית.

וכאן מופיעה הערה: ד הַנְּפֹלִים, הענקים. ייתכן שכונו כך, משום
שנפלו מדרגתם,⁷⁵ או: משום שנפלאו משאר בני האדם.⁷⁶ הָיוּ בְּאָרֶץ
בְּיָמֵים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי כֵן. הנפילים נזכרים גם זמן רב לאחר מכן,
חלקם כיצורים אגדיים וחלקם כיצורים שהיו בפועל, אולי כשרידידים
של אותם ענקים קדמונים, והם תולדת מה שמסופר כאן - אֲשֶׁר
יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בָּנוֹת הָאָדָם, וַיִּלְדּוּ לָהֶם, את הנפילים. נפילים
אלו אמנם אינם בני האלוהים בכל המובנים, אבל הם ענקים וכבירי
כוח. הנפילים היו מועטים, אך שלטו במקומות רבים בעולם.⁷⁷ הַמָּה
הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם, אליהם מתכוונים כשמדברים על גיבורי קדם
עצומים, בדורות שלאחר מכן. אֲנָשֵׁי הַשָּׁם, אנשים שעשו להם שם,
שהמשיכו להזכיר אותם.

ה וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ, המין האנושי הרבה להרע,
וְכָל יֶצֶר מַחְשְׁבֹת לְבָבוֹ רָק רָע כָּל הַיּוֹם. יצר אינו שלילי בהכרח. היצר
הוא הכוח הפועל והיוצר באדם, העשוי לפנות לכיוונים שונים.
אצל חז"ל מופיע המושג 'יצר טוב',⁷⁸ אבל כאן מדובר ביצר שהוא
רק רע. האדם בחר להשתמש ביצרו לרע בלבד. ו וַיִּנְחַם ה', ה'
התחרט, כביכול, כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ. התקווה שנתלתה
באדם, בעל יכולת הבחירה, הכזיבה. וַיִּתְּעַצֵּב אֶל לְבָבוֹ. אלו הם
ביטויים אנתרופומורפיים, ביטויי האנשה כלפי מעלה, שמשמעם
הוא שיצירת האדם נכשלה.⁷⁹

יהוה אִמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי
הָאָדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף
הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתָם: וְנָח מֵצָא חָן בְּעֵינַי
יְהוָה:

נח ה אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו
אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ־נֹחַ: וַיּוֹלֵד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים
אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת: וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי
הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־

חָמָס לוֹ: כִּךְ מַעֲשֵׂה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ
הוּא, חָף עַל פִּי שְׁגָלוֹי לִפְנֵי סוֹפֵן
לְחַטֵּא וּלְחַבְדָן לֹא נִמְנַע מִלְבַּדְחָן. בְּשָׁבִיל
הַצְדִּיקִים הָעֲתִידִים לַעֲמֹד מִנֶּהֱס:

וַיֹּאמֶר ה' אִמְחָה אֶת הָאָדָם. הוּא
עֶפְר וְחַבִּיחַ עֲלֵיו מִיֵּס וְחַמְחָה חוֹתָן,
לְכַךְ נִחַמְר לְשׁוֹן מַחֲוִי: מֵאָדָם עַד
בְּהֵמָה. חָף הֵס הַשְּׁחִיתוּ דְרָפָס. דְּבַר
חָחָה הַכַּל נִכְרָח בְּשָׁבִיל הָחָדָס, וְכִיּוֹן
שְׁהוּא פְלָה מֵה עֲרָךְ בְּחָלֹ: כִּי נִחַמְתִּי כִּי
עָשִׂיתָם. חֲשַׁבְתִּי מֵה לַעֲשׂוֹת עַל חָשָׁר
עָשִׂיתָם:

אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק. הוֹחִיל
וְהַזְכִּירוּ סִפְר בְּשִׁבְחוֹ. שְׁנַחֲמֵר: "זְכַר צַדִּיק
לְבָרְכָה" (מִשְׁלֵי י, 1). דְּבַר חָחָה לְמַדְךְ שְׁעַקֵר
תוֹלְדוֹתֵיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים:
בְּדֹרֹתָיו. יֵס מְרַבּוֹתֵינוּ דוֹקָשִׁים חוֹתָן
לְשָׁבִיחַ: כֹּל שְׁכָן חָלוֹ הָיָה בְּדוֹר צַדִּיקִים

וַיֹּאמֶר ה': אִמְחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה, מֵאָדָם
עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם, כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתָם. האדם
איננו רק אחרון הברואים ונזר הבריאה; הוא תכלית הבריאה. אם
יימחה מן העולם, לא תהיה משמעות לקיומם של שאר היצורים.
רק האדם הוא היכול לכוון את העצמים והיצורים הרבים הממלאים
את העולם, למשמעות. בהיעדרו - כל אותן הוויות מאבדות את
תכלית קיומן.⁸⁰

ח ורק איש אחד מכלל האנושות - נח מצא חן בעיני ה'. נראה שבשל
מעלותיו בחר הקדוש ברוך הוא בנח כאבי האנושות החדשה, לאחר
שהתאכזב משאר צאצאיו של אדם.

לקראת המבול

פרק ו פס' ט - פרק ז פס' ו

פרשת נח

על ההפקרות המינית שנזכרה בסוף הפרשה הקודמת, נוסף גם גזל. ועל כך נגזר דינה של
האנושות, ועמה עולם החי שביבשה, להיספות במבול. רק נציגות מינימלית של העולם
הקודם תינצל מן הפורענות ותהפוך לגרעינו של העולם החדש.

אֱלֹהֵי תוֹלְדֹת נֹחַ, קִיצוֹר תוֹלְדוֹת חַיִּיו: נֹחַ הָיָה אִישׁ צַדִּיק, תָּמִים הָיָה
בְּדֹרֹתָיו, בְּנִיגוֹד לִסְבִּיבָתוֹ. אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ. נח היה מחובר
לאלוקים, הגה בו וחי עמו. בתקופה זו, קודם שניתנו מצוות לבני
האדם, הקשר לאלוקים לא התבטא במעשים מוכתבים. על נח, על
חנוך לפניו ועל אברהם אחריו נאמר שהיו מתהלכים את האלוקים
או לפניו.¹ האלוקים היה נושא חייהם, ולכן הם היו בחיריו. וַיּוֹלֵד
נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים: אֶת חָם, אֶת יָפֶת, אֶת שֵׁם.

עד כאן מתואר נח כאדם פרטי, ומכאן יעבור הכתוב לספר על קורות
העולם, ועל תפקידו החשוב של נח בהם. וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי
הָאֱלֹהִים, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. היעדר החוק והסדר, שתואר לעיל
ביחס ללקיחת הנשים מכל אשר בקרו,² לא נותר רק בתחום המיני.

נח אמנם האנושות המוכרת לנו השתלשלה גם מאדם הראשון, אך הקשר הישיר שלה הוא דווקא עם נח. ומכאן בא הביטוי הרווח בדברי חז"ל (למשל משנה נדרים גיא; בבא קמא לח ע"א; סנהדרין נט) - 'בני נח', בניה של דמות שחיה בדור שפל עד מאוד, ובכל זאת החליטה לצעוד בנתיב שמוצא חן בעיני ה'. הרחבות

הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחַתָּה בִּי-הַשָּׁחִית כָּל-בֶּשֶׂר אֶת-
 דְּרָכָו עַל-הָאָרֶץ: 1 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח
 כָּל-בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי בִּי-מִלֵּאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם
 וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת-הָאָרֶץ: 2 עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי-
 גֹפֶר קַנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת-הַתֵּבָה וּכְפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת

101 כי השחית כל בשר. חפלו בהמה חיה ועוף טהקין לשחינו מנין:

לפניו, ולמה הטריחו בנגנון זה? כדי שירחווהו חגשי דור המבול עסוק פה מזה ועשקרים שנה ושחלון חותן: מה זאת לך? והוא חומר להם: עתיד הקדוש ברוך הוה להביא מבול לעולם, חולי ישובו: עצי גפר. כך שמו. ולמה ממין זה? על שם גפרית שנגזר עליהם לפחוח פו: קנים. מדורים מדורים לכל בהמה וחייה: בפפר. זפת בלשון חרמי ומענו פתלמוד 'כפרח'. פתבתו של משה, על ידי שהיו הפנים תשים, דיה פחמר מבפנים וזפת מבחוץ, ועוד כדי שלא יריח חותן צדיק ריח רע של זפת, חבל פאן מפני חזק הפנים זפתה מבית ומחוץ:

102 קץ כל בשר. כל מקום שחתה מונח זנית, חנדלמוסיה פחה לעולם והוקעת טובים וקעים: כי מלאה הארץ חמס. לח נחתם גזר דינם חלף על הגול: את הארץ. כמו מן הארץ, ודומה לו: "כנחתי חת העיר" (שמות ט, כט) מן העיר. "חלה חת הגליו" (מלכים ח טו, כג) מן הגליו. דבר אחר, "חת הארץ", עם הארץ, שחף שלשה טפחים של עניק הפחחה נמוחו ונטשטשו:

103 עשה לך תבת. הדפה רוח והעלה

השחיתות התבטאה גם בכך שהחזקים השתלטו על החלשים, ובכך שהאנשים החלו לגזול ולחטוף זה מזה את רכושם. כך התבטלה אפשרות הקניין והבעלות. 101 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחַתָּה, בִּי הַשָּׁחִית כָּל בֶּשֶׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ. נראה שמבחינת הגורמים הסביבתיים חיי האנושות היו נוחים ושקטים, בדומה לחייהם של מי ששוכנים באזור קו המשווה. 103 וְאֹלָם בְּמָקוֹם לִהְיוֹת מְאוֹשְׂרִים בְּחֻלְקָם, הֵם נִיצְלוּ לְרַעָה אֶת הַשֹּׁפֵעַ שֶׁבַּהִישַׁג יָדָם, גִּזְלוּ וְלֹא הִכִּירוּ בְּחֻקֵי קִנְיִן וּבִסְדְּרֵי חִבְרָה. בְּעוֹלָמָם לֹא הִתְקַיְּמוּ גְבוּלוֹת וְתִיחוּמִים.

102 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ: קַח כָּל בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי, לְפִי חֲשִׁבוֹנוֹתַי וּסְדְרִי, הִגִּיעַ סוֹפָם שֶׁל כָּל הַיְצוּרִים הַחַיִּים, בִּי מִלֵּאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם, וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ. אשחית אותם עם הארץ עצמה. אולם מכיוון שאתה נבחרת להמשיך את האנושות, 103 עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר, עֲצִים קְלִים יַחֲסִית, קַנִּים, תֵּאִים תֵּאִים תַּעֲשֶׂה אֶת הַתֵּבָה. וּכְפַרְתָּ, זַפֵּת אֹתָהּ מִבַּיִת וּמְחוּץ בַּפֶּפֶר, בְּעֵטְרוֹן בְּסִיסִי - מִן זַפֵּת

ארז (גופר?)

ברוש (גופר?)

עצי גפר היו שזיהו אותם עם הברוש (Cupressus), שהוא עץ עמיד במים ומתאים לבניית ספינות, והיו שזיהו אותם עם הקדרוס (באנגלית: Cedar), אחד ממיני הארז (אונוקלוס). השבעים תרגמו: מרובעים ומהוקצעים.